

Städernas kulturlager

En värdering av ett hotat källmaterial
med utgångspunkt i exemplet Lund

m.lst.se

Kulturmiljö
G Gardelin, G Ericsson, M Karlsson

Titel: Städernas Kulturlager. En värdering av ett hotat källmaterial med utgångspunkt i exemplet Lund

Utgiven av: Länsstyrelsen i Skåne Län

Författare: Gunilla Gardelin, Gertie Ericsson, Mattias Karlsson

Beställningsadress: Länsstyrelsen i Skåne Län
Miljöavdelningen
205 15 MALMÖ
Tfn: 040-25 20 00
lansstyrelsen@m.lst.se

Copyright: Innehållet i denna rapport får gärna citeras eller refereras med uppgivande av källa

Upplaga: 250

ISBN: 978-91-95587-45-2

Layout: Gunilla Gardelin

Tryckt: Risbergs Information och Media AB

Omslagsbild Framsida; Kattesund i Lund. Avloppsgrävning 1974.
Baksida; Drottens kyrkoruin, Foton Kulturens A-arkiv.

Förord

Länsstyrelsen är regeringens företrädare i länet och skall bland annat se till att miljömålen får genomslag i Skåne, att riksintressen bevakas och att lagstiftningen t.ex. Plan- och bygglagen och Miljöbalken, efterlevs.

Länsstyrelsen har ansvaret för den regionala kulturmiljövården och är tillsyns- och tillståndsmyndighet för länets byggnadsminnen, kyrkliga kulturminnen och fornminnen. Samtliga är skyddade genom bestämmelserna i lagen om kulturminnen.

I flertalet skånska städer med medeltida ursprung finns ofta flera meter tjocka kulturlager som är de fysiska resterna av äldre historiska skeenden. Arkeologiska undersökningar som genomförs syftar till att utvinna meningsfull kunskap ur dessa.

Andemeningen i kulturminneslagen är dock att fornlämningar skall bevaras. Genom att undvika ingrepp i medeltida kulturlager och använda alternativa grundläggningsmetoder kan detta i vissa fall uppnås. Detta redovisas i rapporten ”Att bygga på kulturlager i medeltida städer” utgiven år 2005.

Denna rapport handlar, dels om vilka konsekvenser ett bevarande kan få för kunskapsuppbyggnaden, dels väcker den frågan om det finns förutsättningar för ett långsiktigt bevarande av medeltida kulturlager. Senare års diskussioner har fokuserat på vikten av att nya metoder kan öka möjligheterna till att utvinna kunskap ur arkeologiskt källmaterial och att det skulle vara skälet för ett bevarande. En annan viktigare aspekt är dock att framtidens historiesyn kommer att vara en annan än dagens och att det därför måste finnas kvar något att gräva i och testa hypoteser mot. Det är alltså uppenbart att det behövs ett problematiserande av och en diskussion kring bevarandet av städernas kulturlager.

Studien har utförts under åren 2003-2006 av Gunilla Gardelin, Gertie Ericsson och Mattias Karlsson från Kulturen i Lund. Projektet har finansierats genom Riksantikvarieämbetets medel för utvecklingsprojekt.

Malmö april 2007

Anders Wihlborg
Miljöavdelningen
Länsstyrelsen i Skåne län

Projektet har utförts i samarbete mellan Länsstyrelsen i Skåne län och Kulturen i Lund.

Innehåll

Del I	7
Inledning och bakgrund	7
Bakgrund	8
Projektets syfte och genomförande	11
Värderingsdiskussion	12
Kulturmiljövårdens framväxt	12
Tidigare diskussion kring värdering	19
Teoribildningens påverkan på stadsarkeologin	21
Värdering av kulturlager	27
Lämningars egenskaper	27
Problemet	27
Lägessituation-Lund	31
Slutsatser	35
Framtida forskningsområden	38
Del II	41
Fornlämning 73, Lunds medeltida stad	41
Staden Lunds utveckling	41
Fornlämningens betydelse	43
Den arkeologiska verksamheten	46
Kulturen och bevarandet	55
Fornlämningens kulturlagerstatus	58
<i>Gertie Ericsson</i>	
Metod	58
Kulturlagerstatus	58
Utschaktning	59
Arkeologiska iakttagelser av kulturlagerstatus	62
Sammanfattning	64
Ägostrukturen i Lund i äldre tid	65
<i>Mattias Karlsson</i>	
Källsituationen	65
De kyrkliga institutionerna	68
Gillen	92
De profana egendomarna och tomterna	94
Avslutning: frågor och problemfält	96
Noter	99
Källor och litteratur	103

Del I

Inledning

Under Riksantikvarieämbetets seminarium ”Att bygga på kulturlager” i Uppsala den 6 juni 2002 framkom behovet av att utveckla strategier för kulturmiljöarbetet med urbana kulturlager. Ett arbetsmöte hölls den 15 oktober 2002 på Riksantikvarieämbetet i Stockholm, för att utarbeta formerna för ett framtida projekt. Vid mötet beslutades att ett sådant projekt skulle behandla bevarandet av kulturlager ur såväl teoretisk som praktiskt synvinkel. Projektet har finansierats med 28:26 medel från Riksantikvarieämbetet. Projektet har skett i samverkan mellan Kulturen i Lund och Riksantikvarieämbetet UV-Mitt, i samråd med respektive länsstyrelse i Skåne och Södermanland. Jag vill tacka professor emeritus Hans Andersson, Lunds universitet och professor Anders Andréén, Stockholms universitet som läst texten i olika skeden och givit värdefulla synpunkter på innehållet.

Vad som väljs att bevaras inför framtiden behöver problematiseras. Flera alternativa grundläggningar på kulturlager har skett utan att ställning egentlig har tagits till vad det får för konsekvenser kring kunskapsuppbyggnaden, och om kulturlagren på platsen har förutsättningar för långsiktigt bevarande. Det krävs en översyn av det aktuella kunskapsläget för de medeltida städerna och ett ställningstagande till vilka områden som är möjliga att bevara.

För Lunds vidkommande har problemet med en accelererande nedbrytning behandlats i ”Underlag för planering och beslut rörande ingrepp i fornlämning nr. 73, Lunds stad” (Larsson & Andréén 1994). I skriften redovisas några konkreta exempel på att nedbrytningen sker i en snabb takt, vilket kan få stora konsekvenser för möjligheten att utvinna kunskap ur kulturlagren. Frågan om nedbrytning av kulturlager har sedan kommit att studeras mer utförligt av Stefan Larsson. I en rapport gör han en översikt av vilka parametrar som kan påverka nedbrytningen av kulturlager, som försurning, saltning, temperaturförändringar, förändringar av fuktighet, grundvattennivå och dränering, uttorkning och syretillförsel. Larsson redogör också för konkreta exempel på arkeologiska observationer rörande nedbrytningstakten på olika platser i landet (Larsson 1995b).

Under 2002 startades, på Kulturen, ett projekt vars syfte var att försöka att samla den erfarenhet som hitintills gjorts på området och att utvärdera länsstyrelsernas syn på att bygga på kulturlager som en bevarandeinsats. Projektet som gick under namnet ”Nedbrytning av urbana kulturlager” redovisades i en rapport som finns tillgänglig på Riksantikvarieämbetets hemsida (www.raa.se/csm/extern/utveckling/forskning_och_utveckling/projekt_2001_2005/kulturarvet_i_i_samhället.html). Samma år anordnade Riksantikvarieämbetet ett seminarium i Uppsala under rubriken ”Att bygga på kulturlager 6/6 2002”. På seminariet hölls föredrag som belyste ämnet ur olika infallsvinklar, där föredragshållarna representerade ämnena arkeologi, teknik och naturvetenskap.

Under år 2003 initierades arbetet med ”Utvärdering av alternativ grundläggning i Skåne” (Gardelin 2005). Utvärderingen utgör en studie av hur handläggningen av de ärenden som omfattar alternativ grundläggning har genomförts och vilka förbättringar som kan göras. Det är särskilt Lund som fungerat som studieobjekt, eftersom många alternativa grundläggningsarbeten skett just där.

Resultaten från tidigare projekt har lett fram till att behovet av att problematisera bevarandet växt fram (Gardelin 2005). Föreliggande arbete är en direkt fortsättning på tidigare genomförda projekt och utgör ett led i Kulturens långsiktiga arbete med kulturmiljövårdsfrågor.

Bakgrund

Det finns en tendens till att det är ekonomiska faktorer som styr vad som bevaras. Om kulturlagerdjupet är högt blir naturligtvis kostnaderna höga. Detta har gjort att många projekt styrs mot bevarande. Det borde kanske vara andra faktorer som styr bevarandet så att det sker på bästa sätt.

Kulturminneslagen syftar till att bevara fasta fornlämningar. Idag finns dock ingen utvärderad praxis för hur bevarandet av urbana kulturlager skulle kunna genomföras. Den begränsade debatt som har förts de sista 20 åren har främst behandlat tekniska metoder för att bygga på kulturlager (Bjerking 1981; 1982; Bjerking et al 1984). Värderingsgrunden till att kulturlagren skall bevaras har inte diskuterats i samma omfattning. Ett problematiserande av bevarandet av kulturlager i städer har gjorts av Birgitta Broberg i ett underlag för bevarandeprogram. Syftet var att utvärdera kulturlagrens vetenskapliga värde i förhållande till de fysiska förutsättningarna för ett långsiktigt bevarande (Broberg 1993, s 14ff). Att kulturlagren kontinuerligt bryts ned är odiskutabelt (Jfr Larsson 1995; 2000; Ljung 1993).

Det har framhållits att ett bevarande för framtiden bör ske, eftersom nya metoder att undersöka lämningar utvecklas efter hand. Stefan Larsson har dock en viktig poäng när han skriver "Om det visar sig att nedbrytningshastigheten är högre än den hastighet med vilken nya undersökningsmetoder utvecklas har vi kanske inte tid att avvakta" (Larsson 1995a, s 36). Anders Andrén har formulerat behovet av att bevara inför framtiden utifrån ett annat perspektiv. Han skriver i META 1993:2 att:

"Utan att nödvändigtvis hänge sig åt en teknisk framtidsoptimism, med hägrande undergörande metoder, räcker det med att inse att framtidens historiesyn kommer att vara annorlunda än dagens. Och för dessa okända perspektiv är det viktigt att det fortfarande finns något att gräva. Men, samtidigt är stadsarkeologin alltid ett samspel mellan teori och praktik, vilket kräver någon form av kontinuitet i grävandet. Med andra ord: ett totalstopp av stadsarkeologiska undersökningar är inte önskvärt!" (Andrén 1993).

Behovet av att bevara inför framtiden är stort, men likväl måste den kontinuerliga kunskapsuppbyggnaden värnas. En god kulturmiljövård förutsätter en kår av arkeologer med stora erfarenheter av urbana kulturlager, för att handläggning och bevarandeintentioner skall tillgodoses, men också för att kunna bearbeta och förmedla redan undersökta miljöer. Detta blir uppenbart mot bakgrund av den föränderliga historiesynen via ämneshistorisk forskning (se Larsson 2000).

Många äldre byggnader är grundlagda på kulturlager. En nedbrytning av kulturlagren medför därmed en risk för sättningsskador, vilket är en realitet i vissa delar av Lund i dag. Förutom att flera av byggnaderna har ett högt kulturhistoriskt värde, är grundförstärkningsarbeten komplicerade och kostsamma (Larsson 2001, s 67). Den fortsatta utdräneringen av kulturlagren kan innebära att vårt kvarvarande stadslandskap kan komma att förändras kraftigt.

Ett annat relevant perspektiv är om det är en levande eller konserverad stadsmiljö som skall finnas i framtiden. Skall kraftiga restriktioner kring ny markanvändning krävas och en viss tidsperiod frysas eller bör staden förnyas genom alternativa tekniska lösningar för byggnadskonstruktioner? Det bör också diskuteras om bevarandet skall ske genom alternativa grundläggningsmetoder eller genom att inte tillåta nya ingrepp eller övertäckningar, en slags fridlysning av särskilda områden. Utifrån tidigare genomförda arkeologiska undersökningar och skriftliga källor kan det vara möjligt att ringa in olika socialtopografiska sfärer i städerna under skilda tidsperioder, som exempelvis var olika hantverkare bodde och verkade, var kloster och kyrkor låg, i vilka områden frälset ägde mark

och så vidare. En sådan definition kan sedan ligga till grund för en värdering av kunskapspotentialen i kulturlagren. Kunskapen om våra gamla städer är mycket varierande och för de flest städerna är den ringa på grund av få undersökningar. Alla områden i de medeltida städerna är inte lämpade att bevara, beroende på att grundförutsättningarna är förhållandevis dåliga. En utredning av olika områdens bevarandepotential behöver därmed göras utifrån en rad fysiska parametrar, men också utifrån deras kapacitet till kunskapsinhämtning (se Wikström 2005, s 9).

Vilka tidsperioder som skall bevaras behöver också diskuteras. Fram till mitten av 1990-talet lades den största vikten vid att undersöka de tidigmedeltida lämningarna i Lund och de yngre lämningarna undersöktes i mindre omfattning, vilket fått allvarliga konsekvenser för forskningen. Allt större intresse bland arkeologer har emellertid väckts kring de sen- och eftermedeltida lämningarna som tidigare har negligerats. Att man inte skulle behöva undersöka yngre lämningar har bortförklarats med att det redan finns en stor kunskap utifrån de skriftliga källorna. Det har emellertid klart framkommit att fysiska lämningar och skriftliga källor innehåller olika kunskapspotential, som kan komplettera eller kontrastera varandra (Andrén 1988; s 25, Wienberg 1988, s 50). Ting och text ger tillsammans en större helhetsbild av människors levnadsvillkor och tankevärldar i gångna tider (Moreland 2001, s 83f). För att en bättre bild av vår historia skall kunna tecknas är även yngre lämningar viktiga att undersöka och bevara. Tidsgränserna för studiet av staden som fenomen har sprängts och perspektiven vidgats och förändrats (Anglert & Lindeblad 2004, s 6).

Kulturmiljöarbetet omfattar byggnader och miljöer som är synliga, vilket gör dem påtagliga. Kulturlagren är dolda under mark och blottas endast vid exploateringstillfällen. Detta gör dem mera ogripbara för människor i allmänhet. Det ställer därmed mycket höga krav på förklaring och definiering av kulturlagrens värde, både inomvetenskapligt och för allmänheten. Värderingen kan relateras till tre specifika områden: Kulturmiljövårdens behov, Forskningens behov och Allmänhetens behov

Kulturmiljövårdens behov

I första hand gäller detta nedbrytningsproblematiken. Under hur lång tid det är rimligt att kulturlagren kan bevaras utan att en fullständig nedbrytning skett? Ofta talas det om ett långsiktigt bevarande, men någon definition av hur lång tid detta omfattar finns inte. Det är viktigt att minnas att nedbrytningen ständigt fortgår, och att den inte bara påverkar kulturlagren negativt utan även de byggnader som är anlagda på dem. Kulturlagren kommer att genomgå en förändring vid ett bevarande på längre sikt. En plan för hur bevarandet skall gå till i praktiken behöver utarbetas.

Forskningens behov

Det vetenskapliga värdet representerar kulturlagrens potential som källmaterial. Kulturlagren kan ge svar på ett mängd frågor som rör dåtidens människors levnadsvillkor, boendemiljöer och värderingar. Det är således både de enskilda kulturlagren i respektive stad och de skilda städerna i förhållande till varandra och det omgivande landskapet, som är väsentliga för den samlade bilden av landets historiska städer. Bra bevaringsförhållanden innebär ett högt källvärde och möjligheten för ett bevarande kan sägas vara god. Det betyder inte att nedbrutna kulturlager saknar källvärde. Utan de utgör ofta den enda kvarvarande källan till ny kunskap.

Figur 1. Stadsgrävningar är ofta välbesökta och en direkt dialog mellan arkeolog och besökare möjliggörs. Foto Kulturen.

Allmänhetens behov

De medeltida städernas kulturhistoriska värde kan utöver deras betydelse som källmaterial också definieras utifrån upplevelsen av dem. Lämningsarna av de medeltida städerna kan delas in i tre kategorier: 1) kulturlager dolda under mark, 2) äldre gatusträckning och tomtgränser som kan upplevas i dagens gatunät och tomtindelning, 3) bevarade byggnader. I det här sammanhanget är det framförallt kulturlagren som kommer att diskuteras, även om ett helhetsgrepp borde tas över de historiska lämningarnas betydelse i stadslandskapet. Städernas kulturlager manifesterar sig inte på samma sätt som synliga lämningar men detta innebär inte att det saknar upplevelsevärde. För många människor ligger det ett värde i att veta att staden är gammal och att spåren efter forna tiders människor är dolda under mark. Detta görs särskilt påtagligt om det återkommande öppnas upp schakt som möjliggör att dåtid möter nutid. I detta möte med människor utgör lämningarna en möjlighet till direkt kontakt med historien. Det har tidigare nämnts att vi bevarar för att framtida arkeologer skall kunna undersöka kulturlagren med nyare metodik och kanske framförallt också förändrad historiesyn. Frågan är emellertid vad som händer med upplevelsevärdet om alla kulturlager i en medeltida stad schaktas ut? Vetskapen om och avsaknaden av återkommande titthål ner till historien medför att staden som ett kulturhistoriskt arv inte blir lika tydlig.

Det finns strukturer som äldre byggnader, gatunät och tomtindelning som kan utgöra ett pedagogiskt redskap i en förmedlingsituation och även den enskildes upplevelser av staden. I Lund finns många tydliga exempel på äldre strukturer som lever kvar i stadsbilden.

Figur 2. Mårtensstorget i Lund utgör en miljö bestående av många olika tidsskikt. Dessa tidsskikt är tydliga och upplevs av många människor, medan däremot kulturlagren under mark är dolda för allmänheten. Foto Kulturen.

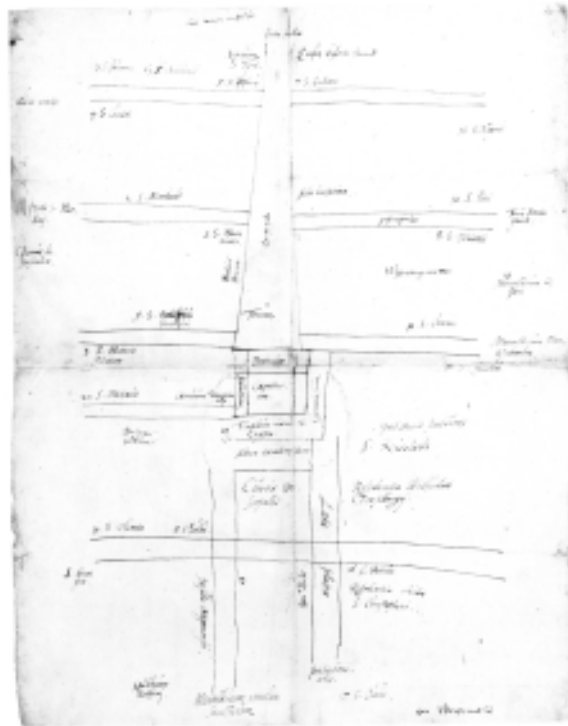
Projektets syfte och genomförande

Bevarandet av kulturlager genom alternativ grundläggning har skett i olika delar av Lund. Vad det är som har styrt bevarandet kommer att belysas i denna studie. Projektets huvudsakliga syfte kan sammanfattas i följande punkter:

Studien skall ta fram kriterier som kan användas i en diskussion kring kulturlagrens värde och utgöra redskap för att diskutera områden värda att bevara. Dessa kan sedan ligga till grund för utarbetandet av bevaringsprogram.

Studien skall kunna fungera som underlag för länsstyrelsens arbete avseende bevarande av urbana kulturlager.

Projektet består av en teoretisk övergripande del och en del där bakgrundsmaterial presenteras. Inledningsvis förs en värderingsdiskussion där frågan tas upp om vad vi bevarar och varför. Detta följs av en diskussion kring kulturlagrens bevarandevärde ur olika perspektiv. I avsnittet med bakgrundsmaterial redovisas staden Lunds utveckling från tidig medeltid fram till idag. Därefter presenteras kunskapsläget för den historiska stadens status avseende utschaktningsgrad och kulturlagerstatus. I samband med det diskuteras också nedbrytningstakten och dess orsaker och verkningar. Därefter följer en socialtopografisk översikt, som grundas på skriftligt källmaterial och utgör en utbyggnad av tidigare analyser gjorda av Anders Andrén (Andrén 1980; 1984).

Figur 3. Kartskiss över Lund ur den Vedelska samlingen utförd av okänd tecknare någon gång under åren 1586-1589, Ur Blomqvist 1946. Observera att norr är nedåt i bild.

Värderingsdiskussion

För att förstå var vi står i dag behöver en återblick göras. Här beskrivs först hur intresset för att vården av fornlämningar växer fram. Därefter diskuteras hur olika teoribildningar påverkat stadsarkeologin och specifikt Kulturens nuvarande arkeologiska verksamhet. Olika parameterar som påverkar ärendehanteringens presenteras sedan följt av en diskussion kring olika perspektiv på bevarande av kulturlagren. Därefter görs en diskussion utifrån några konkreta exempel på bevarande i Lund.

Kulturmiljövårdens framväxt

Redan i slutet av 1500-talet fanns ett gryende intresse för fornlämningar. Eftersom Skåne tillhörde Danmark fram till 1658 ges här några exempel på intresset för historia och fornlämningar i detta land. I Danmark verkade den danske historikern och prästen Anders Sörensen Vedel. Han började år 1581 att arbeta på en dansk historiebok. I hans efterlämnade samlingar finns den äldsta kända kartan över Lund och den är närmast en skiss. Kartan har tillkommit någon gång mellan åren 1586-1589. Även om tecknaren är okänd brukar kartan tillmätas Vedel, eftersom den ingår i hans samlingar (Blomqvist 1946, s 47ff; André och Högstedt 1990, s 10f). För att utarbeta beskrivningar till bilder av Helsingborg, Landskrona, Lund och Malmö i publikationen *Theatrum Urbium* anlätade Georg Braun lektorn vid domkapitlet i Lund Mogens Madsen. Han hade ett stort historieintresse som bland annat visade sig i beskrivningen av de skånska städerna år 1587. Beskrivningen innefattar

ruiner och monument samt vissa tolkningar om de danska kungarnas koppling till det engelska riket under tidig medeltid (Blomqvist 1946, s 16ff). I Sverige fanns vid samma tid också ett stort intresse för fornlämningar och historia. Det var i synnerhet runstenarna som uppmärksammades genom att Johannes Bureus fick i uppdrag att göra en förteckning över dem. Under 1600-talet växte engagemanget för gamla monument fram, vilket har sin grund i stormaktstidens intresse för landets historia. Gustav II Adolf lät 1630 inrätta ett särskilt ämbetsverk, riksantikvitetsinstitutionen, om vars arbete man kan läsa i Memorial den 20 maj 1630 om "allehanda gamble monumenter och saker". Fokus låg på dokumentation av runstenar, mynt och gamla sagor (SOU 1922:11, s 1ff; Schück 1930; Jansson 1974, s 9; Fernlund 1982, s 22; Ödmann 1993, s 32; Carlie 1997, s 185). Senare följdes dokumentationen av monument och runstenar upp genom Kammarkollegiets instruktion den 20 april 1643 till rikets lantmätare om "monumenter och runstenar". Ett "Placat och Påbudh Om Gamble Monumenter" och Antikvitetskollegiets instiftande den 17 december 1666 förstärkte skyddet av de fornminnen, som inte respekterades utan ständigt utsattes för skador. Det hävdades att fornminnena var kronans egendom och att jordägaren därmed inte hade förfoganderätt över dem (Fernlund 1982, s 22).

Intresset för fornminnena verkar ha minskat under 1700-talet, även om det förekom en del arbeten av historiskt antikvariskt intresse genom till exempel forskningsresor. Ett intresse för att reseberättelser, samlandet av teckningar, fornsaker och kuriosa resulterade i att privata samlingar växte fram. Konsistorierna av Kungl. Majt uppmanades 1753 och 1760 att begära in uppgifter om antikviteter och historiska märkvärdigheter från prästerskapet i landet (Fernlund 1982, s 22). Ett försök att främja fornforskningen gjordes av Gustav III genom nybildandet av Vitterhets- historie- och antikvitetsakademien 1786, vilket innebar att antikvitetskollegiet och dess arkiv upplöstes och att Riksantikvarieämbetet med riksantikvarien och hans amanuenser underställdes Akademien (SOU 1922, s 11; Lindroth 1981, s 291f; Fernlund 1982, s 22).

Under 1800-talet började åkerjorden skiftas och samlas i större arealer, vilket gjorde att många högar, stensättningar etcetera framstod som ett störande inslag i böndernas åkrar. Följden blev att många fornminnen plöjdes bort och sten användes till gårdsgårdar och som byggnadsmaterial. I ett kungligt cirkulär från 1805 uppmanades landshövdingarna att värna om fornminnena i respektive län (Fernlund 1982, s 22). Det götiska förbundet som år 1811 skapades av poeter och intellektuella gav ut tidskriften *Iduna* och genom den kom kunskap om fornlämningarna ur såväl ett arkeologiskt som antikvariskt perspektiv att spridas. Ibland var dock artiklarna av en mer litterär och romantisk stil (Se Floderus och Gustawsson 1946, s 250; Klindt-Jensen 1975, s 61). Under tidigt 1800-tal gjordes ett försök att systematisera fornlämningarna. Detta gjordes av N. H. Sjöborg i publikationen "Försök till nomenklatur för Nordiska fornlemningar" (Schück 1930, s 30f; Lindroth 1981, s 310ff).

Att intresset för gångna tiders lämningar åter hade vaknat på allvar tog sig uttryck i upprättandet av en förordning, SFS 1828:78 Kungl. Maj: ts proposition angående den statliga kulturpolitiken. Nu fick lämningarna en status som de tidigare inte haft. Deras betydelse som kunskapskälla kring gångna tider lyftes nu fram och detta utgjorde starten för antikvarisk och arkeologisk dokumentation (SOU 1922:11, s 14f och 16f; Ödmann 1993, s 33f; Carlie 1997, s 187). Vitterhetsakademien blev nu också mer aktiv i arbetet med att genomföra regionala fornminnesuppteckningar. Här fick också senare Hans Hildebrand en mycket viktig roll genom hans förslag att häradsvis göra uppteckningar av fornlämningar, fornfynd och äldre kyrkor (Hildebrand 1873, s 108f). Det är under den här perioden som arkeologin utvecklas till en egen vetenskaplig disciplin.

I samband med industrialismen skedde en snabb utveckling i byggandet av flervåningshus och av ett järnvägsnät. Detta medförde ett hot mot landets fornlämningar och därför kom ett bättre lagskydd till stånd genom 1867 års förordning om fornminnen, där de gavs en officiell juridisk status som vetenskapligt källmaterial som kunde ge kunskap om gångna tider. Härigenom gavs möjlighet att kunna dokumentera lämningar innan de borttogs (Carlie 1997, s 189).

Kulturlagrens betydelse uppmärksammades redan under slutet av 1800-talet i och med de arkeologiska undersökningarna på Birka. Resultatet blev en ändring i fornlämningsbegreppet genom Hans Hildebrands försorg i gällande förordning. Fast fornlämning skulle enligt 1886 års förordning vara bland annat: ”lemningar af forntida och sedan äldre tider öfvergivna bostäder samt sådana bildningar, som i forntiden genom mänskligt åtgörande uppkommit å eller i närheten av boplatser” (SOU 1922:11, s 49 f; Meschke 1993; Ödmann 1993, s 35f). Genom riksdagsbeslut 1937 redovisades fornlämningars belägenhet på ekonomiska kartan och året därpå började arbetet med en riksäckande fornminnesinventering (Sellinge 1988, s 8). I lagen från 1942 betonades skydds- och bevarandaspekterna. En samrådsskyldighet infördes för att förhindra onödiga ingrepp och en bättre möjlighet till bevarande. Vidare genomfördes ett generellt kostnadsansvar för den som exploaterar. Detta skulle tjäna till en omsorgsfull planering och förhindra ingrepp.

Under 1940-talet började medvetenheten kring vikten av att registrera boplatser och kulturlagrens värde i städerna att öka. Detta hänger samman med den nybyggnadsverksamhet som skedde efter kriget (Biörnstad 1980, s 7). Senare under 1970-talet kom fornlämningsinventeringarna att fungera som underlag till den fysiska riksplaneringen (Hyenstrand 1978, s 39). Detta innebar att kulturmiljövården och arkeologin började integreras i samhällsplaneringen. I 1974 års kulturpolitiska proposition förenades fornlämningar tillsammans med övriga delar av den fysiska kulturmiljön under ett gemensamt kulturarvsbegrepp (Kungl. Maj: ts proposition 1974, s 301). Propositionen lades fram samtidigt som det europeiska byggnadsvårdsåret förbereddes i Europarådets medlemsstater. I samband med det tog man avstånd ifrån de hänsynslösa rivningarna på 1960-talet, istället ville man verka för en större helhetssyn på de byggda miljöerna. I mars 1976 gav regeringen chefen för utbildningsdepartementet i uppdrag att sammankalla sju sakkunniga för att utreda formerna för stödåtgärder för vård och bevarande av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Detta resulterade i ett betänkande SOU 1979:17 Kulturhistorisk bebyggelse – värd att vårda. Betänkande av byggnadsvårdsutredningen.

Riksantikvarieämbetet och statens planverk utfärdade en skrivelse i december 1978 till länsstyrelser och kommuner där de uppmanades att upprätta särskilda program för kulturminnesvården. Genom de reformer som genomfördes under 1970-talet har en decentralisering av beslutsfunktionerna skett. Detta innebar att läns museerna inte längre behövde både tjäna som museiinstitution och administrativt organ för den statliga kulturminnesvården. I stället har länsstyrelsen blivit den regionala myndighet som har ansvar för att fullfölja det statliga ansvaret för kulturminnesvården i samhällsplaneringen (Underrättelser från riksantikvarieämbetet och statens historiska museer 1983:2, s 5). Genom 1976 års reform då länsstyrelsen blev regional myndighet för kulturminnesvården, aktualiserades behovet av handlingsprogram. Den största tyngden i programmen avsågs ligga på den kulturhistoriska beskrivningen och analysen. Programmen var tänkta att fungera som underlag för den kommunala översiktliga planeringen och tjäna som information gentemot andra samhällsintressen. Man skulle senare också upprätta kommunala program (Underrättelser från riksantikvarieämbetet och statens historiska museer 1983:2, s 7). I Statens offentliga utredningar 1985:13, behandlas särskilda åtgärder för att bevara fornlämningar. Här framläggs att:

” Det är klart fördelaktigt om grundläggning av byggnader och liknande kan göras på så sätt att kulturlagren bevaras. Genom att utgrävningar ibland kan helt undvikas eller avsevärt reduceras i omfattning minskas behovet av arkeologiska undersökningar. Härigenom nedbringas kostnaderna inte minst för arbetsföretaget samtidigt som vetenskapligt referensmaterial kan sparas för framtiden. Mot denna bakgrund är enligt utredningens mening ett fortsatt utvecklingsarbete vad gäller grundläggningsmetoderna av stort värde.” (SOU 1985:13, s 161f).

I utredningen ställs vissa krav i samband med grundläggning på kulturlager.

”För att grundläggning på kulturlager, som skall bevaras åt framtiden, skall följande tre krav uppfyllas.

Kulturlagren får i princip ej utsättas för ingrepp. Det innebär att man vid nybebyggelse måste avstå från våningar under mark och att grundkonstruktionen och ledningar skall ta minsta möjlig plats.

Kulturlagren får inte rubbas eller förstöras. Det innebär att man vid nybebyggelse måste undvika sådana förändringar i markförhållandena som kan skada kulturlagrens beständighet med avseende på den befintliga grundvattennivån, belastningar på undergrunden m.m.

Kulturlagren skall i princip bibehållas sammanhängande. Det innebär att grundkonstruktionen och ledningsdragningar förläggs så att ingreppet i kulturlagren kommer så långt från varandra som möjligt. Husets stomme skall anpassas till detta.” (SOU 1985:13, s 237f).

I regeringens proposition 1987/88:104 om kulturmiljövård, tas en särskild punkt upp kring bevarande av fornlämningar. I denna skrift hänvisas till de projekt som drivits av Sven-Erik Bjerking i samarbete med Riksantikvarieämbetet (Bjerking 1981; 1982; Bjerking et al 1984).

Arbetet med en redigering och uppdatering av fornminneslagen inleddes under 1980-talet och Lagen om kulturminnen trädde i kraft den 1 januari 1989. Den bygger till stora delar på tidigare lagar som funnits om fornminnen, byggnadsminnen, kyrkor, kyrkliga inventarier och begravningsplatser samt skydd mot utförelse av vissa äldre kulturföremål. Lagen från 1988 stärkte ytterligare bevarandenaspekten. Enligt denna får tillstånd endast lämnas om exploateringsintresset väsentligt väger över bevarandaintresset ”Länsstyrelsen får lämna sådant tillstånd endast om fornlämningen medför sådant hinder eller olägenhet som inte står i rimligt förhållande till fornlämningens betydelse” (SFS nr 1988:950 Lag om kulturminnen m.m.; Meschke 1993).

I det inledande kapitlet i SFS nr. 1988:950 Lag om kulturminnen m. m. står det att:

”1 kap. Inledande bestämmelser

1 § Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö.

Ansvar för detta delas av alla. Såväl enskild som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete skall se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas.”

I det nästföljande kapitlet ges en definition av vad en fast fornlämning är.

”2 kap. Fornminnen

Fasta fornlämningar och fornfynd

1§ Fasta fornlämningar är skyddade enligt lag.

Fasta fornlämningar är följande lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna”.

Under punkt 5 i 1§ i lagen om kulturminnen står följande om fast fornlämning:

”5. lämningar av bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser, liksom lämningar efter arbetsliv och näringsfång. (SFS nr. 1988:950). I och med 1988 års lag specificeras kulturlager som en fast fornlämning. Kulturlagren är därmed skyddade enligt fornlämningslagen.

I 2 kap. om fornminnen under rubriken Skydd, vård och undersökning av fornlämning och plats där fornfynd påträffats, står under 6§ att: Det är förbjudet att utan tillstånd enligt detta kapitel rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fast fornlämning” (SFS 1988:950).

Detta betyder att när ett ingrepp i en fornlämning tillåts görs avträdelser från SFS 1988:950 och detsamma gäller när en övertäckning medges.

Begreppet kulturmiljö ersatte kulturminne i samband med regeringens proposition 1987/88:104. Avsikten var att man ville ha ett mer heltäckande begrepp för vården av ”den av människan skapade miljön”. Begreppet fornminne gav, menade man, associationer till att ”bara gälla kulturarvets specifikt ålderdomliga delar”.

Enligt propositionen 1987/88:104 är målet för kulturmiljövården:

Bevara och levandegöra kulturarvet

Syfta till kontinuitet i utvecklingen av den yttre miljön

Främja den lokala kulturella identiteten

Möta hotet om kulturmiljön

Bidra till att öka medvetenheten om estetiska värden och historiska sammanhang

I ett betänkande, SOU 1992:137 Arkeologi och exploatering, föreslogs att genom anbud och upphandling skulle kulturmiljövårdens organisation effektiviseras (SOU 1992:137). I regeringens proposition 1993/94:177 poängteras ytterligare vikten av att "långsiktigt åstadkomma en god interaktion mellan den arkeologiska uppdragsverksamheten och forskningen" (Regeringens proposition 1993/94:177). I kulturutredningen från 1994 presenteras flera artiklar som berör kulturpolitikens inriktning i framtiden. Där för Margareta Björnstad fram vikten av brukandet av kulturarvet. Hon menar att "En fundamental fråga för kulturmiljövården är självklart var människor bor och arbetar. Skall kulturvärdena kunna bevaras och vårdas i någon större omfattning måste de användas och brukas" (Björnstad 1994, s 20). Hon menar vidare att behovet av historiskt perspektiv har ökat inte bara i nuet utan sambanden bakåt är viktiga för att förstå vad som händer i dag. Att det handlar om identitet. Vidare poängterar hon att vi idag lever med flera identiteter, som exempelvis familjeidentitet och yrkesidentitet (Björnstad 1994, s 23). Björnstad tar också upp en annan del av kulturpolitiken, nämligen att kulturen används som en del i utvecklingen av län och kommuner. Att det finns "en ny och lite annorlunda medvetenhet om kulturens roll för människors välbefinnande, som ser kulturen och kulturmiljön som en drivkraft för ekonomisk utveckling och sysselsättning" (Björnstad 1994, s 23). Det finns också en kommersiell sida av saken.

Ytterligare en utredning belyser kulturpolitikens inriktning. Här framhålls att "Ett viktigt kulturpolitiskt perspektiv rör just detta fält – vårt kollektiva minne i traditioner, dokument, byggnader, händelser och lämningar från svunna epoker – vår gemensamma kulturmiljö, materiellt och immateriellt" (SOU 1995: 84, s 295). Redan i kulturutredningen 1994 togs frågan om identitet upp och 1995 problematiseras denna fråga ytterligare. Man menar att:

"Kulturarven förenar identitet och förankring, och ger styrka till utveckling och förändring. Men detta kan också vändas i sin motsats. Identitet i en grupp kan leda till utfrysning av utomstående eller till polarisering mellan grupper som konfronterar varandra. Tryggheten i det välbekanta kan leda till avskärmning mot omvärld och rädsla för förändring" (SOU 1995: 84, s 296).

Vidare menar den att:

"Rätt utnyttjat ger kulturarven en bas för integration i en vid gemenskap. Fel utnyttjat riskerar allmänna symboler att tas över av grupper med syftet att forma front mot de utanförstående. Integration bygger på förståelse och respekt för olikheter. Att tillägna sig och respektera ett främmande kulturarv kräver insikt i det egna. Ett aktivt arbete med kulturarvsfrågor är därför en nödvändighet i dagens mångkulturella samhälle" (SOU 1995: 84, s 296f).

I Regerings proposition 1996/97:3 punktats de kulturpolitiska målen upp:

"Kulturen ger människan glädje, insikt, många uttrycksmöjligheter och ett rikare liv. Kulturpolitiken skall därför:

värna yttrandefriheten och ge reella yttrandemöjligheter,
verka för delaktighet och stimulera eget skapande,
främja konstnärlig och kulturell förnyelse och kvalitet,
ta ansvar för kulturarven och främja ett positivt bruk av dem,
ge kulturen förutsättningar att vara en dynamisk, utmanande och
obunden kraft i samhället"(Ur regeringens proposition 1996/97:3).

I regeringens proposition 1998/99:114 "Kulturarv - kulturmiljöer och kulturföremål" föreslås övergripande mål för arbetet för kulturmiljön. Här poängteras samverkan mellan olika sektorer i samhället för att uppnå en långsiktig och hållbar förvaltning och utveckling av kultur- och naturmiljön. I propositionen framhålls kulturarvets betydelse för den demokratiska utvecklingen och betydelsen av samarbete över nationsgränserna (Regeringens proposition 1998/99:114).

Begreppet kulturarv har funnits i cirka 100 år, men dess innebörd är inte klart skildrad och finns inte alltid med i uppslagsverk. I några ordböcker ges några förklaringar (Beckman 1993, s 64ff). Under senare år har ett nyväckt intresse för användandet av begreppet uppkommit. Begreppet kulturarv är problematiskt att använda, eftersom det lätt kan misstolkas. Frågan är vems kulturarv som bevaras och varför?

Svante Beckman har problematiserat kulturarvet och dess värde. Han försöker genom uppställandet av modeller hitta verktyg som skall kunna komma till användning inom diskussionen om kulturarvets bevarandepraktiker och inom forskningen. Han belyser också att en ökad professionalisering av kulturarvets förvaltning kan öka klyftan till det folkligt efterfrågade kulturarvet (Beckman 1993).

Den folkliga förankringen har blivit mycket tydlig genom ett flertal projekt, men kanske framförallt genom det stora landsomfattande projektet "Agenda kulturarv" som startade 2001. Projektet var ett samarbete mellan läns museer, länsstyrelser och Riksantikvarieämbetet. Inom projektet fördes en diskussion om det framtida kulturarvsarbetet och syftet var att öka dess demokratiska förankring och slagkraft. Avsikten var att skapa ett brett engagemang i frågor som rör kulturarvet. Projektet har utgjorts av en arbetsgrupp per län eller region och en arbetsgrupp för Riksantikvarieämbetet. I de länsvisa grupperna ingick representanter från länsstyrelser, regionmuseer, kommuner och ideella organisationer. I agenda kulturarvs programförklaring framhålls att "Vår uppgift är att bidra till utvecklingen av ett hållbart mångkulturellt och demokratiskt samhälle". I programmet nämns vidare att "Det hållbara samhället är ett samhälle där ekonomisk utveckling, social välfärd och sammanhållning förenas med en god miljö". Vidare sägs att "Kunskapen om kulturarvet och de historiska perspektiven lyfts särskilt fram som ett av nyckelområdena för framgång eftersom de går över alla de tre dimensionerna av hållbar utveckling". (Människor i centrum. Agenda kulturarvs programförklaring 2004, s 7). Kring frågan om bevarandet av kulturarvet sägs följande i Agenda kulturarvs programförklaring:

"Allt det vi väljer att minnas av det förflutna tillhör kulturarvet. Bakom det vi väljer att bevara måste finnas ett syfte, en berättelse, som gör bevarandet meningsfullt. Det är i själva berättelserna som motiven för bevarandet skapas. Vi har mandat, och skyldighet, att hävda berättelserna även om de för stunden kan vara obekväma för andra. Vi ska dock kontinuerligt, och i samtal med det omgivande samhället, pröva de grunder på vilka vi gör urval och hur vi värderar kulturarv" (Ur Människor i centrum. Agenda kulturarvs programförklaring 2004, s 18).

Vidare nämns att:

"Kulturmiljöarbetet har sitt eget värde i syfte att bevara kulturarvet och göra det känt och tillgängligt för dagens och morgondagens medborgare. Men uppdraget är också en del i ett vidare sammanhang där ansvaret för det hållbara samhället tillhör en av de mest aktuella och utvecklingsbara uppgifterna". (Ur Människor i centrum. Agenda kulturarvs programförklaring 2004, s 24).

Tidigare diskussion kring värdering

En värdering av vad som skall bevaras har gjorts såväl inom byggnadsvården som arkeologin. Inom byggnadsvården har diskussioner om vad som skall bevaras länge förts på olika plan (se exempelvis Unnerbäck och Nordin 1995; Robertsson 2002; Unnerbäck 2002). Framtagandet av kriterier har frammanats av de byggnadsinventeringar som gjorts. En liknande utveckling kan ses inom arkeologin, där fornlämningsinventeringarna framtvingade behovet av kriterier. Däremot så har samma diskussion inte förts vad beträffar värdekriterier för kulturlager. Det finns därmed all anledning att börja analysera kulturlagrens värde och betydelse för att kunna bedriva en god bevarandepolitik. I det följande avsnittet kommer en kort resumé göras över den värderingsdiskussion som förts avseende kulturarvet ur ett övergripande perspektiv och ur specifik synvinkel fornlämningar, fynd och kulturlager.

Arkeologi – fornlämningar i kulturlandskapet

En metodkonferens om *särskilda arkeologiska utredningar* genomfördes i Örebro 1992 och föredragen har samlats i en rapport som kom ut 1993. En artikel är särskilt intressant i sammanhanget och har rubriken ”Särskilda arkeologiska utredningar och fornlämningsbegreppets tillämpning” (Jensen 1993). Ronnie Jensen presenterar en översikt av de värdekriterier för bevarande som kan appliceras på fornlämningar. Jensen har två grundläggande värdekriterier som han kallar *preparatsvärde* (vetenskapligt värde) och *upplevelsevärde* (pedagogiskt värde) och han menar vidare att det första är den primära värderingsgrunden (Jensen 1993, s 64). Förutom dessa två kriterier lägger han ytterligare tre kompletterande värdekriterier: förekomst, kompletterande källor och miljösammanhang. Till sist kan utifrån en bedömning av de ovanstående kriterierna en sammanvägd viktning göras av fornlämningens bevarandevärde. Jensen lägger också en skala från välbevarad till kraftigt skadad fornlämning, vilket kan utgöra en grund för dess preparatsvärde och upplevelsevärde. Han menar vidare att en välbevarad lämning har ett högt vetenskapligt värde och om den är tydlig har den också ett högt upplevelsevärde. Åldern, menar han, kan ha en betydelse för det vetenskapliga värdet och anför att kunskapen om äldre lämningar borde vara mindre än om yngre sentida lämningar (Jensen 1993, s 65). Jensen menar vidare att hur vanlig en fornlämning är, kan ha en betydelse för en sammanvägd bedömning av om en fornlämning bör bevaras eller inte. Kompletterande källor som exempelvis kartor, arkivalier, fotografier med mera kan ge kunskap om yngre lämningar. Även miljösammanhanget har betydelse för bedömningen av ett enskilt objekt (Jensen 1993, s 65).

Torun Zachrisson har diskuterat hotet mot fornlämningarna och menar att ”det på lång sikt allvarligaste hotet är den riskfaktor som heter anonymitet; att fornlämningarna framlever som tysta fossiler i kulturlandskapet och att de inte har något att säga människor; ingen berättar om dem eller har namn på dem – de har blivit betydelselösa” (Zachrisson 1996, s 30). Att de förändringar som samhällsplaneringen utgör kan vara ett hot mot olika kulturvärden har uppmärksammas av Riksantikvarieämbetet. Målet var att undersöka hur kommunernas kunskapsunderlag kan förbättras avseende fornlämningar (Carlie 1997, s 7). I detta projekt diskuteras också den teoretiska grunden för värdebedömningar inom kulturmiljövården (Carlie & Kretz 1997, s 179ff).

Fynd

Inga Lundström och Jenny-Rita Naess har fört fram bevarandearkeologi som ett ämne som har för avsikt att bevara de arkeologiska källorna. De har gjort en analys av hur föremålsbestånden i Sverige och Norge tagits om hand. De säger att ”Dagens arkeologiska verksamhet går till stor del ut på borttagning av fornlämningar, inte skydd, insamling av material, inte bearbetning, lagring, inte bevarande” (Lundström & Naess 1993, s 10).

En annan del av problemet är hur olika fynd bevaras i kulturlagren. Redan 1969-71 genomfördes laborativa analyser på fynd från utgrävningar på Björkö 1871-74 (Arrhenius 1973, s 34). Det

visade sig att fynden hade divergerande korrosionsbild, vilket ledde fram till antagandet att jordlagren där de legat hade haft olika sammansättning. Vid de arkeologiska undersökningar som genomfördes på Birka 1969-71 togs prover där bl a Ph-värdet mättes (Arrhenius 1973, s 34ff).

Under de senaste 10 åren har nedbrytning av fynd fått en allt större uppmärksamhet. Ett tvärvetenskapligt projekt för att studera nedbrytningen av arkeologiska föremål i jord startades på initiativ av Gunnel Werner, tidigare chef för metallenheten vid institutionen för konservering på riksantikvarieämbetet (RIK). I projektet har ett flertal specialister samlats från områdena arkeologi, kemisk analys, konservering, korrosion och osteologi. Projektet syftar till att öka kunskaperna om vilka faktorer som är av betydelse för nedbrytning av arkeologiskt material i jord. Den första publikationen från projektet publicerades 1995 (Borg et al 1995; Mattson et al 1997; Nord et al 1998, Nord et al 1999, Nord & Lagerlöf 2002).

Arkeologi - kulturlager

År 1975 startade det stora rikstäckande projektet "Medeltidsstaden" som omfattade en genomgång av arkivalier och uppgifter kring äldre arkeologiska undersökningar (Andersson 1980; 1983). Förutom stadsrapporterna gjordes några specialstudier och bland annat uppmärksammades förtätningen i de medeltida städerna. I samband med detta uppkom diskussioner kring att bygga på kulturlager för att kunna bevara delar av fornlämningarna inför framtiden. Därefter har debatt och forskning lett fram till en rad publikationer inom ett flertal delområden som berör byggande på, bevarande av och nedbrytning av kulturlager. I ett temanummer av tidskriften Kulturmiljövård nr 3-4 1989 behandlades problematiken med grundläggningsarbeten i kulturhistoriska miljöer. Såväl tekniska som kulturhistoriska aspekter diskuterades i artikelform av olika författare. Margareta Hasselmo framhöll behovet av att bevarandeprogram för kulturlager skulle upprättas för medeltidsstäderna. Programmen skulle kunna ligga som grund för länsstyrelsernas beslut i samband med byggnation (Hasselmo 1989, s 33). Hon menade vidare att erfarenheten har visat att valet av grundläggningsmetod har varit problematiskt. I några fall har problemet bestått i att det har saknats underlag för att bedöma om fornlämningen är av sådan beskaffenhet att det finns förutsättningar för ett långsiktigt bevarande (Hasselmo 1989, s 36). Riksantikvarieämbetet initierade 1992 ett projekt om att bevara kulturlager i de medeltida städerna. Samma år hölls ett seminarium och föredragen trycktes i ett temanummer i den medeltidsarkeologiska tidskriften META. Birgitta Broberg har i en artikel tagit upp förutsättningarna för ett bevarande och att detta skiljer sig i hög grad mellan de olika medeltida städerna (Broberg 1993). På några platser finns goda förutsättningar för ett långsiktigt bevarande och på andra platser är stora delar utschaktade och bevaringsförhållandena är dåliga. I samma nummer av META blir frågan belyst ur en naturvetenskaplig synvinkel i Gunnar Borgs artikel "Hotet mot medeltida kulturlager ur naturvetenskaplig synpunkt" (Borg 1993). Han tar upp problemet med atmosfäriskt nedfall, förändrade temperaturer och fuktighetsförhållanden i jordlagren som påverkar nedbrytningen av fynd av olika material. I temanumret i META diskuterades också kulturlagrens värde. Christian Meschke menade att:

"För att få förståelse för bevarandekrav måste antikvarierna tydligare beskriva dels fornlämningarnas värde, dels redovisa vad man vill åstadkomma med ett bevarande och på vilket sätt det bör genomföras. Fornlämningen måste beskrivas på ett mer nyanserat sätt än vad som är vanligt i dag. Vi måste bli bättre på att visa vad som gör dem värdefulla. Redan i FML pekar man på dom två komponenter som karaktäriserar fornlämningen: dess art och betydelse. Vi är ganska bra på att tala om arten – in i minsta detalj. Men vi redovisar sällan fornlämningens betydelse. Det är angeläget att utveckla metoder för värdekriterier som kan förstås av var och en – särskilt planerare." (Meschke 1993).

Meschkes uttalande kan ställas emot vad Stefan Larsson skriver i sin avhandling om bevarande. Larsson menar att:

”För att överhuvudtaget kunna formulera ”vad” som eventuellt skall och kan bevaras i form av potentiell information krävs förtydligade stratigrafiska utgångspunkter och teoretiska modeller för vilken typ av depositioner och depositionsmönster som svarar mot vilka typer av frågeställningar. I sin tur kräver det en övergripande strategi avseende bevarande, utgrävningar, prioritering och liknande” (Larsson 2000, s 294).

Det Meschke talar om som fornlämningens art har en stor relevans för diskussionen kring kulturlagens värde. För att kunna resonera kring värdet måste vi också diskutera fornlämningens komplexitet, som har en stor betydelse för vilka frågor framtidens arkeologer kan ställa till det vi idag har bestämt oss för att bevara. Att vi måste bestämma oss för vad det är vi vill bevara belyser Holmström & Redin i sin artikel ”Tankar efter ett seminarium” i META 1993:2. De menar att begreppet *bevarande* måste klarläggas för att skapa förutsättningar för en bevarandepolitik med ideologisk förankring. Med vilka värderingar vill vi hävda ett bevarande av till exempel medeltida kulturlager – och med vilka accepterar vi ett borttagande? Allt bevarande är villkorligt och prioriterat bevarande vilar på värderingar” (Holmström & Redin 1993).

Teoribildningens påverkan på stadsarkeologin

Under slutet av 1960-talet började medeltidsarkeologin att professionaliseras, som en följd av det ökade exploateringsstrycket efter andra världskriget. Detta medverkade också till starten av utbildning av medeltidsarkeologer vid Lunds Universitet. I Lund innebar den så kallade Thulegrävningen 1961 starten för stadsarkeologin i en mer professionell anda (Biörnstad 1980, s 5; Broberg & Hasselmo 1992, s 13; Andersson 1993, s 16ff; Larsson 2000, s 85f).

Genom åren har stadsarkeologin förändrats från att ha varit en grävande konsthistoria till att vara influerat av historieämnet med en stark bundenhet till de skriftliga källorna (Larsson 2000, s 85). De äldsta undersökningarna i Lund kan kallas för en kulturhistorisk arkeologi där de skriftliga källorna påverkat hur man har sett på staden och lämningarna och fynd främst utnyttjats för att studera och beskriva medeltida materiell kultur. Under 1970- och 80-talen kom stadsarkeologin att inriktas mot urbaniseringsprocessen såväl i ett regionalt som i ett nationellt perspektiv (Andersson 2002a, s 7; Lindeblad 2002). En förskjutning av fokus har blivit tydligt under de senaste åren, där de stora övergripande processerna har fått stå tillbaka för det individuella och mångtydiga. Även olikheterna städerna emellan har lyfts fram i urbaniseringsdiskussionen (Andersson 2002b, Lindeblad 2002). De sociala aspekterna har fått en allt större plats i diskussionen kring städer och de människor som levt där (Tagesson 2002a, s 17; 2002b, s 94ff). Axel Christophersen menar att genom att erkänna det urbaniserade landskapet och stadsrummet som en social och kulturell meningsbärande struktur öppnar man för tolkningsmöjligheter och ny insikt i medeltidens urbaniseringsprocess (Christophersen 1997, s 12).

De teoretiska inriktningar som här presenteras har i olika omfattning påverkat stadsarkeologin. Det är också så att inom medeltidsarkeologin har den teoretiska överbyggnaden ofta presenterats på ett otydligt sätt och inte sällan har man tagit delar av olika teorier och applicerat på materialet. Den skiftande historiesynen har påverkat de metoder som använts, vilket också påverkat vilka frågeställningar som satts upp och vilka tolkningar som gjorts.

Generellt sett brukar man säga att den processuella arkeologin (New Archaeology) slog igenom under 1960-talet, framförallt inom den anglo-amerikanska arkeologin. Den var en reaktion på den kulturhistoriska arkeologin (Jensen & Karlsson 1998, s 13). Det fanns en tro på att det gick att ta fram objektiva mätmetoder. Det ansågs också möjligt att man kunde förklara de skilda arkeologiska kulturerna i termer av kulturella processer (Trigger 1993, s 352). Inom denna inriktning undveks individen, man ville förstå systemet bakom föremålen (Hodder 1995, s 6f).

Den efterföljande postprocessuella arkeologin växte fram under 1980-talet och uppkom som en reaktion mot de processuella idéerna. Inom det postprocessuella fältet rymmer flera inriktningar som konstruktivism, Strukturalism, Marxism och marxistisk arkeologi och kritisk arkeologi. Gemensamt för dessa inriktningar är att de innehåller kritik mot den processuella arkeologin och att de har en kvalitativ syn på människa och kunskap (Jensen & Karlsson 1998, s 31ff).

Inom det poststrukturalistiska fältet som ibland också går under namnet postmodernism har exempelvis Roland Barthes, Jacques Derrida men kanske framförallt Michel Foucault påverkat den medeltidsarkeologiska forskningen. Poststrukturalismen anses både vara en reaktion mot och fortsättning på strukturalismen. I detta sammanhang finns också en påverkan av det hermeneutiska forskningsfältet uttryckt hos Hans-Georg Gadamer och Paul Ricoeur (Gadamer 1997; Ricoeur 1993). Inom poststrukturalismen vill man poängtera att det är språket och språkbruket som konstruerar människans tänkande, upplevelser och handlande (Jensen & Karlsson 1998, s 71). De strukturalistiska, poststrukturalistiska och konstrukturalistiska tankegångarna har påverkat diskussionen inom den historiska arkeologin i frågan om förhållandet mellan ting och text (Andrén 1988; 1997, s 42ff, Wienberg 1988; Christophersen 1992; Jensen 1998; Moreland 2001). Dessa tankegångar har med tiden också kommit att påverka stadsarkeologin, där de skriftliga källornas innehåll diskuteras i förhållande till den kunskap som erhålls vid en arkeologisk undersökning (Johansson Hervén 2001a, s 84f).

Den kontextuella arkeologin växte fram under 1980-talet och har hämtat sin inspiration från strukturalism, romantisk hermeneutik och strukturmarxism. Denna inriktning utgör ett kritiskt alternativ till de ahistoriska individförnekande, generaliserande och lagsökande tolkningar av dåtiden som den processuella arkeologin stod för (Jensen & Karlsson, 1998, s 57). Ian Hodder ville lyfta fram den aktiva individen och historien. Hodder menade att tingens betydelse är specifika och därmed kontextberoende (Hodder 1995, s 6f). Innebörden av det kontextuella synsättet är att arkeologerna måste undersöka alla möjliga tänkbara aspekter av en arkeologisk kultur för att innebörden i varje del skall framträda (Trigger 1993, s 418).

Den tankeskola som mycket kraftigt har kommit att påverka medeltidsarkeologin är den så kallade Annales-skolan som bestod av historiker som intresserade sig för den medeltida perioden (Burke 1996). Flera avhandlingar inom medeltidsarkeologin har fokuserat på stora övergripande processer, som karakteriserar delar av Annales-skolans arbete (Larsson 2000, s 45). Detta har till mycket stor del också påverkat stadsarkeologin.

Under senare år har Hodders tankar om ett reflexivt förhållningssätt till tingen kommit att påverka fältarkeologin särskilt inom det förhistoriska fältet. Särskilt drivande på detta område, i Sverige, har Malmö Kulturmiljö varit (Berggren & Burström 2002). Den reflexiva arkeologin vill dokumentera själva tankeprocessen vid tolkandet av lämningar. Det handlar om att systematiskt integrera och dokumentera reflektion kring begrepp, kategorier, metoder och tolkningar (Rudebeck 2002, s 41).

Genderperspektivet har sedan flera år tillbaka använts inom arkeologin och avser studier av manligt och kvinnligt i relation till vart annat. I ett inledande stadium har det inneburit att kvinnor har lyfts fram i historien. Detta perspektiv har framförallt fått genomslag inom den förhistoriska arkeologin (se Kulturmiljövård 1990:3; META 1994:1).

En annan inriktning som börjat ta fäste inom arkeologin är fenomenologin, där tanken är att reducera teorierna kring tingen för att dessa inte skall stå emellan oss och tingen. Syftet är att studera hur människor upplever sin vardag och verklighet. Det är en kritik mot den moderna naturvetenskapen som abstraherar verkligheten och är också kritisk mot vetenskapens krav på objektivitet. Genom att studera hur människor varseblir sin omgivning skall man kunna nå fram till "tingen i sig själva" (Jensen & Karlsson 1998, s 78f).

Sociologen Anthony Giddens strukturteori har kommit att påverka analyser av svensk stadsarkeologiskt material under senare år. Hans teori tar hänsyn till det diakrona, subjektet, strukturen och dess dualism. Den kritik Giddens lägger fram riktar sig även mot poststrukturalismen (Giddens 1984; 1997) Inom stadsarkeologin är det de rumsliga och sociala aspekterna i Giddens teorier som framförallt använts (Larsson 2000, s 45; Tagesson 2002a, s 23).

Kulturens utgångspunkter

Kulturen har under senare år valt att arbeta med ett underifrån perspektiv för att kunna studera vardagslivets strukturer. Om en ny undersökning med begränsad omfattning skall kunna bidra med ny kunskap i en redan tämligen väl undersökt stad, måste hela tiden förnyade frågeställningar och perspektiv användas. Det skall till kraftiga anomalier om upptäckterna i en enskild undersökning påtagligt skall påverka de stora processernas synteser eller ifrågasätta den etablerade historieskrivningen. Det gäller då bokstavligen att ha perspektiv på tillvaron och inte bara samla data. Den "nya undersökningen" är då verkligen inte en pusselbit, utan är snarare ett instrument, ett förstoringsglas över vardagens strukturer (Gardelin & Johansson Hervén 2003).

Det är *tingens tillstånd* i både materiell och kontextuell mening som bör studeras. Det vi påträffar är fragmenterade rester av händelser. För att bättre förstå detta tillstånd är inte längre förändringen och utvecklingen det centrala. Varaktigheterna måste först avgränsas och studeras. Dessutom har det mesta av de händelser vi vill studera inte försiggått i de lämningar vi kan studera, utan i mellanrummen dem emellan i form av kontaktytor. Aktiviteten utspelade sig *på ytan* av det skapade lagret, *inte i det* (Larsson 2000, s 127ff). Innan vi börjar berätta dessa lämningars historia mer diakront, måste de först förstås som avgränsad tid, som varaktighet, och ett begränsat rum. Därtill måste ett innehåll tillfogas, en beskrivning av aktiviteter som utspelats och människorna bakom dessa. Först då erhålls en grund för jämförelser och frågor kring varför livsbetingelserna såg ut som de gjorde.

De objekt vi oftast undersökt i Lund under de senaste åren, är profana miljöer, och främst enskilda *hushåll*. Med begreppet hushåll avses här en socialt och sannolikt juridiskt avgränsad samlevnadsform som bildar en ekonomisk enhet ur försörjningssynpunkt. I staden kan detta främst ses som synonymt med en tomt och dess invånare. Dessa enskilda hushåll måste avgränsas gentemot både samtida, föregående och efterkommande hushåll. Därmed ordnas stratigrafien upp i en mängd tidrum som motsvarar en historisk realitet (Gardelin & Johansson Hervén 2003, s 43). Viktigt för att förstå dessa tidrum blir studiet av *gränser* inom undersökningsytan och en förståelse av *avstånd, riktningar och rörelsemönster* i förhållande till andra tomter och gatumark (Larsson 2001, s 24ff, 45). Likaså måste tiden behärskas. På samma sätt som rummet måste avgränsas, behöver detta göras även med tiden. Det rum som har definierats ges en begynnelsepunkt och ett slut. Därmed uppnås även en *brukstid*, en varaktighet. I förhållande till andra "mikrorum" - som här bäst förstås som de stratigrafiska grupperna - måste en redovisad tolkning ske av vad som är samtidighet eller ej med andra mikrorum (i de fall där stratigrafiska relationer saknas). Särskilt diskontinuitet - avsaknad eller brott - bör betonas för att undvika att tiden appliceras kontinuerligt och linjärt över de olika stratigrafiska studieobjekten (kontext - grupp - hushåll). Liksom att lämningarna i rumsligt hänseende är fragmenterade, så gäller givetvis detsamma tidsordningen (Johansson Hervén 2001a, s 41).

När hushållet är avgränsat i rummet och dess *etablering, varaktighet och ändpunkt* är fastställd, kan det förhoppningsvis fyllas med ett innehåll. Hushållet bör befolkas med personer som åtminstone har en social positionsbestämning och ett näringsfång. Syftet blir att om inte känna dem till namn,

så åtminstone till *epitet*, ett slags försök till klassifikation. Genom att hushållet och dess invånare får en definierad benämning kopplad till ett materiellt innehåll som exempelvis föremålsbestånd och byggnadsskick, jämte immateriella aspekter som utnyttjande och disposition av tomten och rörelsemönster inom den, kan olika miljöer jämföras med varandra, både i samtiden och över skeden och platser (Gardelin & Johansson Hervén 2003, s 43).

Som arkeolog arbetar man med materiella lämningar, som i en process omvandlas till stratigrafi. För att kunna förmedla innehållet i stratigrafien behövs olika redskap. Vid bearbetningen av den undersökning som genomfördes på Mårtenstorget i Lund 1997, infördes ett nytt begrepp, *miljö* (Johansson Hervén 2000b, 2001a; Gardelin & Johansson Hervén 2003). I *Miljöbegreppet* ryms både rumsliga och sociala aspekter. I den rumsliga förståelsen kan miljön studeras på olika nivåer: staden som lokalt och regionalt centrum, stadsdelarnas olika och i viss mån åtskilda miljöer, kvarterens indelning och utnyttjande, det enskilda hushållet och slutligen olika delar av hushållet. Den sociala aspekten kan närmast ses som rumsliga avgränsningarna, med skillnader mellan olika miljöer som ärkebiskopsresidens, kloster, bodar/hantverksplatser och de miljöer som kan definieras som hushåll, och dessa med ett brett socialt spektrum, alltifrån frälsegårdar till stadens fattigaste tomtägare.

Avsikten är att försöka relatera varje undersökning till stadens helhet, så att olika rum kan urskiljas och sedan definieras som till exempel profana, sakrala, sociala eller ekonomiska miljöer. De definierade miljöerna kan sedan ligga till grund för socialtopografiska analyser, där målsättningen är att komma ifrån generella tids- och platshorisonter såsom tidig-, hög- och senmedeltid eller staden, landsbygden och så vidare. I stället måste mycket mer detaljerade kulturhistoriska beskrivningar och förklaringar eftersträvas. För att möjliggöra lokala och regionala jämförelser över tid och rum och för att bättre belysa till exempel stadens mångfacetterade helhet. Den analytiska kedjan kan då följas från det enskilda fyndet via kontext-grupp-hushåll-miljö till en jämförbar kedja hämtad ur en annan miljö, till exempel ett annat historiskt hushåll inom staden, utom staden, från en annan period och så vidare.

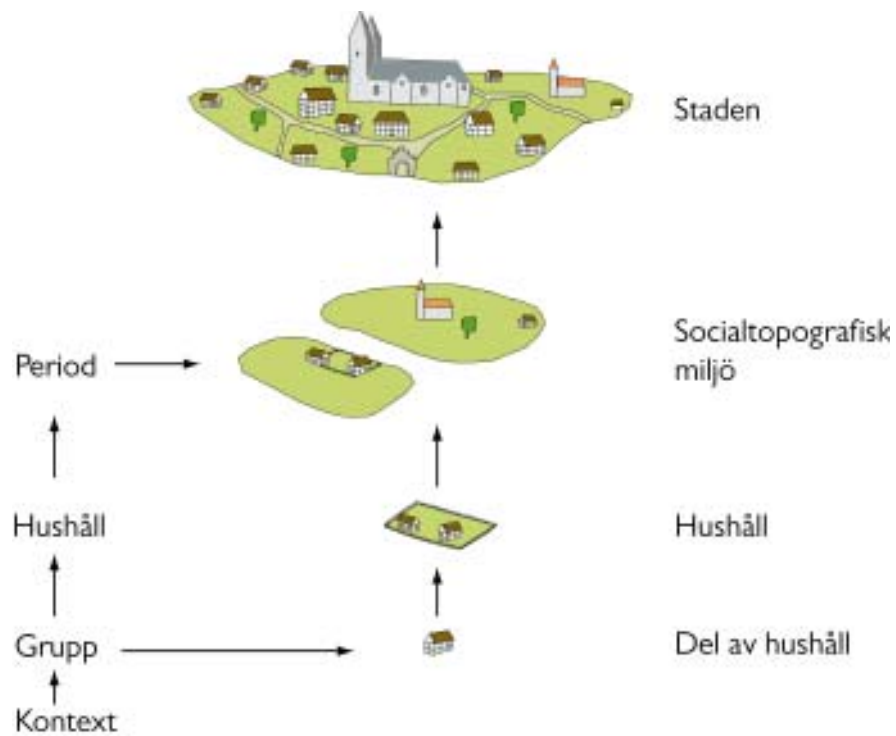
Miljöbegreppet är konstruerat med inspiration av Annales-skolan och kanske framförallt Ferdinand Braudel. Han menar att vissa strukturer har funnits under så lång tid att de varit stabila och orörliga under flera generationer, medan andra institutionella strukturer förändrats långsamt och slutligen att det finns de som förändras mycket snabbt (Stoianovich 1976, s 108, Burke 1996, s 72). Braudels syn på strukturer liknar mycket de som fanns hos vissa ekonomer som formulerar struktur i termer som relationer mellan "space-time-action", vilket innebär en större tonvikt på mänskliga aktiviteter (Stoianovich 1976, s 109). I miljöbegreppet finns också en koppling mellan tid, rum och mänskligt agerande. Inom begreppet ryms såväl stabila som snabbt föränderliga strukturer.

I detta sammanhang är det relevant att erinra sig om Erik Cinthios formulering om huruvida man skulle inrikta sig mot att studera tillstånd eller processer (Cinthio 1984, s 52). Cinthio har i en text konstaterat att medeltidsarkeologiämnet under 1970- och 80-talen i huvudsak kom att inrikta sig mot övergripande processer (Cinthio 1988, s 11). Det ovan beskrivna begreppet miljö är således ett metodiskt försök till att skriva en historia utifrån tillstånd i stället för processer.

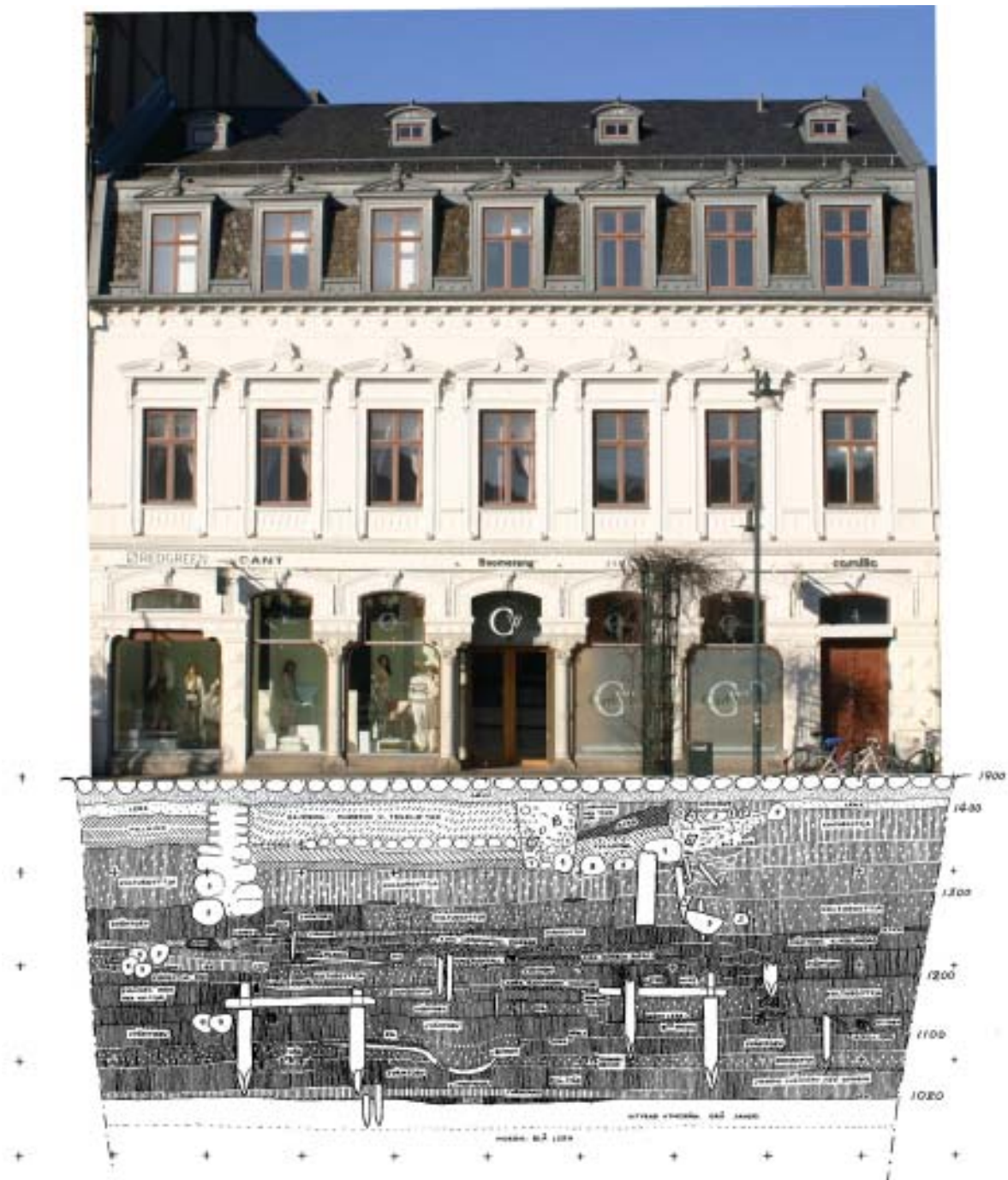
Kriterierna för en miljö byggs upp utifrån kunskap om brukaren och dennes hushåll och detta kan göras på flera sätt. Genom att inledningsvis försöka dela in staden i olika övergripande miljöer, kan förutsättningar uppstå för att skapa ett första underlag för vidare analys. Dessa kan då förslagsvis definieras som handels- eller hantverkarsmiljö, domkyrkomiljö, klostermiljö, frälsemiljö och så vidare (Johansson Hervén 2000b). Man kan också arbeta på ett mer övergripande plan med att dela in staden i olika skikt som periferi kontra centrum. Man kan också sätta upp motsatsförhållanden mellan till exempel privat kontra offentlig miljö. Nästa steg blir att gå in att försöka definiera de enskilda hushållen.

Målsättningen är att befolka de miljöer som vi undersöker genom att beskriva innevånarna i husen vi gräver fram, deras rörelsemönster och användande av ytorna mellan de olika konstruktions-

lämningarna, och inte minst få en uppfattning av de ting de omgav sig med, både ur mental, kvantitativ och ekonomisk synvinkel. Hur ser till exempel tillvaron ut för tiohundratalets träl i jämförelse med en förmögen borgare på femtonhundratalet? Genom att lämna diakrona fynd- och fornlämningsstudier (processer) och istället arbeta med en noggrannare periodisering och avgränsning av medeltidens tid/rumsenheter (tillstånd) bör det arkeologiska källmaterialet få en tydligare och mera självständig roll i historieskrivandet (Johansson Hervén 2000b, s 118).

Figur 4. Bilden visar grafiskt hur miljöbegreppet fungerar rumsligt och tidsmässigt, från den enskilda kontexten till grupper, perioder och miljöer, och staden som helhet.

Figur 5. Bilden utgör ett montage av ett fotografi av en byggnad i kvarteret S:t Clemens 27 vid Stortorget västra sida och en sektion från en undersökning 1954 på Stortorget. När en arkeologisk undersökning genomförs berörs lämningar från olika tidsperioder och sociala skikt i samhället. En undersökning kan också skära genom olika strukturer som tomtindelningar, bebyggelsestrukturer och gator. Vid ett bevarande går det därmed inte att avgränsa enskilda objekt eller miljöer, på det sätt som ibland sker för vissa förhistoriska lämningar och byggnader.

Värdering av kulturlager

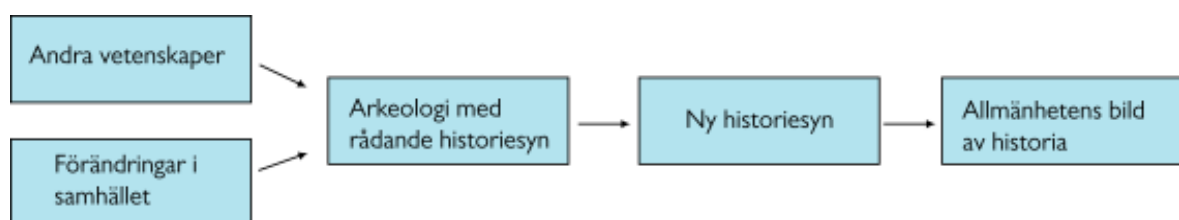
Genom att vår historia tillhör alla och därmed också framtida generationer är det viktigt att bevara kulturlager så att alternativa berättelser kan möjliggöras och en omvärdering av tidigare historier kan åstadkommas. Lagen från 1988 innebar en förstärkning av bevarandenaspekten. Enligt denna får tillstånd endast lämnas om exploateringsintresset väsentligt väger över bevarandointresset. "Länstyrelsen får lämna sådant tillstånd endast om fornlämningen medför sådant hinder eller olägenhet som inte står i rimligt förhållande till fornlämningens betydelse" (SFS nr 1988:950 Lag om kulturminnen m.m.).

Lämningars egenskaper

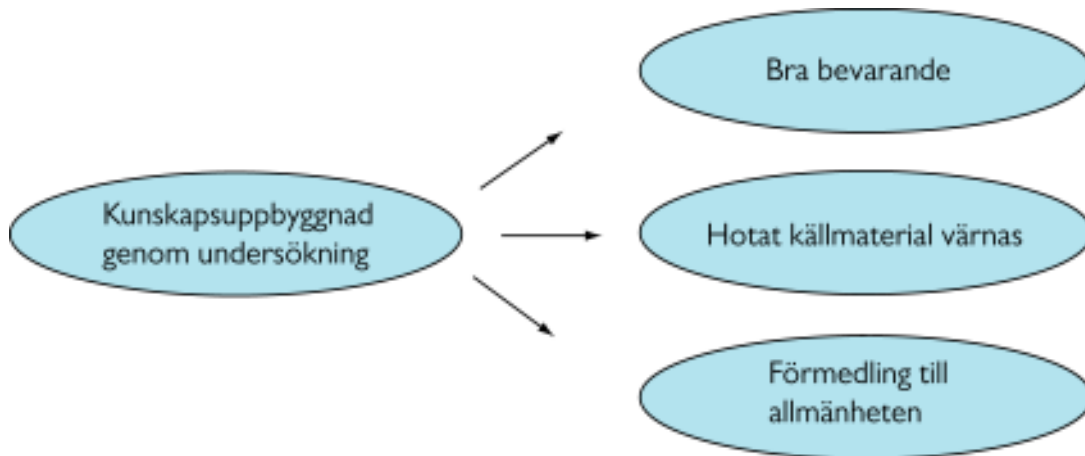
Lämningar har olika egenskaper som kan vägas in i en värdering. Ett område med gravhögar kan vara synliga i landskapet och är därmed tillgängliga för allmänheten på ett helt annat sätt än kulturlager som enbart är tillgängliga i samband med en arkeologisk undersökning. Detta innebär att kulturlagrens pedagogiska värde begränsas till de tillfällen en exploatering sker. Vid bevarande av byggnader kan enskilda hus eller hela miljöer bevaras. Detta sker aldrig beträffande kulturlager som inte kan behandlas som objekt på samma sätt som synliga byggnader eller fornlämningar. Vid ett bevarande eller undersökande av kulturlager berörs byggnader från skilda miljöer och tidsperioder och en eller flera tomter. Detta medför att inga hela miljöer sparas för framtiden, utan snarast fragment av miljöer. Därmed måste särskild hänsyn tas till kulturlagrens särskilda egenskaper och innehåll vid en värdering av dem.

Problemet

Arkeologin påverkas av samhället i övrigt på flera sätt. Den rådande historiesynen påverkas av andra vetenskaper som exempelvis sociologi och etnologi. Detta har medfört att andra typer av frågeställningar har ställts till det arkeologiska materialet och ny kunskap erhållits. Även andra förändringar eller fenomen i samhället har inverkan på arkeologin som till exempel ekonomi, upphandlingsförfarande etcetera och påverkar historiesynen som omvandlas. Den historiesyn som arkeologen innehar förmedlas också vidare till allmänheten. Inte sällan kan synen ha präglat vissa människor så starkt att det kan vara svårt att förmedla en ny syn på historien. Detta gör att arkeologen måste bli bättre på förmedling.

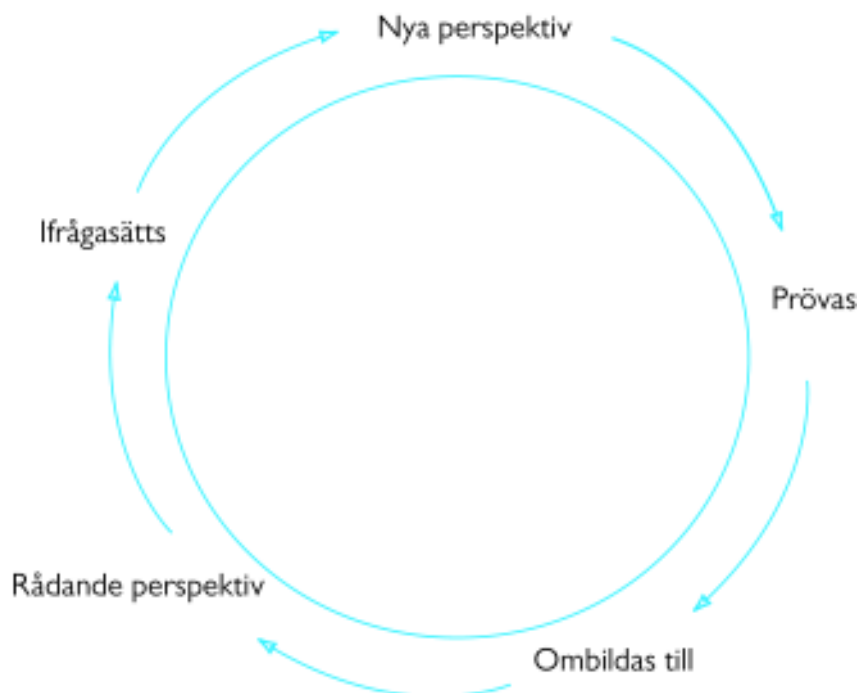

Figur 6. Historiesynen påverkas från olika håll och förändras därmed över tid.

Figur 7. Kunskapsuppbyggnad genom arkeologisk undersökning påverkar kulturmiljövården och allmänhetens uppfattning om arkeologi.

Genom en arkeologisk undersökning kan flera syften tillfredsställas. Källmaterialet, kulturlagren, omvandlas till kulturhistoria som kan förmedlas till allmänheten. Kunskapen om en enskild plats i staden kan sedan relateras till kunskap om andra platser och staden som helhet. En arkeologisk undersökning kan också bidra till förståelse för arkeologi och forskning genom förmedling. Genom kontinuitet i undersökande av kulturlager kan en bättre bedömningsgrund för bevarande av kulturlager också skapas. Det är därmed viktigt att skapa en balans mellan att undersöka kulturlager och bevara kulturlager.

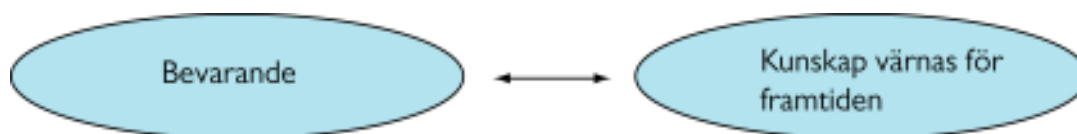
Figur 8. Bilden vill visa hur processen kring skapandet av nya perspektiv på arkeologi fungerar.

Förskjutningar och förändringar av historiesynen är en ständigt pågående process. Ibland är förändringarna små men ibland omvälvande. Processen kan förklaras på följande sätt: De rådande perspektiven ifrågasätts och nya perspektiv skapas, dessa prövas och formas till rådande perspektiv som så småningom ifrågasätts och så vidare. Denna process är en nödvändighet. Genom ett granskande av perspektiven kan man nå förnyelse. Denna efterfrågas av alla och är en del av målet med arkeologiska undersökningar.

Kulturlagrens vetenskapliga värde utgörs av dess potential som källmaterial. De är därmed ett källmaterial i sig och skall därför bevaras som sådant oavsett de frågeställningar och perspektiv som finns i dag eller som kan tänkas finnas i framtiden.

Sannolikt skulle ingen påstå att det hade varit bra om inga kulturlager fanns bevarade efter de stora undersökningarna som genomfördes under 1970-80-talen, med tanke på den historiesyn vi har i dag. Det är därmed också sannolikt att man kommer att säga samma sak om 30 år om den arkeologi som bedrivs i dagsläget. Hur framtidens arkeologer kommer att se på kulturlagren kan vi inte veta, utan det som är viktigt är att göra en bedömning av vilka prioriteringar som bör göras utifrån det kunskapsläge som finns i dag.

Hotet utgörs i första hand av att det primära arkeologiska källmaterialet försvinner och att möjligheterna att skriva historia om platsen liksom bilden av staden som helhet under skilda tidsperioder kraftigt begränsas. Det kan vid en första anblick se ut som att det finns mycket kulturlager kvar i Lund (se fig 12). Det bör dock poängteras att det som inte syns på figur 12 är alla ledningsdragningar som går mellan olika byggnader och i gatorna. Vi kan dock förvänta oss en fortsatt kraftig nedbrytning framöver, särskilt om ingenting görs som kan motverka en fortsatt utdränning av kulturlagren.

Figur 9. Kunskap värnas för framtiden.

När ett gott bevarande kan ske, kan kunskap för framtiden värnas. Detta är mycket viktigt, eftersom framtidens historiesyn kan ge nya infallsvinklar och frågeställningar till det arkeologiska materialet. Dessa kan komma att kräva andra undersökningsmetoder än vad vi har i dag. Man kan därmed inte automatiskt ställa nya frågor till redan uppgrävt material, vilket är en erfarenhet vi har redan i dag. Frågeställningens art och metoden är beroende av varandra.

Arkeologins förutsättningar styrs av: samhällets förståelse för arkeologi, ekonomiska faktorer, undersökarnas syn på arkeologin och beslutsfattarnas syn på arkeologin. Hur samhället i stort ser på arkeologi, huruvida det är viktigt för människor eller inte, har en stor påverkan. Detta kan ha sin grund i vilken kunskap om arkeologi som finns hos människor. Stora regionala och lokala skillnader finns i Sverige för intresset för arkeologi, vilket kan ha olika orsaker. En orsak kan vara en stark känsla för hembygdens historia, vilket varierar stort i landet. En annan orsak kan vara om det är vanligt eller ovanligt med arkeologiska undersökningar i regionen och hur dessa har upplevts av allmänheten. Om förmedling bedrivits och hur den har uppfattats.

Undersökarens syn påverkar arkeologins förutsättningar så till vida att arkeologen kan bidra till en positiv syn på arkeologi genom förmedling. Men kan omvänt påverka sina förutsättningar negativt genom att inte visa intresse för allmänheten och samhället i stort. Arkeologen påverkar sina förutsättningar genom den kunskap institutionen innehar och förmedlar.

Beslutsfattarna påverkar arkeologins förutsättningar genom deras tolkningar av lagen, dess syn på arkeologin och den kunskap som finns hos dem på olika områden. Detta visar sig i beslutens utformning och innehåll.

Kulturlager har ett högt vetenskapligt värde både för tidsperioder där skriftliga källor saknas och för perioder där skriftliga källor finns bevarade. Detta förhållningssätt grundas på källornas olika tillkomstsätt och varierade innehåll. Källorna kan komplettera varandra och ge en bättre och mer varierad bild av dåtida samhällen. Det vetenskapliga värdet är starkt förankrat i den rådande historiesynen, vilket gör att en värderingsdiskussion måste vara pågående för att fånga upp förändringar av perspektiv inom forskningen.

I en bedömning av om kulturlagren kan bevaras eller bör undersökas är det väsentligt att den aktuella platsens betydelse i ett stadshistoriskt perspektiv analyseras. På vilket sätt kan denna plats ge ny kunskap om staden som helhet och bör den kunskapen inhämtas vid en exploatering eller sparas för framtiden? För att kunna göra en bedömning av platsens kunskapspotential måste tidigare kunskap sammanställas om sådan finns. Det existerar emellertid städer och områden i städer där kunskapen om dessa är mycket ringa, vilket omöjliggör en värdering av kulturlagren på platsen. Om tidigare kunskap inte finns bör det göras en bedömning av om en förundersökning är lämplig att genomföra för att ta fram kunskap. Detta motsäger dock en bevarandeintention som bör innebära att ingrepp undviks. Det bör också göras en riskbedömning av om kulturlagren kan sparas under en längre tid för att medvetandegöra intentionerna med och betydelsen av bevarandet.

För att underbygga argumentationen för eller emot ett bevarande behöver fysiska parametrar och egenskaper diskuteras. Om ett långsiktigt bevarande är intentionen måste en bedömning göras av om kulturlagren har sådana kvalitéer att de kan sparas. Detta innefattar till exempel inventering av utschaktningsgrad som kan påverka kulturlagrens nedbrytningstakt. En diskussion kring kulturlagerstatus understödjer också en bedömning av det vetenskapliga värdet hos kulturlagren, eftersom välbevarade kulturlager innehåller information om organsika artefakter och ekofakter.

Det är därmed väsentligt att definiera på vilka grunder ett bra bevarande kan ske. De parametrar som diskuteras här kan delas upp i vetenskapligt värde och fysiska förutsättningar och egenskaper.

Vetenskapligt värde

Platsens betydelse i ett stadshistoriskt perspektiv
Kunskap om området utifrån arkeologiska undersökningar
och skriftliga källor
Risk för kunskapsförlust

Fysiska parametrar och egenskaper

Jordarts- och grundvattennivå
Topografi
Utschaktning
Kulturlagerstatus
Kulturlagertjocklek
Byggkonstruktionens utformning

Ekonomiska faktorer har alltid varit av stor betydelse för arkeologins existens och på vilken nivå arkeologin har fått lov att bedrivas. Från början var det helt exploatörens goda vilja som avgjorde. Sedan blev det lagstiftat att exploatören skulle bekosta undersökningarna, vilket förbättrade förutsättningarna. I dag kan man emellertid se en tendens i städer med stort kulturlagerdjup att det är svårt för exploatörer att klara kostnaderna, vilket ofta lett fram till en alternativ grundläggning.

Som tidigare anförts innebär aldrig en plattgrundläggning att inga ingrepp görs. En viss schaktning för grundläggningen på cirka 0,5 meter är vanlig och därtill kommer anslutningar för avlopp och dylikt. Om kulturlagerdjupet är stort innebär det att det finns ett visst hot om utdränering av de övre kulturlagren, det vill säga ner till det djup där avloppen läggs. Det där under liggande kulturlagren är att betrakta som mindre hotade, men det bör tilläggas att en undersökning av hur kulturlagren påverkas av olika typer av markanvändning har ännu inte gjorts. Är kulturlagerdjupet lågt är hotet stort mot att kulturlagren skall dräneras ut.

Hur ett ingrepp är placerat har betydelse för om man kan bevara kulturlager eller inte. Om till exempel en byggnad är tänkt att läggas mitt på en större orörd ytan, bör ett förordande om bevarande vara rimligt. Är till exempel ytan uppstyckad i mindre bitar sedan tidigare, kanske ett långsiktigt bevarande inte är meningsfullt. Kanske utgör en undersökning sista chansen att knyta ihop information från tidigare ingrepp och sätta in dem i ett sammanhang.

Hur byggnadskonstruktionen är tänkt att utformas har betydelse för om ett bevarande kan ske eller inte. Här handlar det också om huruvida det är möjligt att påverka utformningen så att så små ingrepp som möjligt behöver göras. En faktor är byggnadens tyngd och storlek. Likaså har utformningen av anslutningar till byggnaden betydelse för om det kan bli ett meningsfullt bevarande eller inte.

Lägessituation-Lund

Kulturen har under de senaste 10 åren arbetat med frågor rörande nedbrytning av och bevarande av kulturlager. Det har genom de studier som genomförts visat sig att det är många parameterar som påverkar nedbrytning av kulturlager (Larsson 1995b). Inom detta fält har framkommit resultat som är viktiga att ha med sig i en diskussion kring bevarande (se Larsson 1995b; Gardelin 2005, s 29ff; Ericsson i denna skrift). Det har också visat sig att det i hanteringen av ärenden där alternativ grundläggning är aktuell behöver förbättras på en rad punkter (Gardelin 2005, s 48ff). Det har också framkommit att kunskap i dessa frågor generellt sett behöver höjas hos olika aktörer i branschen (Gardelin opublicerad studie 2002, pdf). I de studier som Kulturen tidigare har gjort har det varit de fysiska parametrarna för bevarandet som har stått i centrum. Det vetenskapliga värdet har inte diskuterats och i denna studie har det därför varit viktigt att lyfta fram värdet av det källmaterial som kulturlagren utgör.

Placerar man ut de alternativa grundläggningarna, som genomförts i Lund sedan 1980, på en karta över kulturlagerstatusen (se fig 11), visar det sig att i 17 fall ligger de i områden med låg eller mycket låg kulturlagerstatus och i 14 fall på platser där kulturlagerstatusen är god. Här nedan följer en diskussion om staden på en övergripande nivå där förhållandet mellan de centrala och mer perifera delarna jämförs. Kunskapen om de olika delarna av staden varierar stort, liksom utschaktning och kulturlagerstatus. Poängteras bör att alla delar av staden är av stor betydelse för kunskapsuppbyggnaden. På en mycket generell nivå kan man sätta upp punkter för centrum och periferi.

Centrum	Periferi
Flera stora undersökningar, stickgrävningar, och ett antal ytmässigt begränsade kontextuella undersökningar har genomförts	Få undersökningar, stickgrävningar och kontextuella undersökningar har genomförts
Hög utschaktning	Hög utschaktning
Hög kulturlagerstatus	Låg kulturlagerstatus
Stort kulturlagerdjup	Ringa kulturlagerdjup

Bevarande i olika delar av Lund

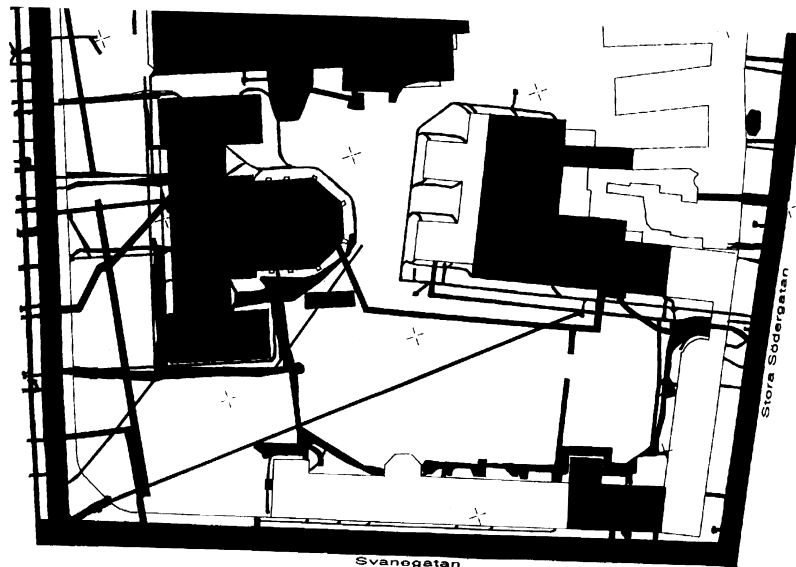
De grundläggningstekniker som använts vid alternativ grundläggning i Lund är plintar, pålar och styv platta, där den senare har varit den vanligaste (Gardelin 2005). Den alternativa grundläggningens konstruktion bör vara sådan att ingrepp minimeras. Hitintills har anslutningar till byggnaden inneburit ingrepp i kulturlagren. Grundläggningens djupet för olika ledningsdragningar varierar och framförallt är det vatten- och avloppsledningarna som behöver ett större grundläggningens djup.

Undergrunden består i Lund generellt sett av moränlera, vilket är en bra förutsättning för att kulturlagren kan hålla en hög vattenkvot, vilket är positivt ur bevarandesynpunkt. Staden har emellertid en sluttande topografi, vilket kan bidra till en utdränering av kulturlagren.

I centrum har det alltid funnits ett högt tryck för att bygga och förändra, vilket har lett till en hög utschaktning i flera kvarter. Att kulturlager med hög bevarandestatus ändå finns kvar hänger förmodligen samman med det höga kulturlagerdjupet i området. Det är för de kvarvarande kulturlagren viktigt att se om de går att bevara. De ytor som finns kvar kan dock vara uppstyckade av ledningsdragningar. Innergårdar byggs över och nya ledningar tillkommer i takt med förändringar i samhället.

Stora stickgrävningar och ett antal till ytan begränsade kontextuella undersökningar har genomförts i centrum. De äldre stickgrävningarna är inte bearbetade, vilket innebär att det finns kunskap att lyfta fram genom rapportering av dessa. I de centrala delarna av staden finns ännu möjlighet till kunskapsinhämtning särskilt som konstruktioner av trä och fyndmaterial av trä, läder och textil kan förväntas finnas kvar. Ett exempel på hur många kontexter som utgörs av trä kan hämtas från en undersökning i kvarteret Apotekaren 7, där bevaringsförhållandena är mycket goda. Vid en undersökning 1999 utgjorde träkonstruktioner 40 % av alla kontexterna (Gardelin 2000, s 64). Detta belyser att en stor förlust av kunskap sker om kulturlager som ursprungligen har innehållit en hög halt organiskt material bryts ner.

Risken för att kunskap försvinner finns i de kvarter där ytorna blivit uppstyckade av ledningsdragningar. Därför är det av stor vikt att göra inventeringar av de ledningar på berörd yta och kanske också på områden runt i kring.

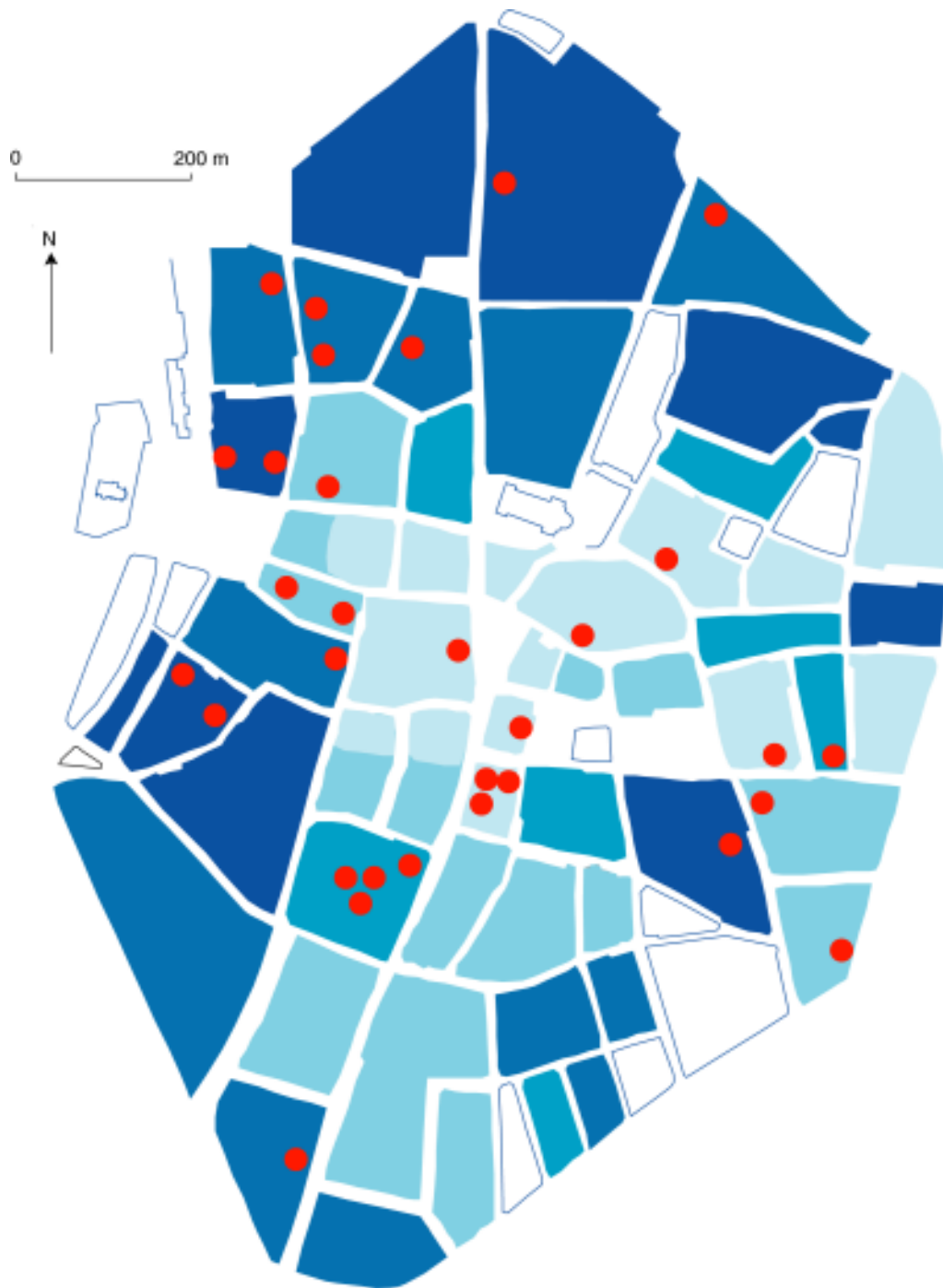

Figur 10. Kvarteret Katedralskolans södra del, med detaljinventering av ledningsdragningar gjord 1997, efter Larsson 2000, s 293.

Periferi

Kulturlager finns kvar framförallt på innergårdarna, där utschaktningsgraden generellt sett är lägre. Kulturlagerstatusen är låg vilket innebär att frågeställningar kopplade till konstruktionsdetaljer av trä och fyndmaterial av trä, läder och textilier inte går att besvara. I dessa områden är generellt kulturlagerdjupet lågt, omkring en meter eller mindre. Detta innebär att en alternativ grundläggning som oftast behöver ungefär 0,5 meters grundläggning och därtill kommande anslutningar gör det svårt att skydda de kvarvarande kulturlagren på platsen från skador och utdränning.

Den kunskap som går att utvinna om de perifera delarna av staden är framförallt genom undersökningar. I dessa områden har få undersökningar gjorts, eftersom de tidigare prioriterades bort helt eller möjligen dokumenterades genom schaktningsövervakning. Detta förfarande hade sin grund i det dåvarande kunskapsläget. Den kunskap som går att inhämta från dessa områden är av mycket stor vikt för förståelsen av staden som helhet under skilda tidsperioder och är viktig att bärga innan lagerskiljena helt försvinner genom nedbrytning.

Figur 11. Nedbrytningskarta med de alternativa grundläggningarna markerade med röda prickar. Bäst bevaringsförhållanden är markerat med ljus färg och tvärtom sämst med mörk färg. Vita fält är områden där kunskap om bevaringsförhållanden inte finns eller är mycket begränsade.

Slutsatser

Det är av största vikt att värdera de kulturlager som vi kan bevara för att kunna argumentera för ett bevarande och medvetandegöra vad det är vi sparar för framtiden. Ett ramverk behövs för hur man kan hantera ärenden som rör byggande på kulturlager och ingrepp i kulturlager. Stora delar av de medeltida städerna är utschaktade och utifrån de grundförutsättningar som finns för bevarande är det ett fåtal områden i de medeltida städerna där ett långsiktigt bevarande överhuvudtaget är möjligt.

I de centrala delarna av Lund finns möjlighet att bevara kulturlager, genom att det finns ett högt kulturlagerdjup och hög kulturlagerstatus. Det som behövs är att bra underlag som innefattar inventeringar av ledningsdragningar görs, för att se om det specifika området består av en stor sammanhållen yta eller om den är uppstyckad i mindre delar. Om kulturlagren inte är sammanhållna finns en stor risk för utdränering, vilket innebär att kunskap kan gå förlorad när organiskt material bryts ner. För att få en bred bild av vardagslivet kan många frågor som rör byggnadsskick, husgeråd, inredning, klädedräkt, hantverk etcetera besvaras genom undersökningar i områden med goda bevaringsförhållanden.

I de perifera delarna av Lund är generellt sett kulturlagerdjupet ringa och kulturlagerstatusen låg. Det innebär att om en fortsatt utdränering av kulturlagren sker kommer lagerskiljerna att försvinna. Eftersom inga alternativa grundläggningar i dagsläget innebär att inga ingrepp i marken görs överhuvudtaget, kommer även en sådan byggnadskonstruktion påverka kulturlagren i de perifera områdena. Den befintliga kunskapen om dessa delar av staden är låg, vilket innebär att den kunskap som är möjlig att inhämta är mycket viktig för förståelsen av staden som helhet.

Om bevarandet skall ske utifrån fornlämningens bästa och möjligheten att inhämta kunskap om staden medan tid är, bör det diskuteras om det är möjligt att säkerställa ett bevarande i dessa områden. En konsekvensbeskrivning bör göras av de platser som berörs av alternativ eller traditionell grundläggning. Detta görs i viss mån i dag, men kan förbättras genom föreslagna parameterar.

Stora delar av centrala och västra Lund har schaktats ut. Framförallt finns kulturlager kvar i de inre delarna av kvarteren. Under medeltiden, från ca 1020-30 har bostadsbebyggelsen ofta legat ut mot gatumarken. Eftersom många kvarter fått sin form redan under medeltiden innebär det att mycket lite kunskap i framtiden kan inhämtas om bostadsbebyggelsen i Lund. Det betyder att det framförallt bakgårdsmiljöer som kan komma att undersökas i framtiden.

Insatser på ett flertal områden krävs för att kunna utvärdera lämpligheten av att bygga på kulturlager. För att kunna göra en fullvärdig bedömning om ett bevarande kan lyckas, behöver ställning tas till en lång rad parametrar. Å ena sidan finns en rad grundförutsättningar, som undergrund- och grundvattenförhållanden, topografi, kulturlagertjocklek, utschaktningsgrad och kulturlagerstatus. Å andra sidan finns kulturlagrens vetenskapliga värde. Mycket lite har ordats om kulturlagrens kunskapspotential och hur den skall värnas på bästa sätt.

Stora områden av kulturlager finns kvar. Det bör dock tilläggas att dessa områden är genomkorsade av olika ledningsdragningar. I dagsläget har endast ett fåtal detaljinventeringar av ledningsdragningar gjorts, vilket innebär att hur det ser ut i stort för stadens olika delar är okänt.

En kontinuerlig kunskapsuppbyggnad är viktig för att förmedla vidare kunskap både inom vetenskapen och ut till allmänheten. Kunskap bidrar till förståelse av fornlämningen och därmed också vetenskap om vilka områden som kan bevaras i framtiden. Genom arkeologiska undersökningar kan allmänheten ta del av historien på ett direkt och konkret sätt. Bevarande och kunskapsuppbyggnaden kan därmed sägas vara beroende av varandra. Att genomföra en undersökning i ett område som bedöms som hotat innebär en räddningsaktion, där garantier för ett bevarande inte kan uppfyllas.

Vid Lunds universitet har utbildning av medeltidsarkeologer bedrivits under många år, vilket varit till stor gagn för de medeltida lämningarna, både ur ett bevarandeperspektiv och ett kunskaps-

perspektiv. Från och med vårterminen 2005 har utbildningen vid Lunds universitet ändrat namn från medeltidsarkeologi till historisk arkeologi. Detta namnbyte har sin grund i en sedan länge driven diskussion om ämnets avgränsning, där nu tiden inte längre utgör en begränsning. Behovet av kunskap om yngre tiders lämningar har lyfts fram i olika sammanhang (Se exempelvis Rosén 2006).

Generellt sett bör det skriftliga källorna kunna användas på ett bättre sätt för att belysa olika sociala miljöer i staden. Källäget varierar stort inom staden, men genom bearbetning kan olika mönster skönjas. För att kunna göra en sammanvägd bedömning om ett bevarande är lämpligt eller inte har följande punkter föreslagits:

Förutsättningar för ett bevarande bör vara:

- Stort kulturlagerdjup
- God kulturlagerstatus
- Sammanhängande ytor av kulturlager
- Analys av områdets betydelse i ett stadshistoriskt perspektiv

Bevarande bör inte anses vara uppfyllt vid:

- Ringa kulturlagerdjup
- Låg kulturlagerstatus
- Uppstyckade ytor med kulturlager
- Låg kunskap om områdets betydelse i ett stadshistoriskt perspektiv

För att kunna bedöma dessa parametrar behöver bättre underlag tas fram inför ett bevarande, som innehåller utredning av:

- Kulturlagerstatus
- Kulturlagerdjup
- Utschaktningsgrad inklusive mindre ledningsdragningar
- Platsens betydelse för stadshistorien
- Hot om accelererande nedbrytning

Figur 12. Bilden visar hur mycket kulturlager som kan finnas kvar i nuläget. Det bilden inte visar är alla de ledningsdragningar som genomkorsar kvarteren.

Framtida forskningsområden

Frågorna kring möjligheten att bevara kulturlager på lång sikt är många och forskning behöver ske på en lång rad olika områden. Här kommer ett antal viktiga problemfält att lyftas fram:

Studier av nedbrytningens orsaker

Olika markanvändningars påverkan på kulturlager

Olika byggkonstruktioners påverkan på kulturlager

Marktryckets påverkan på kulturlager

Hur kan utdränering av kulturlager förhindras

Hur kan kulturlagrens status under en alternativ grundläggning kontrolleras

Studier av nedbrytningens orsaker

Den första nedbrytningen av organiskt material verkar, utifrån kända exempel, kunna gå tämligen fort beroende på omständigheterna. Kunskapen om hur lång tid det sedan tar innan kulturlagren helt bryts ner är i det närmaste obefintlig (Gardelin 2005, s 30f). Det bör emellertid kunna antas att områden med ringa kulturlager bryts ner snabbare än områden med ett större kulturlagerdjup. Dessa förhållanden bör vara viktiga att närmare belysa.

Olika markanvändningars påverkan på kulturlager

Mycket fokus har legat på den alternativa byggkonstruktionens påverkan av kulturlagren. Detta har inte utretts på ett tillfredställande sätt. Inte heller har studier gjorts av annan markanvändningars påverkan på kulturlager som asfalt, stenläggning, grus, gräs, buskar och träd. När det gäller växtlighet finns det ett flertal iakttagelser av att dessa påverkar kulturlager på ett mycket negativt sett (Gardelin 2005, s 30). Olika markanvändning bör påverka kulturlagren på olika sätt och studier av detta behövs.

Olika byggkonstruktioners påverkan på kulturlager

Kunskapen om vad ett långsiktigt bevarande innebär finns inte idag. På olika sätt försöker vi att skydda kulturlagren i samband med en byggprocess, men ingen kunskap finns om hur olika byggmaterial påverkar dem vid en framtida rivning. Går det till exempel att dra upp pålar utan att skada kulturlagren eller skall de kapas av efter hand. Vid en eventuell framtida arkeologisk undersökning kan exempelvis en kvarvarande skog av pålar innebära logistiska problem för till exempel mätinstrumentens siktlinjer om inte pålarna kapas av successivt (Johansson Hervén 2003).

De områden som har sämst bevaringsförhållanden ligger i stadens utkanter, där kulturlagermaktigheten generellt är ca 1-1,5 meter. En platta med ett grundläggningsdjup på 0,5 meter innebär att halva den stratigrafiska sekvensen skulle schaktas ut. Därtill kommer ledningsdragningar, där bland annat vatten- och avlopp ställer krav på frostfritt djup, vilket för Skånes del innebär 1-1,5 meter. Att placera en plattgrundläggning på kulturlager med dåliga bevaringsförhållanden och med ett mycket ringa kulturlagerdjup kan därmed tyckas vara mindre lämpligt, eftersom det är svårt att argumentera för ett bevarande på lång sikt skall lyckas. Om halva

stratigrafin schaktas ut och ledningsdragningar skär genom hela kulturlagersekvensen kommer det att medföra en effektivare utdränering, som kan komma att påskynda nedbrytningsprocessen. Hur olika byggkonstruktioner påverkar kulturlager behöver därmed studeras närmare.

Marktryckets påverkan på kulturlager

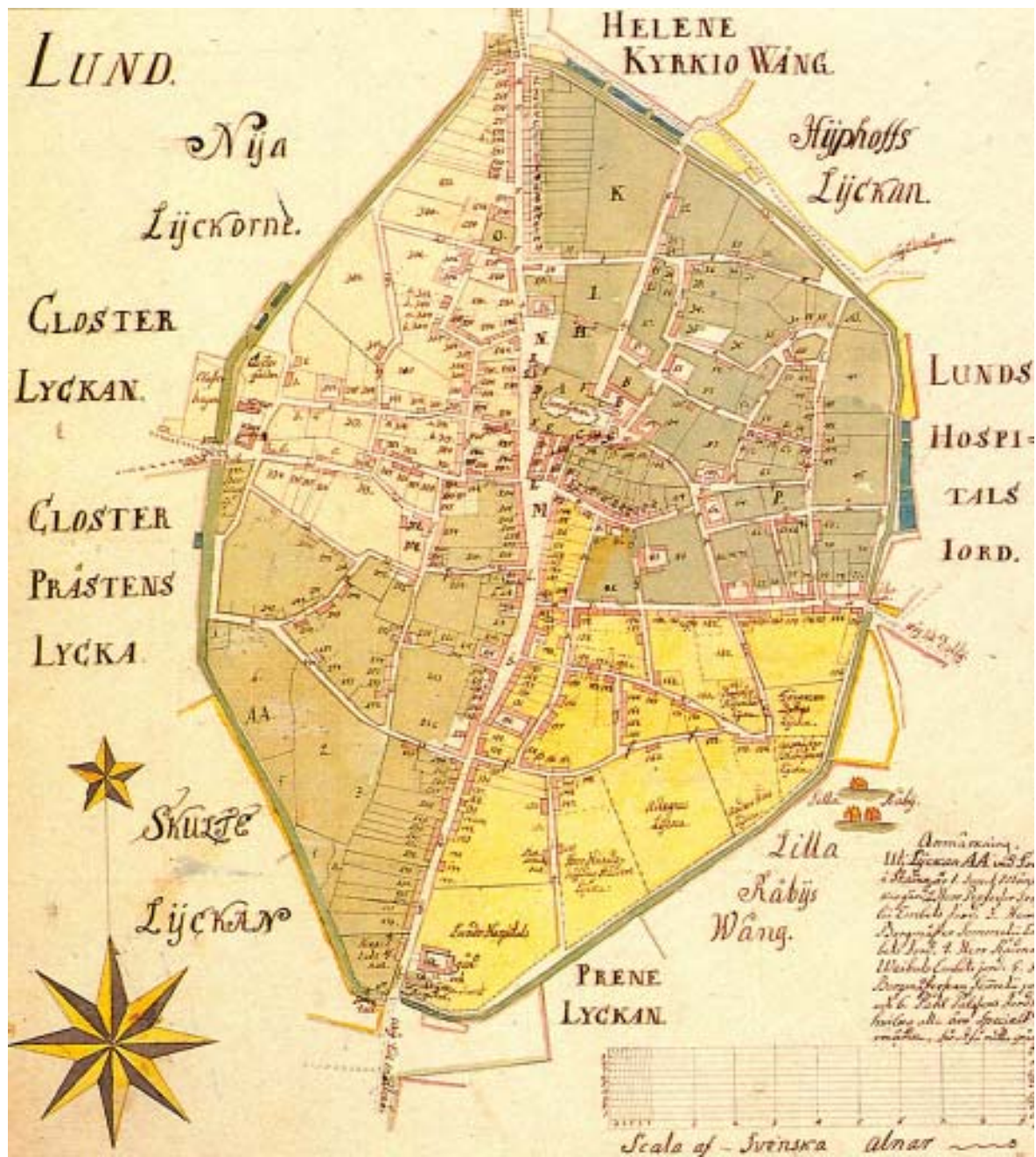
Även områden där humaniora möter naturvetenskap och teknik behöver belysas. Inga riktlinjer för hur stort marktrycket maximalt kan vara finns framtagna, utan att fornlämningen kommer till skada. I Norge har olika riktlinjer angivits, men någon utvärdering av hur olika tryck kan påverka fornlämningar har inte gjorts. Eftersom kulturlagrens sammansättning varierar bör även marktrycket påverka dem på skilda sätt. Det finns också en tendens att allt större laster läggs på kulturlagren. Att inga fasta riktlinjer finns idag i Sverige, gör ställningstaganden i sådana ärenden besvärliga. Större kunskap om hur fornlämningar påverkas av laster och tryck behöver tas fram. Likaså bör konsekvenserna av att stora ytor täcks över diskuteras. Det kan få konsekvenser för återfuktningen av kulturlagren.

Hur kan utdränering av kulturlager förhindras

Det har visat sig att ledningsdragningar och andra djupa schakt kan bida till en utdränering av omkringliggande kulturlager. Det behövs mer kunskap om hur denna utdränering kan stoppas på ett effektivt sätt. I dag finns en viss kunskap om att lerkötlar eller bentonit kan användas (Gardelin 2005, s 52). Det finns emellertid inga krav på exploatören om att försöka hindra en utdränering. Mer kunskap behövs om när och i vilken omfattning utdräneringen bör hindras och med vilka material detta kan göras.

Hur kan kulturlagrens status under en alternativ grundläggning kontrolleras

Bevarande sker i dag genom att bygga på kulturlager, men konsekvenserna har inte utvärderats. Det finns stora problem med att undersöka hur kulturlagren mår under en byggnad eller väg. En installation av mätutrustning har skett exempelvis i Tønsberg, Norge och i Lund. I Tønsberg har mätningar pågått under tre år (Edvardsen, Molaug & Reed 2002, s 76ff). Det har i Tønsberg visat sig att mätvärdena varit positiva, men samtidigt har det varit svårt att utvärdera vad mätvärdena står för. Det bör därmed vara av stor vikt att följa det norska projektet och ta lärdom därav. Det kan också vara av vikt att undersöka om det finns andra och enklare sätt att kontrollera kulturlagrens tillstånd.

Figur 13. Caspar Magnus Espmans Charta öfver Staden Lund Inom Wallarne. Kartan är gjord med Jean Bergmans karta från 1704 som grund med tillägg av tomterna och en uppteckning av dess ägare (1783-1784).

Del II

Fornlämningen 73, Lunds medeltida stad

Följande kapitel utgör en bakgrund till fornlämningen Lund, men kommer också att fungera som understödande parametrar i en bevarandediskussion. Att ta fram och sammanställa befintlig kunskap utgör en viktig grund för en bedömning av kulturlagrens värde. Avsnitten behandlar staden Lund ur flera aspekter som utveckling, fornlämningens betydelse, den arkeologiska verksamheten, bevarandet, kunskapsläget, fornlämningsstatus och social topografi.

Staden Lunds utveckling

Lund ligger i den västra delen av Skåne knappt en mil från kusten i sydsluttningen av Romeleåsens västra utlöpare. Att staden har fått den placering den har i landskapet kan ses ur topografiskt, ekonomiskt och politiskt perspektiv, men inte minst ur en kommunikativ strategisk utgångspunkt, eftersom Lund är förlagt i ett område där flera äldre vägar i landskapet möts (Blomqvist 1941 och 1951, s 38ff; Andrén 1984, s 24; Lihammer 2003, s 98). Lund ligger i Torna härad som kan ha fått sitt namn efter byarna Östra Torn eller Vallkärratorn, vilka båda gränsar till stadens marker. Skånes landsting hade från 1100-talet slut ända fram till 1683 sin mötesplats vid Lund.

Anders Andrén har visat att det fanns två maktstrukturer i Danmark under tidig medeltid. I västra Danmark dominerade patrimoniumgodset, medan i östra Danmark fanns det ungefär ett kungalev per härad. Sannolikt har kungamakten varit starkast i västra Danmark genom de omfattande patrimoniumgodset. Överhögheten har i de östra delarna av landet hävdats genom ett tätare nät av kungalev och en mer centraliserad maktapparat uppbyggd kring ett fåtal myntorter, som Lund och Roskilde (Andrén 1983, s 35ff; Andrén 1985, s 75f). I kungamaktens strävan att skapa kontroll över de östra delarna av landet, fick Lund en viktig roll.

Figur 14. Karta över Lund och dess omgivande jordar.

Lunds etablering har tidfästas till 990-talet, genom en dendrokronologisk datering av en grav tillhörande Lunds äldsta kända kyrka tillskriven Sven Tveskägg. Den äldsta bebyggelsens utbredning och orientering är dock fortfarande under diskussion (se Johansson Hervén 2001a, s 42). Anders Andrén menar att den äldsta bebyggelsen från 990-talet står att finna i ett bälte som löpte i östvästlig riktning söder om domkyrkan (Andrén 1984, s 26, karta 4). De äldsta gårdarna kan liknas vid de sena vikingatida byarna, där varje gård kan ha omfattat över 1000 m². Exempel på en sådan gårdsstruktur kan hämtas från kvarteret S:t Botulf, S:t Clemens 8, Färgaren 22, Gyllenkrok 3, 4, 5 och Myntet 3, 4, 5 i Lund där undersökningar företagits. Gårdarna har med tiden styckats upp i mindre enheter redan under 1000-talet. En reglering av bebyggelsen och gatunätet kan ses under 1000-talets första hälft kanske redan så tidigt som 1020 i vissa områden (Blomqvist 1951, s 27 och 40; Andrén 1980, s 49; Johansson Hervén 2001a, s 43; Carelli 2001, s 107ff).

Frågan om förhållandet Uppåkra – Lund har diskuterats, men någon djuplodande analys är ännu inte gjord. Det har föreslagits att Uppåkra skulle vara en föregångare till Lund och att människor flyttat därifrån in till den nya staden. Under de senaste åren har en annan syn presenterats, nämligen att man bör se Uppåkra och Lund som helt disparata platser med olika funktioner. Etablerandet av Lund bör ses som något nytt och annorlunda i förhållande till Uppåkra och den äldre vikingatida ordningen (Svanberg 2000, s 66). Att placeringen av Lund i ett viktigt vägnät vid platsen för en gammal offerlund kan ha varit ett politiskt drag av kungamakten för att förskjuta makten från Uppåkras hövdingar och den gamla kulten till Lund och den nya religionen (Wahlöö 2001, s 17). Att grunda en ny stad kan ses som kungamakten sätt att sätta sig över de lokala härskarna och utöva en mer direkt makt i regionen (Svanberg 1999, s 111ff). Uppåkras läge i landskapet har påverkat valet av plats för den nya staden. Anna Lihammer har poängterat att båda platserna har samma goda kommunikativa läge. Hon menar vidare att de båda platserna representerar olika saker och kan betraktas som ”det gamla landskapet och det nya landskapet” (Lihammer 2003, s 98).

Den gängse tolkningen har varit att stadens bebyggelse expanderat successivt (Carelli 2001, s 116). Det finns dock en möjlighet att ett större område tagits i besittning redan i samband med att stadens gatunät och bebyggelse reglerades. År 1134 omnämns att staden blev omgiven med ”mur och vall” (Gertz 1917-18, s 28). Sannolikt går gränsen för vallen tillbaka på en äldre juridisk gräns och skulle i så fall antyda att stadsområdet fick sin avgränsning redan under 1000-talet. En förtätning av bebyggelsen ägde rum redan under 1000-talets andra hälft och början av 1100-talet (Carelli 2001, s 108). Det bör dock tilläggas att de arkeologiska undersökningar som genomförts i Lund företrädesvis har legat i de centrala delarna och att fortfarande finns ganska lite kunskap om när de yttre områdena togs i anspråk och hur bebyggelseutvecklingen såg ut där. År 1997 gav en undersökning i kvarteret Paradis 51, i norra Lund, intressant kunskap om att bebyggelse från tiden omkring 1200 legat där under en period. Tidigare har man ansett att området inte började användas för bebyggelse förrän under högmedeltid (Lundberg 1997). Exemplet belyser den viktiga frågan om brukandet av de perifera delarna av staden.

Redan under 1000-talet framstår Lund som en viktig centralort i de skriftliga källorna och omnämns bland annat som metropolis civitas vid 1000-talets slut. År 1060 kom Lund att bli biskopssäte och upphöjdes 1102/04 till ärkebiskopssäte (Weibull 1914-17, s 116). Under medeltiden var staden uppdelad i minst 22 kyrksocknar. Av dem var 19 knutna till särskilda sockenkyrkor, en till domkyrkans krypta, en till S:t Peters nunnekloster och en till helgeandshuset. Tre socknar omfattade bebyggelse utanför staden. Lund utgjorde som stiftsstad en mycket viktig stad i Norden, framförallt under tidig medeltid. Ur ekonomisk synvinkel kom Lund att förlora i styrka under 1300-talet då Malmö blev en viktigare stad i Skåne.

I samband med reformationen förlorade Lund också sin politiska roll och under 1600-talet förvandlades Lund till en småstad. Efter reformationen förstördes 25 kyrkor och kloster och många av dem låg som stenbrott under en längre tid bl a togs sten till kungens befästningar i Malmö och Köpenhamn (Nilsson 1986, s 23). Från 1658 kom Skåne att tillhöra Sverige och universitetet grundades 1668, men det påverkade inte Lunds småskalighet. Stadens bebyggelse bestod av korsvirkes varav mer än hälften förstördes i branden 1678. Efter de skånska krigen uppkom, genom Freden i Lund 1679, en möjlighet till upphämtning. Genom krigen hade staden blivit mycket fattig och många gårdar låg öde (Blomqvist 1978, s 163; Wahlöo & Larsson 1996, s 224).

Från år 1700 började det stora nordiska kriget, som höll på fram till 1721. Detta innebar nya påfrestningar på staden. Genom en stor eldsvåda 1711 brandhärjades 36 gårdar bland annat rådhuset med alla arkivhandlingar. Påföljande år drabbades Lund av en ny olycka, nämligen böldpesten. Faran blåstes över i januari 1713, men då hade farsoten krävt 136 dödsoffer. Staden hade lidit stor nöd vilket också kan illustreras av att de flesta husen bestod av envånings korsvirkeshus (Blomqvist 1978, s 191ff).

Först i och med industrialismen genombrott, under slutet av 1800-talet, började Lund åter utvecklas och växa (Andrén 1980, s 6). Lund fick sin första järnväg 1856 och flera stora industrier etablerade sig i anslutning till denna. Den planerade stadsbebyggelsen började nå utanför de forna stadsvallarna runt 1900 (Blomqvist 1968). Lund präglas i dag framförallt av bebyggelse från tiden efter 1850. Hus från tiden före 1850 utgör idag endast ca 7 % av stadens totala byggnadsbestånd.

Fornlämningens betydelse

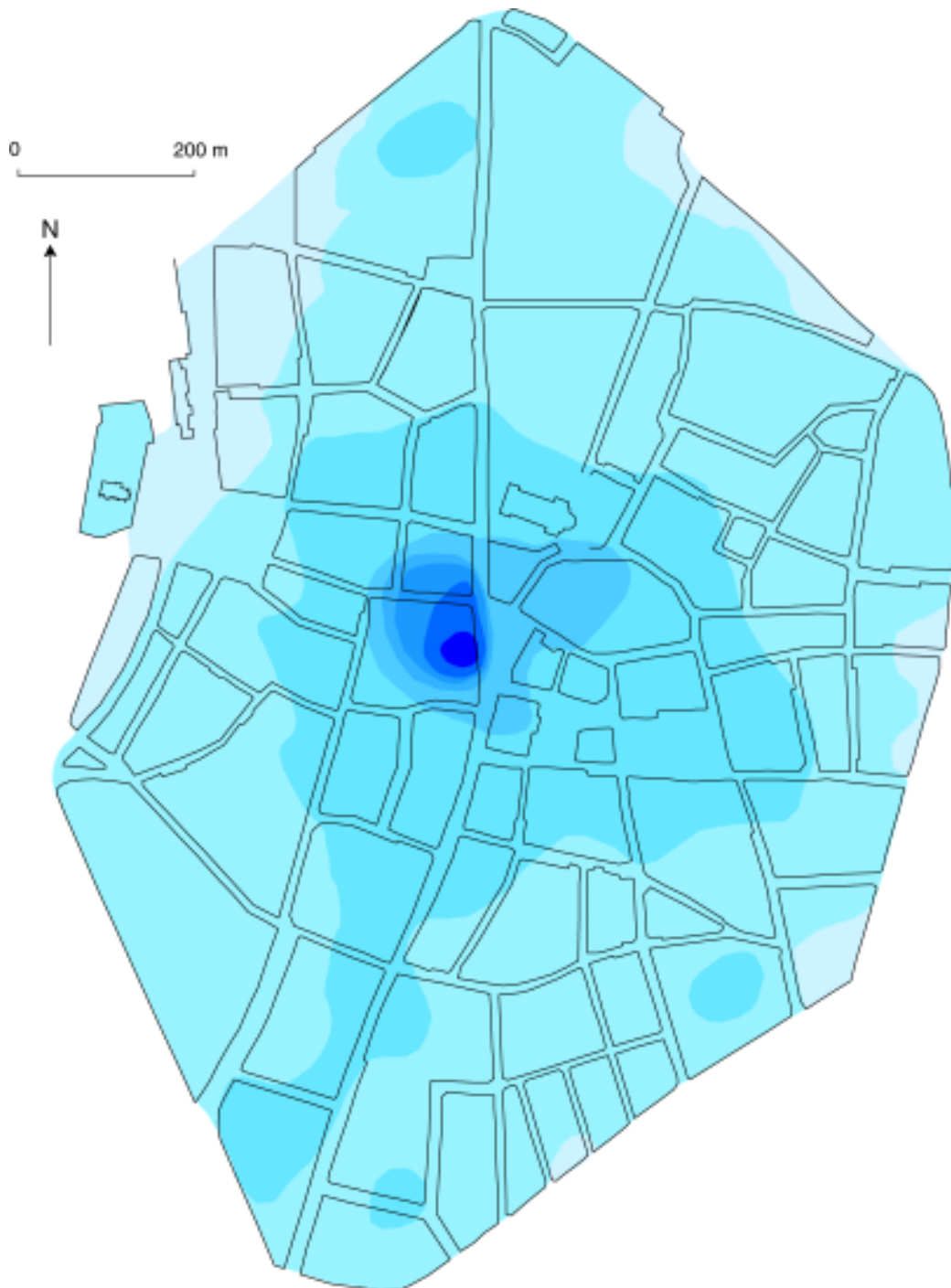
Fornlämning nummer 73, Lunds stad, omfattar hela den medeltida stadens utbredning. Av den moderna staden omfattar denna yta mer än 60 kvarter och en areal på 100 hektar. Detta gör att Lunds medeltida stadskärna är ett av de större fornminnesförklarade områdena i landet (Larsson & Andrén 1994, s 2). De under de senaste årtiondena genomförda arkeologiska undersökningarna visar att hela den medeltida stadens yta utnyttjats redan från stadens grundläggning i slutet av 900-talet/början av 1000-talet.

Figur 15. Fornlämning 73, Lunds medeltida stad.

Lund är, till yta och volym, den största medeltida staden i Norden. Staden utgör med sin 1000-åriga historia en rik och mångfasetterad fornlämning. Lunds ålder, storlek och stora politiska, ekonomiska och religiösa betydelse under lång tid medför att en lång rad olika miljöer finns representerade i det arkeologiska källmaterialet. Redan tidigt blev staden ett viktigt religiöst centrum och utnämndes till ärkebiskopssäte 1103. Staden fungerade också som tingsplats och myntningsort. Lund har spelat en viktig roll i politiskt, ekonomiskt, kultur- och lärdomshistoriskt sammanhang i ett lokalt, regionalt, nationellt och internationellt perspektiv.

Inom Lunds stad varierar kulturlagertjockleken som är som mäktigast i centrum med generellt ett fallande djup ut mot kanterna. Vad som skiljer Lund från de flesta andra medeltida städer är att kulturlagren erbjuder en sekvens från sent 900-tal till sent 1900-tal. De allra flesta andra svenska medeltida städer är grundlagda under högmedeltid. Övriga tidigmedeltida stadsbildningar (t ex Sigtuna och Lödöse) förlorar sin betydelse tidigare än Lund och saknar därför i regel den senare delen av sekvensen. Lund erbjuder alltså synnerligen goda möjligheter för frågeställningar av syntetiserande art för hela den medeltida perioden.

Figur 16. Kulturlagerdjupet i Lund varierar stort. Ju mörkare färg desto större kulturlagerdjup, lokala anomalier har ej beaktats i denna bild. Ekvidistansen har ett intervall om 1 meter. I centrum finns upp till 7 meter tjocka kulturlager och har markerats med mörkblå färg. I ytterområdena är kulturlagren 1 meter eller mindre. Ljusblå färg motsvarar mindre än 1 meter.

De på många håll i staden förekommande goda bevaringsförhållandena för organiskt material innebär att även ekofakter bevarats i hög utsträckning. Nämnas kan till exempel djurben, insekter, löv, frön och pollen. Dessa kategorier av lämningar kan användas för att i detalj rekonstruera den ekologiska miljön både lokalt och för staden som helhet och på sätt ge en mer detaljerad bild av livsbedingungen och näringsfång. Kulturlagrens omfång, och ofta välbevarade skick, innebär att den vid utgrävningar erhållna mängden information är mångdubbelt större än på många andra platser (Larsson 2001, s 65f).

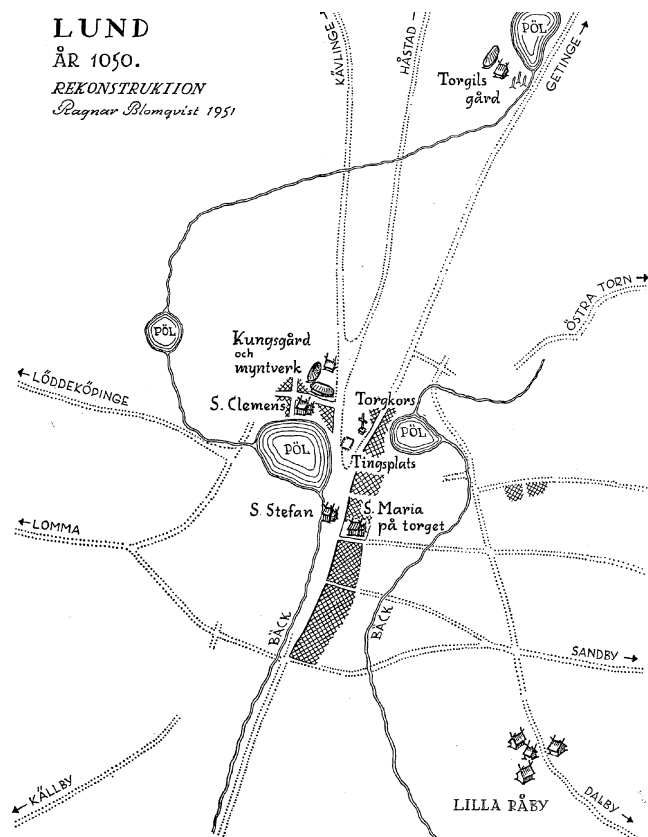
I Lund finns ett stort antal kyrkliga miljöer med en domkyrka, 19 sockenkyrkor, 3 kloster, 2 tiggarmunkskonvent, 1 helgeandshus, 1 hospital och flera gilleshus. Den övergripande makten utövades från en kungsgård, en myntargård och ärkebiskopens palats i Lundagård, därtill har flera rådhus legat på skilda platser i staden. Därutöver har Lund varit omgiven av en nästan 4 km lång befästningsverk med vall och vallgrav, med portar i de fyra väderstrecken. Den profana bebyggelsen har varierat både i tid och rum. Några påkostade tegelhus uppfördes och ägdes initialt av olika frälsesläkter, men blev med tiden ämbetsbostäder för det högre prästerskapet vid domkyrkan (Andrén 1987, s 279ff).

Runt torget och torggatan etablerade sig många hantverkare och köpmän och indikationer finns också på bodbebyggelse. Människor från hela norra Europa har vistats och verkat i staden. Handeln och hantverket har varit mycket differentierade, med belägg för många specialister. Det fyndmaterial som hitintills tillvaratagits uppvisar en stor kulturell, social och ekonomisk mångfald i staden.

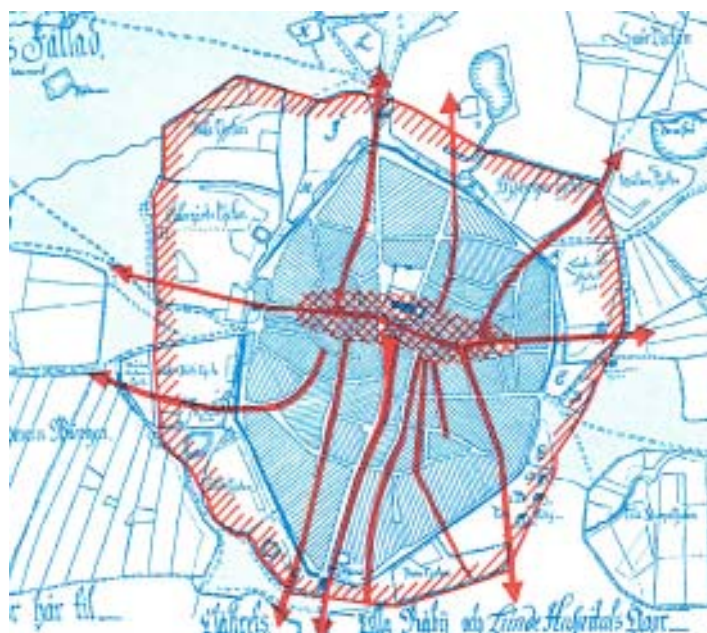
Den arkeologiska verksamheten

Det har skrivits en hel del om den Lundarkeologiska verksamheten (se t ex Bengtsson 1968; Mårtensson 1980; Bringéus 1992; Carelli 1997; 2001; Larsson 2000). Kulturen har i mer än hundra år bedrivit arkeologisk verksamhet, vilket har bidragit till att Kulturens samlingar utgör en av de större i norra Europa. Eftersom en och samma institution bedrivit verksamheten i Lund har fynd och dokumentationsmaterial hållits samlat (Larsson 2001, s 7). I Kulturens arkeologiska verksamhet kan ett antal teman lyftas fram som haft en framskjuten roll, som stadens grundläggning, stadens topografi, kyrkliga miljöer och senare profana miljöer.

Kring stadens grundläggning och äldsta bebyggelse finns flera teorier framlagda. Redan 1941 lade Ragnar Blomqvist fram idén om att den äldsta bebyggelsen var orienterad i nordsydlig riktning från torget och ner längs med Stora Södergatan. Han menade att bebyggelsen var organiserad som en by längs med en bygata (Blomqvist 1941 och 1951, s 38ff). Senare har Anders Andrén lagt fram tanken om att bebyggelsen var orienterad i östvästlig riktning och att den var belägen strax norr om torget. Även han hade tanken om en bebyggelse längs med en bygata (Andrén 1984, s 24). Fram till 1984 hade de flesta arkeologiska undersökningarna företagits i de centrala delarna av staden, vilket var en följd av att man prioriterade tidig medeltid och att man inte trodde att de yttre delarna av staden varit bebyggd under stadens äldsta tid. När man så småningom började utföra undersökningar i de perifera delarna upptäcktes bebyggelse från tidigt 1000-tal (Johansson Hervén 2001a, s 42f). Det betyder att stora delar av stadsområdet förmodligen tagits i besittning redan mycket tidigt.

Figur 17. Ragnar Blomqvists rekonstruktion av det äldsta Lund. Ur Blomqvist 1951.

Figur 18. Anders Andréns rekonstruktion av det äldsta Lund. Ur André 1984.

Redan mycket tidigt i Kulturens historia började en aktiv insamling av nivåuppgifter av undergrunden i samband med arkeologiska undersökningar och observationer. Flera rekonstruktioner av den ursprungliga markytan har presenterats vid flera tillfällen (Blomqvist 1941; Blomqvist 1951; Andrén 1980). Fortfarande ingår insamlandet av nivåuppgifter i de rutiner som finns vid en undersökning. Nivåskillnaden mellan stadens högsta och lägsta punkt innanför vallarna är 25 meter. Nivåskillnaderna är störst i den norra delen av Lund och det finns också områden där marken planat ut. Flera raviner och vattenstråk har identifierats genom åren och det finns en tämligen god bild av platsens ursprungliga topografi, men fortfarande görs nya upptäckter i områden där få undersökningar gjorts (Johansson Hervén 2001a, s 40f).

Förutom att de tidigmedeltida lämningarna prioriterades fram till 1990-talet, hade också de kyrkliga miljöerna haft en högre status än de profana. Det innebär att ett stort antal kyrkor och kyrkogårdar har undersökts. Lunds profana lämningar har framförallt berörts av arkeologiska undersökningar under 1980-2000-talen. Under de senaste åren har ett allt större fokus lagts på att försöka identifiera enskilda hushåll, vilket mera ingående beskrivs i kapitlet *Kulturens utgångspunkter*.

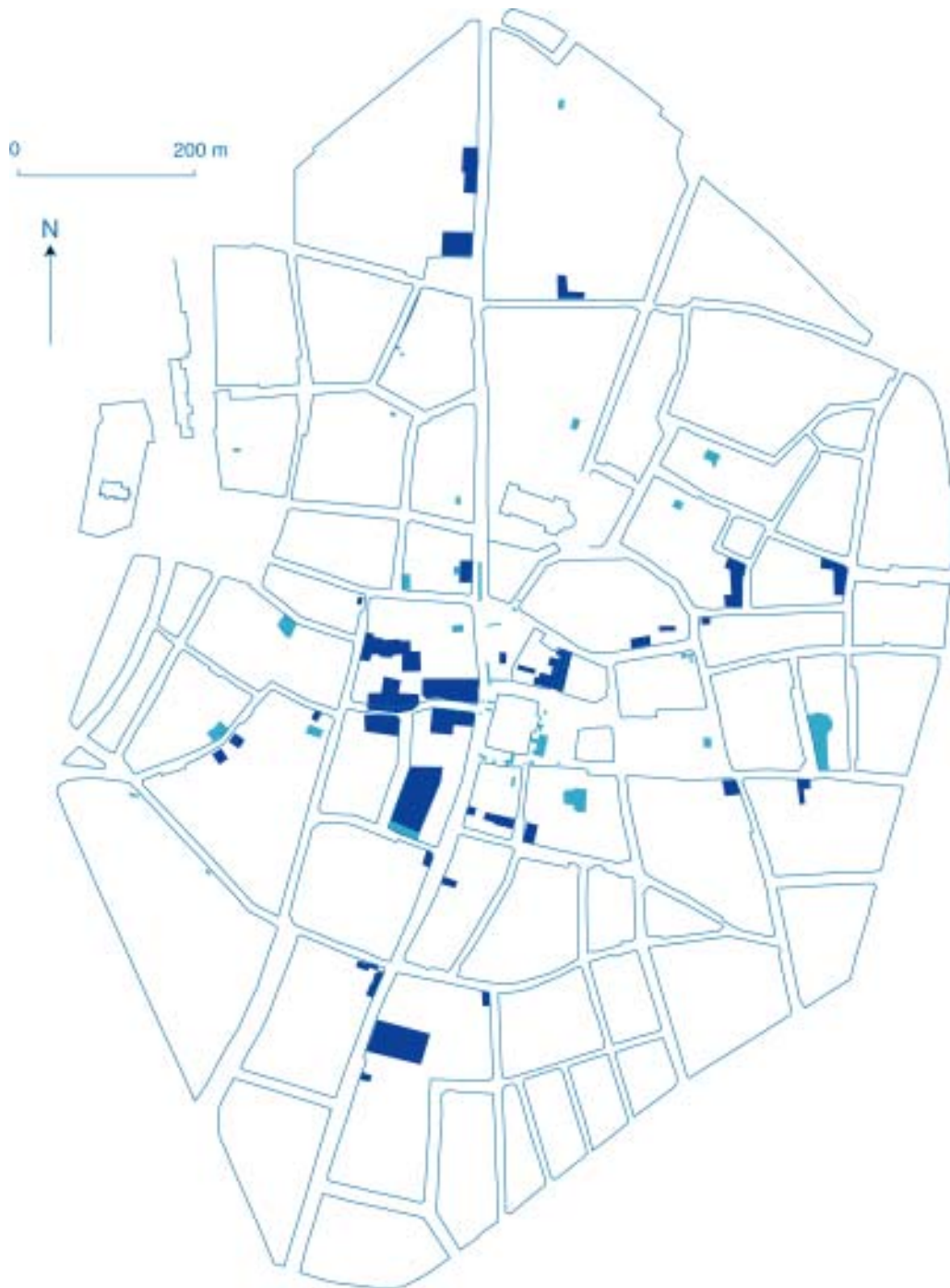
Hur har man grävt

Den äldsta arkeologiska verksamheten bestod i inköp av fynd från anläggningsarbetarna. I början av 1900-talet började man upprätta schematiska profiler och planer som beskrevs (se Larsson 2000, s 185). Vid undersökningar genomförda mellan 1960 och 1992 tillämpades den så kallad stickgrävningssmetoden, med en gradvis förändring av vad som dokumenterades. Denna metod innebar att man grävde bort lämningarna i en på förhand bestämd volym, ett spadstick, med mindre hänsyn tagen till de faktiska skillnader mellan olika lager (Anund 1995, Larsson 2000, s 147). Denna utgrävnings-, registrerings- och dokumentationsmetod innebär en kraftig reduktion av framförallt stratigrafisk information. Metoden hade sin grund i att utgrävningarna under medeltidsarkeologins uppbyggnadsskede främst var inriktade mot övergripande topografiska frågor och fyndinsamling (Larsson 2000, s 321).

Arkeologiska metoder har förändrats och utvecklats under de gångna 100 åren. Förändringarna i undersöknings- och dokumentationsmetoder medför dock ofta att äldre grävningar oftast har ett begränsat källvärde satt i relation till senare typer av frågeställningar, vilka initierats utifrån teoretiska utgångspunkter.

Att de tidigare undersökningsmetoderna ej utvärderades i förhållande till möjligheterna att realisera det arkeologiska källmaterialets fulla informationspotential samt de källkritiska aspekterna, kan bero på att några bearbetningar av större material ej gjorts. Detta beror i sin tur på att det för de större äldre undersökningarna ej genomförts något rapportarbete. De kostnadsberäknades inte med tanke på efterföljande bearbetning och rapportskrivning. Detta arbete var tänkt att ingå i den ordinarie museipersonalens arbetsuppgifter. Personalresurserna förstärktes dock inte i takt med att exploaterings- och utgrävningensvolymen ökade under senare delen av 1970-talet och 1980-talets början (Larsson 2000, s 211ff).

Rapportpåslag i kostnadsberäkningarna infördes ej formellt förrän 1984 och i praktiken inte förrän 1989. Numera har en flexibel rapportkvot som ligger i samklang med den som används vid övriga institutioner i Sverige införts. Problemet med de äldre utgrävningarna kvarstår dock och de är fortsatt orapporterade.

Figur 98. Bilden visar stora stickgrävningar från 1960-talet och fram till början av 1990-talet markerade med mörkblå färg. Under 1990-talet byttes metodiken till single context recording och dessa undersökningar har varit ytmässigt begränsade och är markerade med ljusblå färg.

Kulturens arkeologiska undersökningar sker sedan 1992 i en kombination av stratigrafisk metod och kontextuellt synsätt (Larsson & Johansson Hervén 1998; Larsson 2000, s 99ff; 2001, s 24). Den tillämpade stratigrafiska metoden går internationellt under benämningen *single-context recording* och beskrivs i det vetenskapliga programmet för den arkeologiska verksamheten på Kulturen (Larsson 2001, s 24ff). Valet av metod utgår från behovet att kunna producera ett källmaterial som gör det möjligt att förstå och beskriva handling och sociala strukturer i linje med det kontextuella synsättet. Således måste en komplex stratigrafisk sekvens definieras, undersökas och beskrivas utifrån hur människor format sin miljö. Till följd av detta måste en undersökningsmetod användas som följer den naturliga och kronologiska tillkomsthistorien för varje stratigrafisk enhet, till exempel ett lager, och inte ett av arkeologen konstruerat och artificiellt dokumentationssätt. Metoden har ingående preciserats i rapporten från den arkeologiska undersökningen av Askallén i Lundagård, då denna avsåg att vara en metodförklaring inför kommande undersökningar i Kulturens regi (Gardelin, Goksör, Johansson Hervén & Larsson 1997). Metoden har också diskuterats i ett flertal artiklar (Larsson 1993; 1995; 1996b; Larsson & Johansson Hervén 1998). I Lundagårdsrapporten från 1997 har begreppen fas och grupp definierats, men begreppet fas har sedan en tid tillbaka lämnats till förmån för definierandet av skilda miljöer i staden och enskilda hushåll (Johansson Hervén 2000b; 2001a, s 38f; Gardelin & Johansson Hervén 2003; Fogelberg, Menander & Gardelin 2004).

Vad har undersökts och publicerats

I den stadshistoriska forskningen har fokus legat på städernas uppkomst, vilket gjort att tidig medeltid prioriterats. Under perioden 1950-1980-talet lades olika teorier fram om hur den äldsta stadsbildningen sett ut. Gemensamt för de olika teorierna var att de perifera delarna av staden innanför vallarna ansågs vara inägomark till den äldsta bebyggelsen som fanns i centrum. Detta gjorde sammantaget att de perifera delarna lågprioriterades. Omfattande undersökningar har följaktligen genomförts i centrum medan stora schaktningsarbeten i de andra delarna av staden har haft en mycket lägre bevakningsgrad. Följden har blivit att lite kunskap finns om de perifera delarna av staden, men också att tidsperioderna 1200-talet och framåt har undersökts i mycket lite omfattning.

Oberoende av fornlämningens betydelse och potential, och till trots av den långa antikvariska traditionen, är den bearbetade och publicerade kunskapen ringa om man ser i förhållande till antalet genomförda utgrävningar och arkeologiska observationer. Resultat från arkeologiska undersökningar i Lund förekommer i en stor mängd artiklar och verk både inom och utom landet. Detta medför en svåröverskådlig forskningsöversikt och att vid detaljanalyser kan finnas motstridiga uppgifter.

Kyrkliga miljöer

De flesta av Lunds kända kyrkor har identifierats, förutom 8 stycken. Däremot har alla kända kyrkogårdar påträffats. Många av kyrkorna och kyrkogårdarna har undersökts före 1950. Däremot har mycket stora undersökningar av kyrkorna i framförallt Kattesundsområdet gjorts under 1980-talet. S:t Stefan är den enda helt undersökta kyrkan. Någon samlad översikt över kunskapsläget om Lunds kyrkor finns inte. När det gäller klostren i Lund är kunskapen mycket fragmenterad. Det bäst undersökta klostret är dominikanerklostret i kvarteret S:t Mikael, men det bör poängteras att det framförallt är grävningar från 1900-talets början som berört denna lämning.

Figur 20. Kyrkor, kloster, helgeandshus och kyrkogårdar i Lund. 1. Domkyrkan, 2. Drotten 3. Gravplats, 4. Helgenadshuset, 5. Heligkors, 6. Kyrkan i Kattesund, 7. Kyrkan i kv Drotten, 8. S:t Andreas, 9. S:t Botulf, 10. S:t Clemens, 11. S:t Hans, 12. S:t Jacob, 13. S:ta Maria Magle, 14. S:ta Maria Minor, 15. S:t Mikael, 16. S:t Måns, 17. S:t Märten, 18. S:t Nicolaus, 19. S:t Olof, 20. S:t Paul, 21. S:t Peter vid Bredgatan, 22. S:t Peter vid Grönegatan, 23. S:t Stefan, 24. S:t Thomas, 25. Allhelgonaklostret, 26. Gråbrödraklostret, 27. S:t Peters kloster, 28. Svartbrödraklostret.

Ett stort intresse fanns tidigt för stadens många monument som kyrkor och kloster. Några enskilda artiklar behandlar dessa lämningar, men fortfarande saknas övergripande studier på detta område. Som en översikt kan dock K. Arne Bloms *Kyrkostaden i Gamla Lunds årsboksserie* nämnas (Blom 2001). Som tidigare nämnts har många äldre undersökningar aldrig rapporterats, men ett par har genererat artiklar som publicerats i böcker. En undersökning i kvarteret Färgaren 14 och 15, Thulegrävningen, gav upphov till en sådan monografi (Blomqvist & Mårtensson 1963). Denna omfattar främst en studie av den stavkyrka och efterföljande stenkyrka som undersöktes. I boken behandlas också de gravar som dokumenterades. Vid denna undersökning framkom också profan bebyggelse som genererade artiklar om byggnadsteknik, inredning och föremål som brukats av de som en gång levde på platsen. Vid en undersökning i kvarteret Repslagaren 32 påträffades lämningarna efter S:t Stefans kyrka, som gav upphov till ytterligare en monografi om stavkyrkan och den senare stenkyrka samt kyrkogårdens många gravar (Mårtensson 1980).

Kungamakt

Kungamaktens närvaro och inflytande är tydlig i Lund. Det är dock få miljöer som konkret kan knytas till kungamakten. En kungsgård har pekats ut väster om domkyrkan i nuvarande kyrkogatan (Andrén 1984, s 112; Johansson Hervén 2000a, s 12, Johansson Hervén 2001b, s 51ff). Flera murar har påträffats i detta område och det är inte osannolikt att de kan vara resterna efter en kungsgård. Till denna har hört tomtmark som ligger i nuvarande kvarteret Altona. Där gjordes år 2000 en mindre undersökning.

Myntningen i Lund är en verksamhet som kan knytas till kungamakten. Myntningen har skett i två perioder 1018/1035-1377 och 1396-1440/44. År 1541 anges Myntaregården ligga ”västan över S:t Drottens kyrka strädet emellan löpandes”, vilket bör innebära väster om S:t Drottenskyrka på andra sidan Grönegatan (Blomqvist 1951, s 208). Detta innebär att den myntning som skett 1396-1440/44 kan ha skett i kvarteret Myntet. Ett mycket litet ingrepp gjordes 2002-2003 för ett hisschakt och andra ledningsdragningar till en tillbyggnad på kulturlager i kvarteret Myntet 9. Inom en byggnadslämning påträffades ett tjockt lager med träkol och en förhållandevis stor mängd deglar, vilket tyder på att metallhantverk bedrivits. Analyser av deglarna visade spår av silver. Lämningarna har daterats till 1300-talet och det är inte helt omöjligt att denna verksamhet kan kopplas till myntningen i Lund vid denna tid (Karlsson 2004, s 30). Någon egentlig myntverkstad har inte kunnat beläggas arkeologiskt. Det finns i stället flera tecken på att myntningen skett på flera platser i staden och att det var guldsmederna som stod för tillverkningen (Andrén 1985, s 77; Cinthio 1990, s. 49; 1999; Salminen & Johansson Hervén 2001, s 267). Maria Cinthio har gett förslag på platser i staden där denna tillverkning av mynt kan ha skett, vilket verkar vara i centralt belägna kvarter som Apotekaren, S:t Clemens och Svartbröder (Cinthio 1999, s 36ff).

Var den äldsta myntningen har ägt rum har givit upphov till många diskussioner. Ragnar Blomqvist och Anders W Mårtensson anser att myntverket kan ha legat i direkt anslutning till kungsgården. Mårtensson menar att kungsgården legat i kvarteret Apotekaren medan Blomqvist anser att den legat väster om domkyrkan i ett område som omtalas som ”kungens gård” (Blomqvist 1951, s 247f). Rikard Holmberg har lagt fram ytterligare en teori om myntverkets placering, nämligen i området mellan domkyrkan och stortorget (Holmberg 1977, s 144). Anders Andrén har gått på Blomqvists linje och menar att det är troligt att den äldsta myntningen kan ha företagits vid kungsgården som även han tror ligger väster om domkyrkan (Andrén 1980, s 71ff).

Profana miljöer

Från 1950-1980-tal finns ett mindre antal undersökningar, som berör profana miljöer. Några få var mycket stora till yta och volym. Från dessa undersökningar är mycket lite bearbetat och publicerat (se Larsson 2000). Om dessa skulle bearbetas skulle en bättre bild av det tidigmedeltida Lund

kunna presenteras avseende stadsgårdarnas struktur och byggnadsskick. Från 1992 har ett flertal begränsade kontextuella undersökningar genomförts som berör stadsgårdar. Dessa har publicerats i rapportform. Deras begränsning består i deras ytmässiga storlek. Fördelen är att kulturlagren har en helt annan status än tidigare, vilket möjliggör helt andra studier av till exempel olika sociala miljöer, rörelsemönster etcetera.

Bland de profana undersökningar som genomförts med stickgrävningsmetod är Clemens 8 (PK-banken) och Apotekaren 4 från 1979-80, de som mest refererats till i artiklar och publikationer. För PK-bankens del utkom ett antal artiklar i bokform. De undersökningar där stadsgårdarna presenterats mer heltäckande härrör från 1990 och framåt. Det betyder sammantaget att det finns flera undersökningar som berört profana miljöer, men få är bearbetade. Flera stora undersökningar har genomförts i de centrala delarna av staden och ett fåtal i de yttre delarna, vilket gör att mer kunskap finns om stadsgårdarna i centrum.

Från 1970-80-talen kom intresset för profana miljöer att öka, men mycket få övergripande studier har gjorts (Nilsson 1986; Nilsson & Wahlöö 1986). År 1976 utgavs ett stort antal artiklar i en publikation. Artiklarna som till största delen bestod av fyndstudier byggde på material från en arkeologisk undersökning i kvarteret Clemens 8 (Mårtensson 1976). Någon egentlig rapport över undersökningen har aldrig gjorts.

Fynd

I början av Kulturens historia kretsade det största intresset kring fynden, som köptes in från anläggningsarbetarna i samband med grävningsarbeten i staden. Många artiklar har just omfattat enskilda eller grupper av fyndkategorier. Under 1930- och 40-talen kom flera bearbetningar att publiceras om fynd i syfte att bygga upp kronologier. Under denna period präglades både exploatering och antikvarisk verksamhet av förhållandevis låg aktivitet om man jämför med senare perioder. Av interna publikationer innehöll Kulturens årsbok flest arkeologiska artiklar på 1940-talet för att därefter stadigt minska i antal.

Fynden gavs fortfarande under 1970-talet ett stort intresse. I samband med 950-års jubileet av staden Lunds grundläggning, gjordes på Kulturen 1970 en utställning och en publikation. Denna var tänkt att ge en allmän orientering om vilka fynd och lämningar som påträffas vid en arkeologisk undersökning. Boken består av bilder med korta förklarande texter (Mårtensson & Wahlöö 1970). I samband med att en ny permanent medeltidsarkeologisk utställning projekterades, togs beslutet att producera ett temanummer av Årsboken: "Metropolis Daniae. Ett stycke Europa" (Wahlöö 1998). Denna årsbok innehåller en rad artiklar med medeltidsarkeologisk inriktning och med fynden i fokus.

Årsböcker och serier

Kulturens årsbok har utkommit sedan 1935. Denna serie föregicks av "Redogörelse för Kulturhistoriska föreningens för Södra Sverige verksamhet" som kom ut redan 1885 och skriften "Kulturhistoriska Meddelanden". För vetenskapliga artiklar startades serien "Arcaeologica Lundensia" 1957 och sammanlagt har 10 utgåvor utkommit. Serien Arkeologiska rapporter från Lund påbörjades 1991 och omfattar större arkeologiska undersökningar. Hitintills har 27 rapporter publicerats i denna serie. Denna serie har ersatts med "Kulturens rapporter" och i dagsläget har den första rapporten publicerat. För mindre rapporter startades 1994 Arkeologiska arkivrapporter från Lund som i dagsläget uppgår till 137.

Översiktsverk och tematiska studier

Ragnar Blomqvists verk *Tusentalets Lund* och senare över det medeltida Lunds stadshistoria och även den senare över staden i nyare tid utgjorde starskottet för stadsarkeologin i Lund (Blomqvist 1941,

1951, 1978). Dessa översikter bygger på historiskt material och i begränsad omfattning på arkeologiska resultat. Sedan dess har inte någon övergripande stadshistoria skrivits. Därmed är Lunds medeltida stadshistoria författad före de storskaliga undersökningarna och stadsarkeologins pionjärtid.

En animalosteologisk studie utkom 1957. Den grundar sig på arkeologiska fynd från perioden 1954-1956. Större delen av materialet kommer från undersökningar på Stortorget (Bergquist & Lepiksaar 1957). Ytterligare en animalosteologisk studie på lundamaterial gavs ut 1973. I denna presenteras material från två undersökningar i Lund (Ekman 1973). Sedan denna publikation utkom har inga fler genomgripande animalosteologiska studier genomförts. I samband med den nyligen genomförda undersökningen i kvarteret Blekhagen 10-12 år 2003-2004, har behovet av animalosteologiska studier aktualiserats och en osteolog anställts i projektet.

Vid ett symposium i samband med en utställning i Århus över dansk medeltidskeramik, år 1972, gavs idén om en likartad utställning och katalog över det svenska fyndmaterialet. Arbetet började år 1973 och år 1976 utgavs en bok om keramiska fynd från perioden 1000-1600. I boken finns en större mängd keramiska fynd från Lund publicerade (Wahlöö 1976).

I projektet "Medeltidsstaden" var syftet i första hand att skapa en översikt över den arkeologiska situationen i olika städer. För Lunds del har två rapporter tagits fram. Dessa har emellertid arbetats fram delvis utanför projekt "Medeltidsstaden" på så vis att det till stor del är finansierade med andra medel. Den första rapporten har det arkeologiska källäget presenterats och i den andra rapporten har ett rikt skriftligt källmaterial inkorporerats i analysen av tomtindelning, ägostruktur och sockenbildning (Andrén 1980; Andrén 1984).

Lund är känt för sina många kyrkogårdsundersökningar, vilka genererat ett omfattande humanosteologiskt källmaterial. Detta har gjort det möjligt att analysera Lundabornas liv och leverne (se Arcini 1999). De tidiga kyrkorna och kyrkogårdarna ha också lockat arkeologer att tolka den äldsta kristna tiden. Maria Cinthio har belyst hur de första innevånarnas liv kan ha sett ut, utifrån det rikliga gravmaterialet från Lund (Cinthio 2002).

Från Lunds alla undersökningar har ett stort antal mynt insamlats. En sammanställning av dessa för perioden 1833-1994 har gjorts. I en katalog har uppgifter om ensamfunna mynt, ensamfunna myntblanketter och skattfynd sammanställt. Därtill finns söklistor som innehåller information om fyndplats och myntherre (Carelli 2005).

Avhandlingar

År 1957 la Erik Cinthio fram sin avhandling om Lunds domkyrka. I den sammankopplar han en byggnadsarkeologisk undersökning och en stilhistorisk analys till en tolkning av byggnaden. I denna studie inväger han också en bildanalys. Även en äldre kyrka från 1000-talet på platsen för domkyrkan har analyserats och tolkats (Cinthio 1957, s 59f).

Ett antal avhandlingar har helt eller delvis byggt på Lundaarkeologiskt material. Axel Christophersens avhandling handlar om ben- och hornhantverkets utveckling i Lund. Han studerade varuproduktionens utveckling som en del av en social process. Christophersen framvisade i sin avhandling en modell för hur det medeltida hantverket kan tolkas under skilda tidsperioder (Christophersen 1980).

Anders Andréns avhandling kom ut 1985 och utgör en problematisering av vad en stad är och hur de medeltida städerna kan typologiseras. Avhandlingen är geografiskt begränsad till Danmark och den medeltida perioden. Bland de städer som ingår i studien finns Lund.

År 1999 utkom Carolina Arcinis avhandling som omfattar en analys av 3 305 gravar från Lund. Avhandlingens avsikt var att undersöka hälsotillståndet för lundaborna från stadens tillblivelse fram till reformationen. Flera osteologiska parametrar har beskrivits som: ålder, fördelning, längd, tandhälsa, ledsjukdomar, infektioner, bristsjukdomar och yttre påverkan på skelettet till exempel genom våld eller olyckshändelse (Arcini 1999, s 17). Arcinis avhandling har väsentligt bidragit till kunskap om de medeltida människans hälsa.

Stefan Larsson kom ut med en avhandling rörande Lundaarkeologins utveckling under en 100-årsperiod (Larsson 2000). Larsson diskuterar stadsarkeologins utveckling genom att specifikt studera hur traditioner, dokumentationssätt och resurser har påverkat stadsarkeologin i Lund. Avsikten har varit att undersöka förhållandet mellan tänkandet och villkoren för stadsarkeologin (Larsson 2000, s 24).

I Mats Roslunds avhandling har Östersjökeramik från undersökningar i kvarteren Apotekaren 4 (1979-80) och S:t Mårten 25-26 (1993) utgjort en mindre del av det material som ligger till grund för arbetet. Roslund har genom sin undersökning bidragit till en förståelse av de kontakter med slaviskt område som förekommit under tidigmedeltid (Roslund 2001, s 231ff).

Peter Carelli har i sin avhandling velat skildra samhällslivet i det tidigmedeltida Danmark genom att försöka anlägga ett totalhistoriskt perspektiv på materialet. Han vill försöka identifiera och beskriva genomgripande förändringar och varför de ägde rum. Den tes som han driver är att förändringarna som ägde rum under tidig medeltid har sin förklaring i en framväxande kapitalistisk anda som skall ha påverkat människors sätt att tänka och agera (Carelli 2001, s 21). I sin studie har han bland annat använt lundarkeologiskt material för att studera framväxten av en urban identitet (Carelli 2001, s 26, 99ff).

Kunskapsläge

Med undantag för stadsrapporterna i projekt Medeltidsstaden, har någon systematisk bearbetning av det arkeologiska materialet inte förekommit i modern tid. Den bearbetning som gjorts har varit sporadisk och till stor del styrd av enskilda personers intressen. Någon systematisk och målinriktad bearbetning har således inte förekommit. Framför allt har så kallade "praktfynd" och kuriosafynd kommit att behandlas och publiceras i notisform. Analys och bearbetning har alltså inte skett efter några övergripande frågeställningar eller målsättningar. Den omfattande informationspotential som finns i det arkeologiska källmaterialet har därmed inte kommit att fullt realiseras. Detta har sin grund i att det utgrävda materialet inte är rapporterat och därför till stora delar är otillgängligt för bearbetning och forskning. Sedan 1990 har emellertid rapporteringen av undersökningar fungerat väl. Sedan 1990 har 21 större undersökningar publicerats. Behov av rapportering av äldre grävningar har påtalats sedan lång tid tillbaka. Problematiken har presenterats i en projektbeskrivning där förslag på åtgärder presenterats (Larsson 1996a). Även i Kulturens vetenskapliga program har kunskapsläget diskuterats och behovet av att bearbeta gamla undersökningar kraftigt poängterats. I programmet har ett antal problemfält, som är viktiga att arbeta, med lyfts fram (Larsson 2001).

Kulturen och bevarandet

En skånsk fornminnesförening bildades 1865 i Lund som kom att få namnet *De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening*. Planer fanns att starta ett etnografiskt museum, men planerna kom av sig. När Georg Karlin började som student i Lund 1879 gick han med i något som kallades för landsmålsföreningar, som startats av studenter vid universitet. Inom dessa anordnades landsmålssoaréer med musik dans, sång, sagoberättande, bygdeskildringar och skådespel. Till dessa behövdes rekvisita och Karlin hade själv börjat samla en del framförallt äldre textilier, men detta intresse kom så småningom att utvidgas till en plan om ett museum. Ett insamlande av äldre föremål startade och visades till en början i Huaröds prästgård, men snart fick Karlin och hans vänner förvärva en gammal klinegård som avsåg att flyttas till Lund, där samlingarna kunde visas. Så blev emellertid aldrig fallet utan först nio år senare när de kommit i besittning av en tomt i Lund fanns inte medel att flytta gården. Samlingarna fick visas i tillfälliga lokaler först på akademiska föreningen och senare på Lunds universitets historiska museum. En styrelse bildades med Martin Weibull som ordförande och stadgar utarbetades. Därefter skedde ett upprop, som pågick fram till 1 mars, 1883, där mellan 500-600 medlemmar samlades. Föreningen fick nu officiellt sitt namn *Kulturbistoriska föreningen för*

södra Sverige. Museet fick till slut möjlighet att köpa en lämplig tomt i Lund och museet invigdes 1892 (Bringeus 1992, s 43). Redan tidigt började Karlin värna om kulturminnesvärden, vilket bl a tog sig uttryck i skriften "Huru vi skydda våra kyrkliga minnesmärken". I denna vände han sig emot den kraftiga restaurering som vissa kyrkor utsattes för. År 1885 skrev Karlin till Vitterhets- historie- och Antikvitetsakademien och begärde årligt understöd för att genomföra arkeologiska resor i Skåne för att samla upp, avteckna och beskriva fasta eller lösa minnen från äldre tider. Han menade att kyrkobyggandet hotade att minska de medeltida minnesmärkena i Skåne och nyligen hade tillstånd också lämnats för rivning av flera kyrkor (Fernlund 1982, s 131f).

I Lund hade småhusbebyggelsen i korsvirke inte nämnvärt skadat fornlämningen Lunds stad, fornlämning 73, men under den senare delen av 1800-talet började stenhus i flera våningar byggas ibland försedda med källare och avloppsledningar, vilket medförde att ingrepp i marken gjordes. Något tillräckligt lagskydd fanns inte vid denna tid och grovarbetarna sålde fynd till privatsamlare. Även Karlin köpte in föremål museet. Intresset för de medeltida fynden växte liksom samlingen av dem och de visades också för allmänheten vid tillfälliga utställningar. Vem som antikvariskt ansvarade för omhändertagandet av fynden blev det kontroverser om och en reglering tillkom 1909, där Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige fick ansvar för övervakningen av grävningar i staden, med undantag av grävningar på universitetets och domkyrkans tomter som tillföll universitetets historiska museum (Bringeus 1992, s 54ff). Stadsarkeologin hade därmed startat i Lund och ansvaret för denna har alltsedan dess legat på Kulturen.

I efterkrigstidens Sverige blev det uppenbart att inte enbart enskilda monument var viktiga att bevara, utan även hela miljöer borde värnas. Detta uppmärksammades av Lunds kommun som tillsatte en inventeringskommitté 1950. Uppdraget var att "verkställa inventering av stadens äldre byggnadsverk för fastställande av vilka byggnadspartier eller enstaka byggnadsverk det finns inom staden, som ha så stor konst- eller kulturhistoriskt värde eller skönhetsvärde eller äro av sådan art, att de böra räddas från rivning eller ombyggnad" (Lund. Inventeringskommittén 1968, s 10). Från Kulturens sida medverkade stadsantikvarie Ragnar Blomqvist som sekreterare och det var han som utarbetade betänkandet. Uppgiften blev dels att upprätta ett inventeringsinstrument och delas att försöka klarlägga på vilka punkter i staden och på vilket sätt den äldre lundensiska stadsbildens särart kan bevaras (Lund. Inventeringskommittén 1968, s 10). Den senare kommittén från 1963 arbetade efter samma program, men med en mer vidgad syn på stadens bebyggelse med ett beaktande av det sena 1800-talets och det tidiga 1900-talets bebyggelse. Byggnader efter 1930 finns inte klassificerade i denna inventering (Lund. Inventeringskommittén 1968, s 10f).

Fastighetsnämnden på Lunds kommun upprättade 1973 och 1974 bostadssaneringsprogram som överlämnades till kommunstyrelsen 1975. Förslaget godkändes, men ett krav ställdes på utarbetandet av bevaringsprogram för kommunen. Arbetet kom att ske i samråd med byggnadsnämnden och antikvarisk expertis. Programmet utarbetades i flera delar där de första utkom 1980. Inventeringsarbetet påbörjades 1976 och arbetet fortgick med kompletterande dokumentation genom fotografering fram till 1978. Den bebyggelsehistoriska undersökningen omfattade förutom fältarbetet en genomgång av arkivmaterial, i huvudsak brandförsäkringsbrev, men även andra handlingar användes. Inventeringen genomfördes genom ifyllandet av en blankett för varje fastighet. I bevaringsprogrammen betonas även det medeltida stadsnätet. I programmet har särskild hänsyn tagits till historiska skeenden och företeelser som ansetts ge staden dess speciella karaktär. Olika typer av bebyggelse ansågs vara lika viktiga för att uppnå ett allsidigt och representativt urval. Detta förhållningssätt gjorde att antalet klassificerade byggnader utökades betydligt i förhållande till tidigare inventeringar. I bevaringsprogrammen betonas att uppfattningen om vad som anses kulturhistoriskt värdefullt är tidsbundet och präglas av strömningar i den egna tiden och därmed bör omprövas i takt med gällande synsätt. I den nya inventeringen slopades det tredelade klassificeringssystemet, eftersom det ansågs vara omöjligt att skilja den kulturhistoriska aspekten på byggnaden från den miljömässiga (Bevaringskommittén 1980, s 9ff).

Vid Kulturen i Lund har under de senaste 10 åren bedrivits både studier och en fortgående diskussion kring problematiken med bevarande av kulturlager. Byggande på kulturlager berör många områden, så som exempelvis lagstiftning, byggteknik, geologteknik och arkeologi. Listan kan göras lång, vilket visar att tekniker, naturvetare och humanister måste samverka. Detta ställer mycket höga krav på en god dialog mellan inblandade parter. Att det uppstår problem och missförstånd är inte ovanligt. För att förbättra det kulturmiljövårdande arbetet behövs en översyn av hur dessa byggprojekt förlöpt och en utvärdering av positiva och negativa erfarenheter.

Kulturen har via länsstyrelsen i Skåne genomfört en utvärdering av hur handläggningen av de ärenden som omfattar alternativ grundläggning har genomförts. Det är särskilt Lund som fungerat som studieobjekt, eftersom många alternativa grundläggningsarbeten skett just där. Studien omfattar sammanlagt 33 ärenden där alternativ grundläggning använts i Skåne under perioden 1980-2002. I utvärderingen har framkommit både goda och dåliga exempel på att bygga på kulturlager. Många av ärendena från perioden 1980-1990 saknar dokumentation av själva byggprocessen, vilket gör det svårt att utvärdera de antikvariskt – tekniska aspekterna.

När det gäller yttrandena till länsstyrelsen har det visat sig att de kan förbättras på en rad punkter. Studien har också visat att Länsstyrelsens beslut innehåller villkor vars detaljeringsgrad och omfattning varierar. För att förbättra det kulturmiljövårdande arbetet bör detaljerade villkor ställas. Utvärderingen av den antikvariska kontrollen har visat att den dokumentation som görs i samband med en grundläggning ofta har begränsats till de arkeologiska lämningarna på platsen. Byggprocessen och alla de problem, ur antikvarisk synvinkel, som kan uppstå har sällan dokumenterats. Utifrån studien har det varit möjligt att lyfta fram punkter där förbättringar kan göras. Inom ärendehantering kan yttranden, beslut och antikvarisk kontroll utföras så att förutsättningarna ökar för ett långsiktigt bevarande av kulturlager i de medeltida städerna. Vidare presenteras rekommendationer vid val av grundläggningsmetod (Gardelin 2005).

De senaste sju åren endast en nyproduktion lett till arkeologiska slutundersökning, utan övriga har utförts som alternativa grundläggningar. De flesta undersökningar som genomförts har gjorts för tillbyggnader, där ingrepp har varit oundvikligt ur uppdragsgivarens synvinkel. Undersökningar har också utförts i samband med golvsänkningar i äldre fastigheter, där orörda kulturlager funnits kvar (Johansson Hervén 2003).

Fornlämningens kulturlagerstatus

Gertie Ericsson

Inventeringen av kulturlagerstatusen i Lund har berört både nedbrytningen av kulturlager och graden av utschaktning. Lund har under 1900-talet genomgått stora förändringar. Ny bebyggelse har uppförts med källare och gatorna har perforerats av rör- och kabelnedläggningar. I Lund har man kunnat iaktta att nedbrytningstakten har accelererat, vilket är ett växande problem, som satts i samband med ökad utschaktning av kulturlager. Samtidigt ställs det krav om bevarande av både kulturlager och byggnader inför framtiden.

En inventering av utschaktning och kulturlagerstatus har gjorts inom ramarna för detta projekt. Det är en uppdatering av tidigare studier genomförda av Anders Andréén jämte Stefan Larsson och Conny Johansson Hervén (Andréén 1980; Larsson och Andréén 1994). Inventeringar av utschaktningsgraden genomfördes 1979 och 1993. Inventeringen från 1979 gjordes i samband med projektet "Medeltidsstaden", och grundar sig på arkeologiska uppgifter om större utschaktningsarbeten på tomt- och gatumark samt förekomst av källare. Mindre ingrepp för ledningar togs ej med i översikten (Andréén 1980). Dessa inventeringar berörde helt eller delvis utschaktade områden, därutöver har vissa detaljinventeringar gjorts (Gardelin 2005). Senare reviderade utschaktningskartor visar att stora områden har schaktats ut.

Metod

Studien har genomförts utifrån en genomgång av arkivmaterial och rapporter. Tidigare inventering från 1980, av källare har kompletterats med en begränsad fältinsats. Kulturens A-arkiv innehåller iakttagelser från 110 års arkeologisk verksamhet. Mestadels har studien koncentrerats till tomtmark inom det medeltida stadsområdet, men även gatumarken har berörts. Då den förestående inventeringen är en uppdatering har fokus legat på iakttagelser gjorda efter 1994. Viktig kunskap om nedbrytningsprocessen kan utvinnas vid en arkeologisk undersökning, både från mer omfattande slutundersökningar och mer extensiva schaktningsövervakningar.

Kulturlagerstatus

Den föreliggande studien ligger i linje med tidigare studier på Kulturen och utgör en del av verksamhetens långsiktiga mål. Dokumentation av kulturlager har förändrats genom åren, de äldre iakttagelserna kan innehålla en skissartad ritning med en notis om vilka fynd som påträffats eller vilken typ av byggnad som legat där, medan dagens dokumentation följer en standard där kulturlagren ritas, beskrivs och tolkas samt att kulturlagerstatusen noteras. I den äldre dokumentationen finns ofta inga angivelser om kulturlagerstatusen utan istället får den beskrivning som gjorts tolkas. Kulturlagerstatusen har dokumenterats vid undersökningar sedan 1995.

Inventeringen av kulturlagerstatusen har graderats i en skala från 1 till 5.

1. Vitt – ingen kunskap om nedbrytningsgrad
2. Mörkblått – lagerskiljerna är svåra att identifiera och inget organiskt material finns bevarat.
3. Blått – lagerskiljen går att identifiera.
4. Mellanblått – goda bevaringsförhållanden med tydliga lagerskiljen, organiskt material finns men nedbrytning har startat.
5. Ljusblått – mycket goda bevaringsförhållanden med tydliga lagerskiljen, organiskt material finns bevarat och är i mycket gott skick.

Källkritiska aspekter kan föras till bilden av kulturlagerstatusen. Många av uppgifterna rörande utschaktningar och kulturlagerstatus är baserade på dokumentation och uppgifter som är upp till 50 år gamla. I de kvarter där inga senare ingrepp gjorts baseras utvärderingen helt på de tidigare.

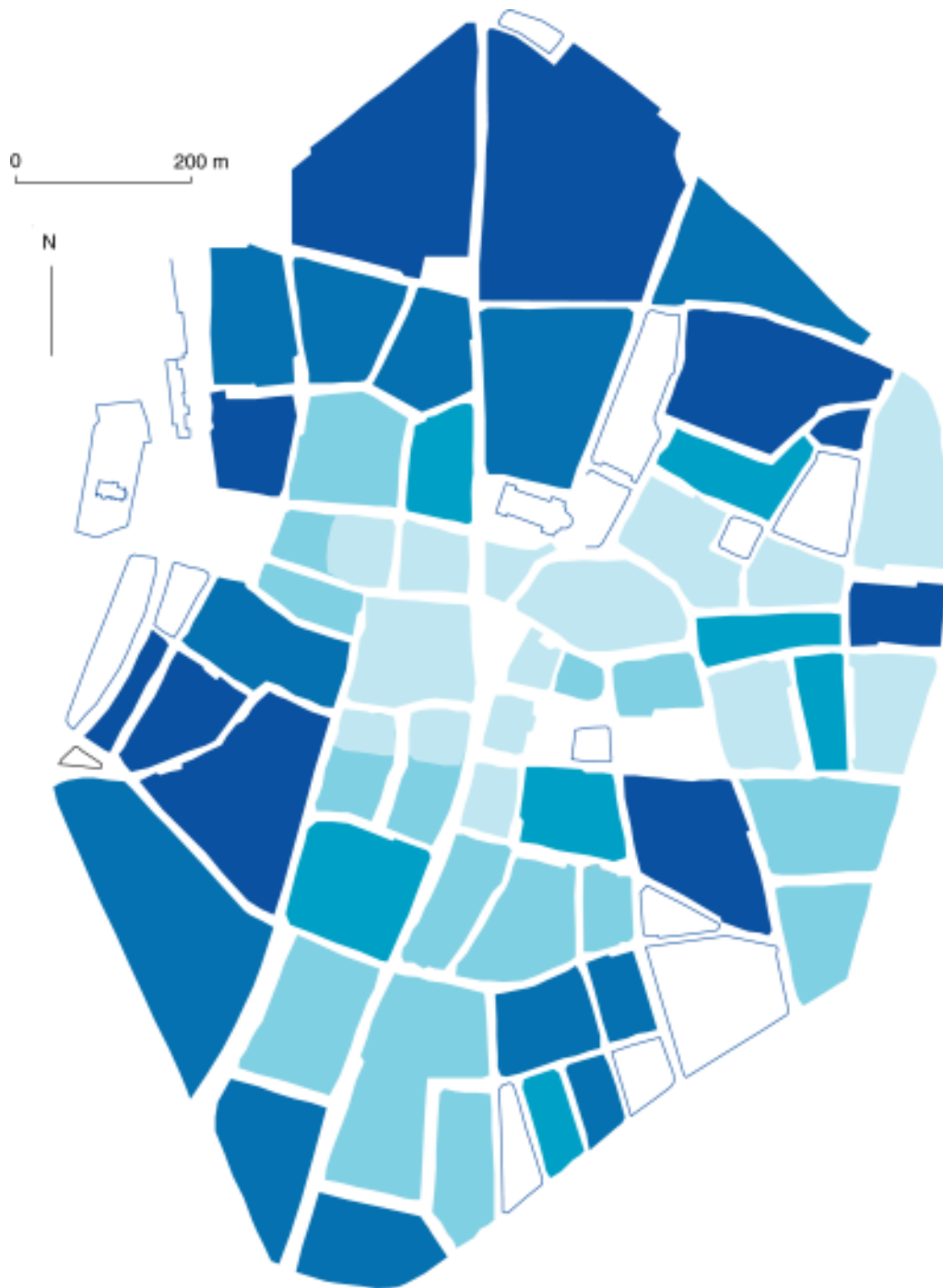
Omfattande ledningsdragningar av såväl avlopp, vatten och fjärrvärme har sedan dess genomförts i staden, samt nybyggnationer med djup grundläggning, vilka kan ha haft en utdränerande effekt på kulturlagren. För att ett ingrepp har gjorts i en del av ett kvarter behöver detta ej betyda att kulturlagerbilden är homogen över hela kvarteret. Utschaktningsgraden och kulturlagerbilden med nedbrytning och uttorkning behöver uppdateras kontinuerligt. Rörnedläggningar återfylls ofta med sand vilket även det har en dränerande effekt på kulturlagren, detta kan över tid göra att den kunskap som fanns om ett kvarter efter 20 år ej längre stämmer. Vid antikvariska kontroller idag, genomförs alltid en kontroll av kulturlagerstatusen.

Utschaktning

Lund är en stad i ständig förändring. Byggandet av hus och nedläggandet av diverse ledningar i marken har medfört att stora områden i staden har schaktats ut. Det har blivit vanligare att äldre byggnader grundlagda på kulturlager har kompletterats med källare eller att golv i befintliga källare har sänkts.

Från slutet av 1800-talet började man gräva för vatten-, avlopp-, gas- och oljeledningar i Lund. Antalet ledningsdragningar har med tiden ökat kraftigt, efter de krav som ställs från dagens samhälle med el-, tele-, fjärrvärme och datakablar, detta tillsammans med en ökande nybyggnation från 1960-talet fram till 1980-talet har kraftigt ökat utschaktningsgraden i Lund. Dessa markingrepp har sällan utsatts för erforderlig arkeologisk undersökning och ambitionsnivån på den antikvariska insatsen har ofta varit låg (Gardelin 2005). Dessa stora utschaktningsarbeten har medfört nedbrutna och uttorkade kulturlager i vissa delar av staden. En stor volym kulturlager schaktas ut i samband med nedläggandet av rörledningar. Som exempel kan nämnas att separation av dag- och spillvatten i Lund mellan åren 1997 och 2002 innebar att ca 400 m³ orörda kulturlager schaktades bort (Gardelin 2005).

En liten del av Lund är totalt utschaktad, mörkblå fält på utschaktningsskarta från 2003, den ljusare blå färgen visar på områden där en del är utschaktad och en del finns bevarat. Kulturlager kan finnas kvar under vissa byggnader med halvkällare, eller där grundläggningsdjupet är oklart. I gatumarken är utschaktningsgraden stor, men kulturlager kan finnas kvar på vissa sträckor. Som tidigare noterats är i nästan samtliga kvarter tomtmarken centralt i kvarteret mer eller mindre orörd medan områdena längs gatan är helt eller delvis utschaktade.

Figur 21. Kulturlagerstatus uppdaterad 2003. Ju mörkare färg desto sämre kulturlagerstatus. Vit färg utgörs av områden där ingen kunskap finns om kulturlagerstatusen.

Figur 22. Utschaktningskarta, uppdaterad 2003. Mörkblå färg markerar helt utschaktade områden och ljusare blå färg delvis utschaktade områden.

Arkeologiska iakttagelser av kulturlagerstatus

För att kunna problematisera orsaken till nedbrytningen av kulturlager krävs att de parametrar som påverkar förloppet tas fram analyseras och diskuteras. De parametrar som påverkar nedbrytningsförloppet i kulturlager presenterades i rapporten "Nedbrytning av arkeologiskt material i jord. Målsättning och bakgrund" (Borg et al 1995; Larsson 1995). Nedbrytningen beror på de ursprungliga förutsättningarna för bevaring, försurning med påföljande förändring av ph-värde och markkemi, saltning på vintern, temperaturökning, förändring av fuktighet, grundvattennivå och dränering, uttorkning samt syretillförsel till följd av mekaniska ingrepp (Borg et al 1995). Bevaringsförhållandena i kulturlagren beror också på geologiska förutsättningar på platsen, där undergrundsmaterialets förmåga att suga upp och behålla fuktighet från grundvattnet samt genomströmmas av vatten och syre har en stor betydelse för bevarandet (Carlsson 1982:1, Underlag:4). I Lund där undergrunden består av moränlera har kulturlagren större möjlighet att behålla en hög fuktighet. Något som också påverkar bevaringsförhållandena är depositionsmonster (Larsson 1995, s 11). Ytor där hushållsavfall har deponerats visar en större andel ursprungligt organiskt material än andra ytor. Även stratigrafiska förhållanden har betydelse där områden som har avröjts och grävts om ett flertal gånger visar en mindre kompakteringsgrad, och syre hittar lättare till de djupare belägna lagren. En snabb överlagring har även det påverkat, det vill säga hur snabbt syrefria förhållanden har uppnåtts. Kulturlagertjockleken är också en viktig parameter i sammanhanget där en större kulturlagervolym tar längre tid att förmultna än en mindre sedan de utsatts för ingrepp. Kulturlagrens komplexitet visar stor variation inom staden. Tomtmark nära gatan visar större komplexitet än bakgården, komplexiteten ökar med goda bevaringsförhållanden (Johansson Hervén 2000b).

Arkeologiska intensivundersökningar har koncentrerats till stadens centrala delar där kulturlagertjockleken är mäktigast och bevaringsförhållandena är bäst. Områden av staden som ej visat hög bevaringsgrad har ofta prioriterats bort, och här har istället extensiva undersökningar utförts varför problematiserade och komparativa analyser mellan de mer centrala och de mer perifera delarna av staden saknas (Larsson 1995).

Grundvattennivån varierar beroende på årstid, geologiska och meteorologiska förhållanden men variationerna är små. Dräneringen runt hus i städerna kan utgöra ett hot mot grundvattennivåns stabilitet. Ledningsdragningar i gator har även de en dränerande effekt på de omkringliggande kulturlagren. Staden uppvisar en varierad grad av nedbrytning i olika områden.

Nedbrytningsprocessen har i Lund kunnat studeras på ett flertal platser, där organiskt material brutits ned och på enstaka platser har lagerskiljen helt försvunnit. Dock finns mycket lite kunskap om hur lång tid detta tar. Orsakerna bakom den accelererande nedbrytningen är många och varierar över staden. Det kan dock sättas i samband med den ökade utschaktningen av kulturlager. Ett ringa kulturlagerdjup i kombination med att ledningsdragningar har perforerat kulturlagersekvensen gör att kulturlagren bryts ner som följd av att de har dränerats ut och syre har tillsatts (Gardelin 2005). Detta i kombination med den sluttande topografin kan vara en orsak till nedbrytningen. Då kulturlagerdjupet är större än ledningsdragningens djup kan de underliggande lagren vara bättre bevarade än de övre, uttorkade lagren. Vegetation och i synnerhet träd ökar lokalt nedbrytningen av kulturlagren, och ett större antal träd på samma plats kan ge förödande konsekvenser. Nedbrytningen av organiskt material kan gå snabbt och det påverkar såväl kulturlagren som byggnaderna ovan mark. Byggnaderna påverkas att nedbrytningen av kulturlager genom att drabbas av sättningsskador, och ger upphov till grundförstärkningsarbeten. En del av byggnaderna har kulturhistoriskt värde och grundförstärkningsarbeten är komplicerade och kostsamma (Gardelin 2005). Orsakerna till sättningsskador beror på flera orsaker, bland annat perforerande och dränerande ledningsdragningar som gjorts i gatan, nybyggnation med källare och vegetation i form av träd vilka även de torkar ut kulturlagren. Lunds äldre bebyggelse är grundlagd på kulturlager. Nedbrytning av kulturlagren medför därmed en risk för sättningsskador i byggnaden. Orsaken till att kulturlagren bryts ner är

som nämnts tidigare många. En orsak är de djupa schakt som grävts i samband med anläggandet av källare och olika ledningsdragningar. Dessa har medverkat till att dränera ut kulturlagren och att syre har tillsatts, med ett påskyndat nedbrytningsförlopp som följd. Längre tillbaka i tiden grävdes schakten för hand och återfylldes med den kulturjord som grävdes upp. Under 1960-talet ändrades rutinerna och man började återfylla med sand. Detta gör att omkringliggande kulturlager lättare dräneras ut då sanden har en större genomsläpplighet än den feta kulturjorden. Nedbrytningstakten har på grund av detta accelererat och sättningsskador har uppkommit (Gardelin 2005). Vid en antikvarisk kontroll dokumenterar man orörda kulturlager, men bör även dokumentera vilken typ av rör, vilket djup de ligger på och vad återfyllnadsmassorna består av, detta för att kunna utvärdera risken för att kulturlagren dräneras ut och ger upphov till sättningsskador i ovanliggande bebyggelse (Gardelin 2005).

Träd och buskar suger upp vatten från kulturlagren, särskilt under sommaren då vattenbristen kan vara akut. Detta kan bidra till att sättningar i hus uppstår. Detta har kunnat iakttas vid schaktningsövervakningar i Universitetsbibliotekets park, Paradislyckan och Lundagård, där trädens rötter har dränerat ut kulturlagren med nedmyllade lagerskiljen som följd (hänvisning till rapporter).

Kulturlagrens nedbrytningstakt påverkas av omkringliggande markingrepp och de geologiska förhållandena. Stora delar av staden har schaktats ur och detta har gjort att nedbrytningstakten har ökat. Då schakten har återfyllts med sand dräneras kulturlagren lättare ur på grund av att den har större genomsläpplighet än den feta kulturjorden. Ett exempel är biografen Kino i kvarteret Apotekaren 4 där en undersökning utfördes före biografens byggande 1935. Vid det tillfället var bevaringsförhållandena mycket goda. År 2000 genomfördes en slutundersökning inför en golvsänkning i lokalen och då visade det sig att en luftspalt hade bildats under det gjutna golvet och kulturlagren hade komprimerats. Orsaken till utdräneringen var förmodligen en intilliggande källare. I kvarteret Färgaren 28 genomfördes en undersökning 1981 inför en byggnation av ett parkeringshus. Bevaringsförhållandena visade sig vid denna undersökning var mycket goda och det organiska materialet hade hög kvalitet. Flätverkshägnader, brunnar och övrigt trä var mycket välbevarat. Samma år genomfördes en avloppsgrävning i Drottensgatan söder om undersökningen för parkeringshuset. Man grävde ett djupschakt, och schaktet återfylldes med sand. Vid denna undersökning kunde en påbörjad nedbrytning iakttas. Vid 2002 års undersökning mellan dessa två tidigare undersökningsområden var allt organiskt material nedbrutet och trä kunde mestadels dokumenteras som färgningar i marken. Detta betyder att på en 20 års period hade bevaringsförhållandena försämrats kraftigt och det organiska materialet var i stort sett helt nedbrutet. En kraftig utdränering i den norra delen av kvarteret och i gatumarken söder om ytan hade medfört en acceleration av nedbrytningsprocessen.

I de områden där tidigare ingen kunskap fanns har en del ny kunskap gått att få. Nedbrytningstakten i de olika områdena har studerats, där djupschakt har grävts i närheten och återfyllts med grus finns det tydliga indikationer på att kulturlagren är mer nedbrutna. Dock har även överraskande resultat förekommit, såsom vid schaktningsövervakningen i Stora Tvärgatan 2003 då bevaringsförhållandena var mycket goda och mycket organiskt material fanns bevarat trots intilliggande sentida djupschakt återfyllda med sand. Skillnader inom en begränsad yta kan finnas både horisontellt och vertikalt. Inte sällan kan man se att lergolv eller gödsellager har haft en isolerande effekt och att kulturlagren under dem är bättre bevarade än de som ligger över (Gardelin 2002). Ett annat exempel är Östra Mårtensgatan, där kulturlagren på den norra sidan av gatan har låg kulturlagerstatus och den södra sidan hög, med välbevarat organiskt material. Dessa förhållanden har också kunnat studeras i andra städer (Wikström 2005).

Viktiga parametrar att beskriva i fält, vid en arkeologisk undersökning eller schaktningsövervakning är undergrundens beskaffenhet, kulturlagrens fukthalt, kulturlagrens kornstorlek, kontaktytan mellan kulturlagren och förekomsten av organiskt material. Undergrund av lera håller fukt bättre än sand,

våta kulturlager medför bättre bevaringsförhållanden för organiskt material. Kulturlagrens fethet tillsammans med undergrundens beskaffenhet är avgörande för om fukten kan behållas i kulturlagren. Nedbrytningsprocessens första del består i att det organiska materialet förstörs, vilket kan vara en snabb process, därefter sker en långsammare process där till slut lagerskiljerna upplöses (Gardelin 2005). Detta innebär en stor förlust där möjligheten att stratigrafiskt tolka kulturlagren medför att möjligheten att skriva bra kulturhistoria minimeras.

Iakttagelser om nedbrytningstakten och dess orsaker kan göras genom att studera arkeologisk dokumentation och beskrivningar av kulturlagerstatusen, mindre schakt som löpande görs för olika ledningsdragningar kan genom antikvarisk kontroll vara ett instrument för att kontrollera hur fornlämningen mår.

Sammanfattning

Kulturlagerstatusen varierar över staden, i den västra, östra och norra delen framstår kulturlagren som tämligen nedbrutna samt utan organiskt material bevarat i någon högre grad, medan den mer centrala delen av staden uppvisar en bild av mer välbevarade kulturlager med organiskt material kvar. I de mer perifera delarna av staden är kulturlagerdjupet mindre och i flera fall har det kunnat påvisas att kulturlagren här är mer påverkade av en startad nedbrytningsprocess. Alla former av markingrepp påverkar kulturlagrens status, dels försvinner de rent fysiskt, dels påskyndas nedbrytningsförloppet då man tillför syre, och dränerar ut jorden. Syretillförsel påskyndar nedbrytningen av organiskt material. Ringa kulturlagerdjup i kombination med att ledningsdragningar skurit genom hela kulturlagersekvensen gör att kulturlagren dräneras ut och syre tillförs. Vegetation, framförallt träd, ökar nedbrytningen av kulturlagren lokalt. Den sluttande topografin i Lund tillsammans med djupa ledningsdragningar har bidragit till att nedbrytningen på sina platser har accelererat. Mycket viktig kunskap om nedbrytningsprocessen kan utvinnas vid en arkeologisk undersökning, både från mer omfattande slutundersökningar och mer extensiva schaktningsövervakningar.

Ägostrukturen i Lund i äldre tid

Mattias Karlsson

I den ständigt pågående arkeologiska verksamhet som Kulturen bedriver i det medeltida Lund aktualiseras ständigt frågor kring äldre tiders jordägande, tomtstruktur och bebyggelse. Vem ägde jorden? Vem nyttjade den? Vad utmärkte bebyggelsen? Vilka sociala strukturer kan ha funnits? Och vilka förändringar av dessa variabler sker genom århundradena? Syftet med följande avsnitt är att ge en översikt kring de problem och möjligheter som sammanhänger med den äldre ägostrukturen och den sociala strukturen i Lund.

Problemområdet är inte nytt. Den givna utgångspunkten är den utmärkta sammanställning av källmaterialet som gjorts av Anders Andrén i Lund, i serien Medeltidsstaden (Andrén 1984). De tomtnummer som refereras till nedan är de samma som nyttjats av Andrén, det vill säga den numrering som användes från 1758 till 1924 (Andrén 1984, s 22). För att inte tynga texten med en alltför omfattande nothänvisningar kommer i hög grad tomtnumren att användas som en ingång till de primära källorna, som redovisas i Andréns sammanställning.¹

Andrén har sammanlagt identifierat och numrerat 384 tomter (Andrén 1984, s 31). Härtill tillkommer tomter som delats upp i exempelvis södra och norra delen eller delar av tomter som inte närmare kan lokaliseras. En på Andréns arbete baserad ny, reviderad och utökad sammanställning av källorna kring tomt- och ägandestruktur i Lund hade givetvis varit att önska. När detta en gång blir aktuellt skulle denna givetvis kopplas till digital teknik som medger en geografisk informationsbehandling (GIS), där arkeologiska och topografiska uppgifter kan samköras. I skrivande stund pågår arbete med att insamla nya uppgifter till det register över tomter som Andrén har lagt grunden till. Resultatet av detta arbete, som för närvarande sker på frivillig basis, får anstå till ett senare tillfälle. Såvida inget annat anges återfinns således referenserna till det primära källmaterialet under respektive tomtnummer i Andréns sammanställning.

Följande studie syftar till att ytterligare klargöra vissa aspekter kring ägo-, tomt- och social struktur i Lund, men förhoppningsvis även peka på delvis nya sådana.

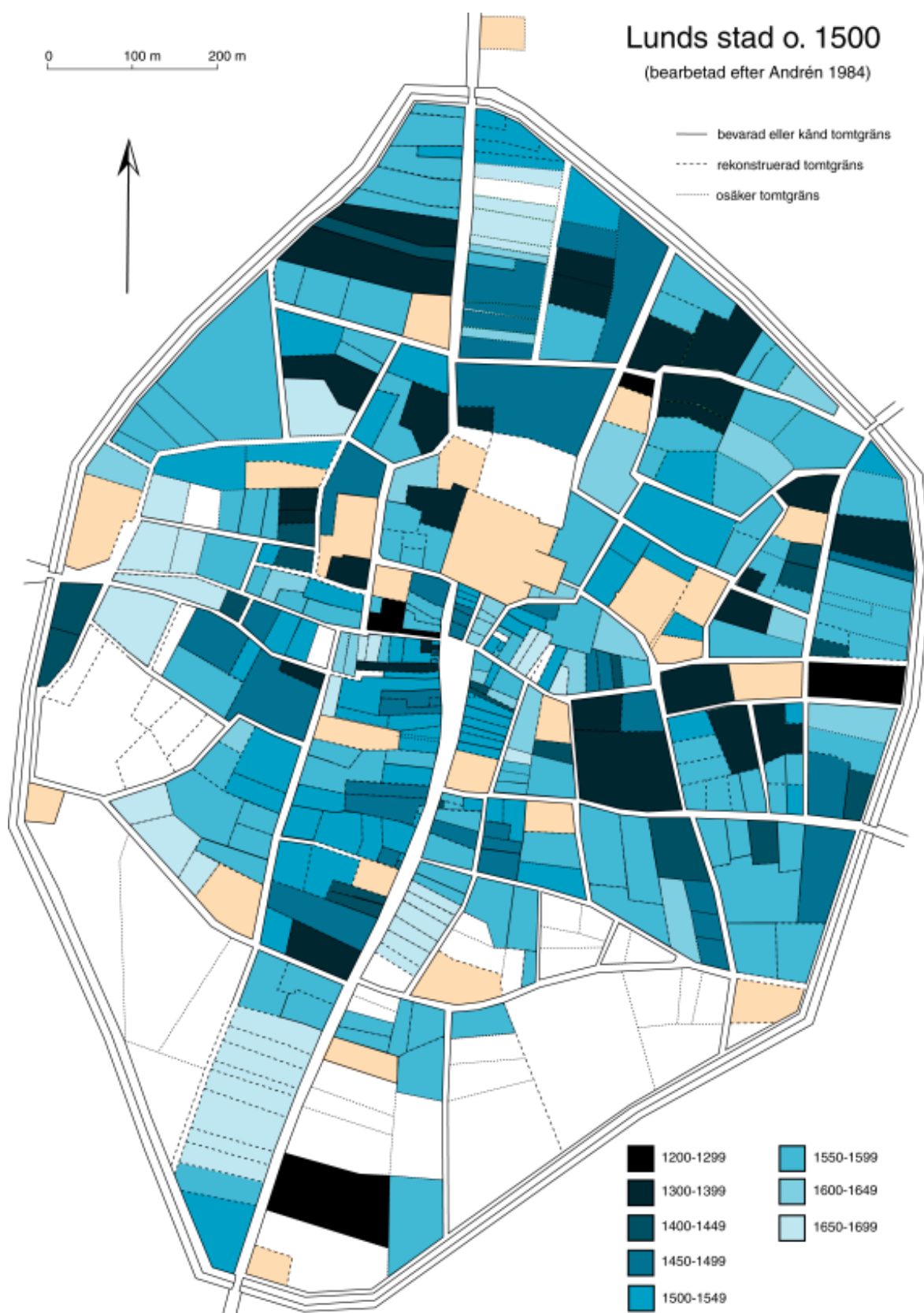
Källsituationen

Anders Andrén har i sin sammanställning gått igenom de mest relevanta urkundspublikationerna och arkivsamlingarna som kan ge information kring tomter och ägande i det äldre Lund. De nya data som insamlats får i huvudsak diskuteras och redovisas i framtida arbeten. I synnerhet vill man peka på källor från 1500- och 1600-talet som kan bidra till nya rön. Det återstår fortfarande att gå igenom arkivsamlingar, som det finns bristfälliga topografiska ingångsvägar till, såsom exempelvis de privata arkiven i Riksarkivet i Köpenhamn, som kan visa sig innehålla viktiga uppgifter om Lund.

Uppgifter om tomter och gårdar som kan ges en närmare topografisk anknytning uppträder först under 1200-talet. Här bortses givetvis från kyrkorna, vars lägen är kända genom senare källor. En sammanställning visar att under perioden 1200-1500 omnämns ca 105 gårdar/tomter. Under 1500-talet omnämns ytterligare ca 150 tomter. I hög grad är det alltså en senmedeltida eller efterreformatorisk bild som källorna speglar. Denna källsituation kan också uttryckas topografiskt. I figur 24 har perioderna för tomternas första omnämnande markerats.

Period	Antal tomter
-1299	5
1300-1324	6
1325-1349	11
1350-1374	8 ²
1375-1399	16
1400-1424	14
1425-1449	8
1450-1474	15
1475-1499	22
1500-1599	ca 71+
1600-1649	25
1650-1699	34
1700-	40

Figur 23. Sammanställning av de äldsta beläggen för olika identifierade tomter i Lund. Notera att endast det äldsta belägget anges för varje enskild tomt.³

Figur 24. Sammanställning av de äldsta beläggen för olika identifierade tomter i Lund. Notera att endast det äldsta belägget noteras för varje tomt.³ Vitmarkerade tomters äldsta belägg härrör från tiden efter år 1700. Kyrkogårdar har markerats med beige färg.

En stor andel av det bevarade skriftliga materialet som berör Lund härrör från de kyrkliga arkiven, i första hand domkapitlets arkiv. En framställning av de äldre ägo- och tomtstrukturen blir alltså i hög grad en diskussion kring de kyrkliga institutionernas förvärv av egendom i Lund.

De kyrkliga institutionerna

Vid tiden för reformationen har det beräknats att de olika kyrkliga institutionerna har innehaft minst ca 80% av tomtarna i Lund (Figur 25). Till detta ska läggas 23 kyrkogårdar och klosterområden (Andrén 1984, s 35). De äldsta kyrkliga förvärven kan antas ha skett under 1000-talet.

S:t Laurentius - domkyrkan

Den mest betydande kyrkliga institutionen ur ett ägandeperspektiv var domkyrkan, häri inbegripet ärkebiskop, domkapitel, domkyrka (fabrica) och skilda altare. Domkyrkans organisation och godsmassa vid tiden för reformationen var en följd av utveckling under fem århundraden. Det finns fortfarande inget arbete som på ett djuplodande sätt belyser dess organisation, uppbyggnad och utbyggnad.

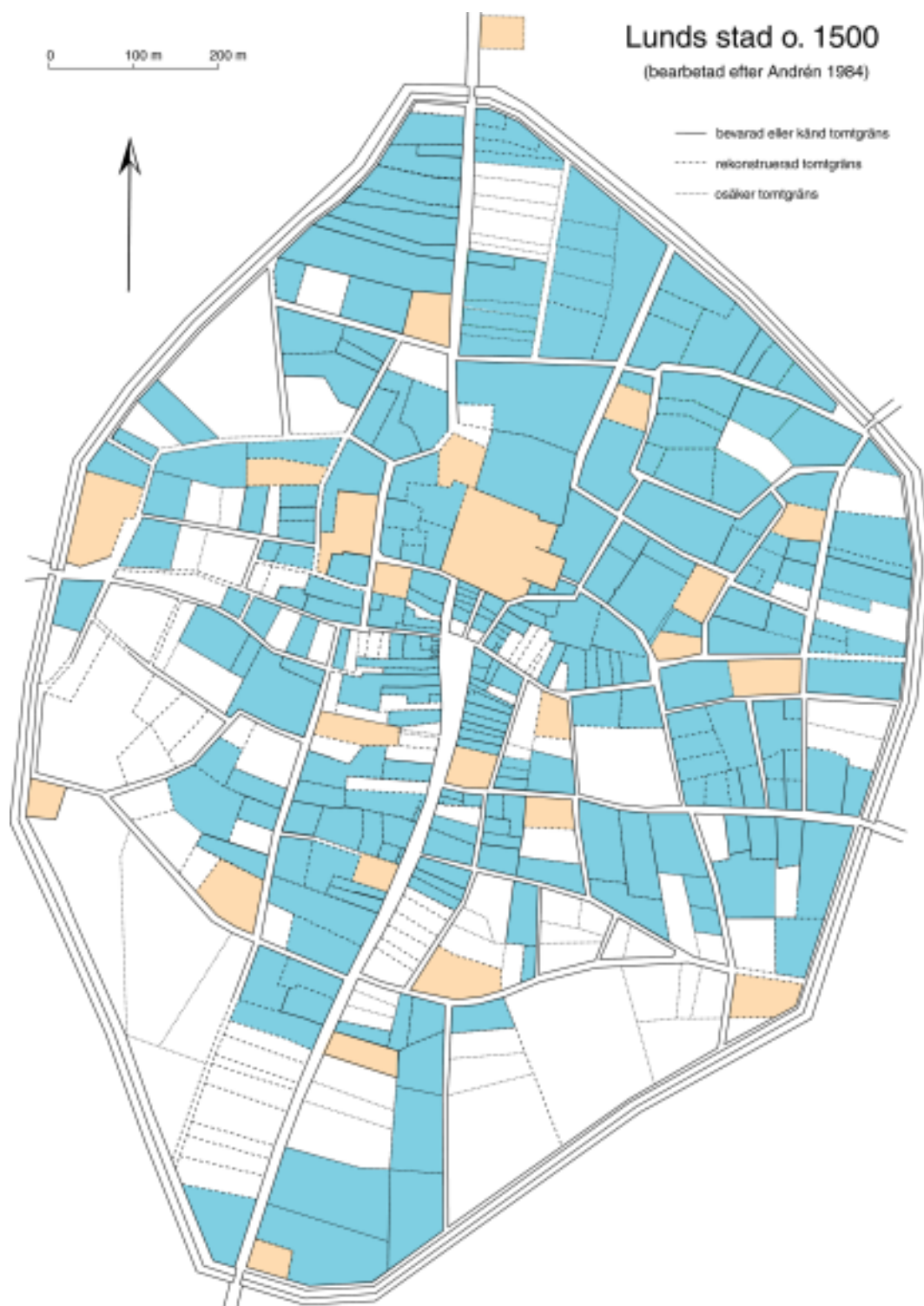
Domkapitlet i Lund bestod vid reformationstiden av 34 capitulares eller 4 prelaturer och 30 kanonikat (Johannesson 1947, s 62). Kanik betecknade i det tidigmedeltida Europa en person som levde i domkyrkoklerisiet under en viss "regel" (av latinets canon, därav canonicus). Ett sådant kollegium kom att kallas kapitel (capitulum), efter det att regelen kom att uppläsa kapitelvis vid de gemensamma måltiderna. I slutet av 1000-talet kom man vid Laurentiuskyrkan i Lund av begagna sig av Aachenreglerna som kan föras tillbaka till år 817 (Weibull 1946, s 164). Under 1100- och 1200-talet kom många domkapitel att "sektualiseras"; den gemensamma egendomen indelades i prebenden, vilka i Lund finns belagda från 1000-talet.

I Lund och Roskilde fanns vid reformationstiden 4 prelaturer (domprost, dekan, ärkedjäkne och kantor). Vid S:t Laurentius i Lund omnämns prostämbetet, som var den högsta digniteten i kapitlet, under 1000-talet. Dekanen omnämns under 1120-talet (Weibull 1946, s 181).

Biskopen Ricwal (ca 1072-1089) upprättade 9 prebenden och ett särskilt beneficium *prepositure*, prosteriet. Sammanslutningen var sekulär. Ärkebiskop Ascer (ca 1104-1137) lät upprätta och donera gods till två prebenden. Kung Erik Emune (1134-37, från 1131 i Skåne) lät upprätta ett prebende med jordgods (Weibull 1946, s 164, 180).

Ärkebiskop Eskil (1137-1178) förstärkte dekanämbetet med nya inkomster. Därtill upprättade han två nya digniteter i form av ärkediakonatet och skattmästareämbetet. Ytterligare tre prebenden upprättades och somliga av de gamla förstärktes. En viktig punkt var att Eskil tillerkände kanikerna optionsrätt på prebenderna efter ålder. Under Eskils tid hade antalet prebende stigit till 20. Ärkebiskop Absalons (1178-1201) donationer var mera begränsade. Till kanikernas bord lade han gården Äsperöd med en mölla och Sallerups kyrka. Ärkebiskop Eskil upprättar två diakonprebenden där kyrkorna på marknadsplatsen i Skanör läggs till dessa. Ett äldre prebende får tionde av Everöd. En borgare i Lund, Henricus, upprättar som första enskilda person ett prebende (Weibull 1946, s 207, 243, 271, 289ff).

Domkyrkans egendomar var under medeltiden indelad i flera kategorier som skulle tjäna olika syften såsom lön/ersättning för olika tjänster och underhåll av byggnader. I domkyrkans äldsta bevarade jordebok från 1570 är godset indelat i: mensalia, prebenda, altargods, kommungods och fabrica (byggnadsfonden). Det under domkapitlet lydande godset har beräknats till 1330 gårdar och fastigheter, de flesta belägna i Skåne (Johannesson 1947, s 62).

Figur 25. Karta över Lund med samtliga kända tomter markerade som vid tiden för reformationen tillhörde olika kyrkliga institutioner samt gillen. Kyrkogårdar har markerats med beige färg.

Ärkebiskop

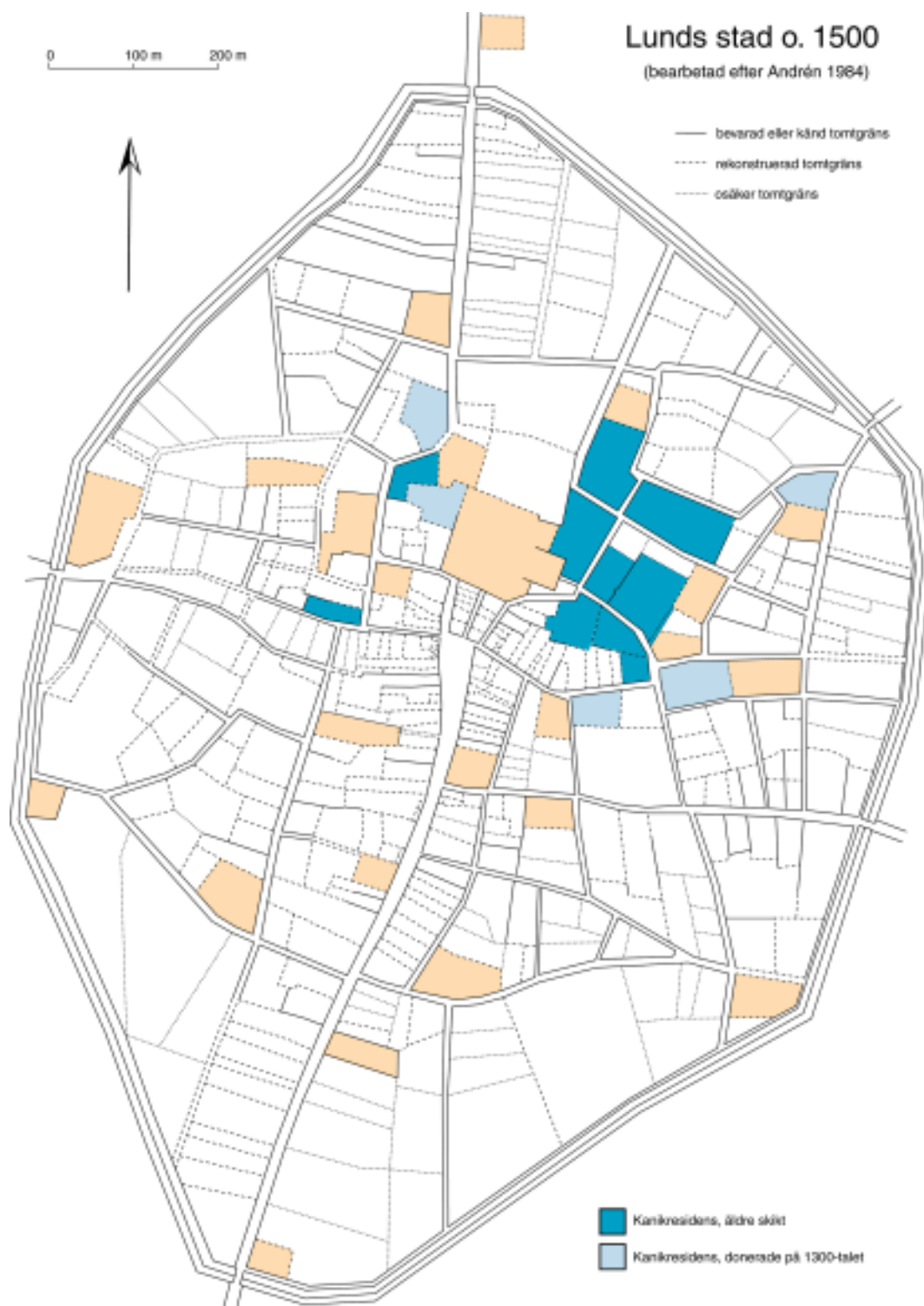
I 1500-talets källor hålls ärkebiskopens bord åtskilt från det gods (domkapitel-, fabrica-, mensal-, prebende- och kommungods) som administrerades av domkapitlets medlemmar. Det finns anledning att tro att denna åtskillnad går mycket långt tillbaka i tiden (se ovan om prebenden). Ärkebiskopen har omkring 1500 disponerat över minst 2700 hemman i Lunds stift, de flesta belägna i Skåne (Ingesman 1990, s 26). Större delen av ärkebiskopens gods bestod under slutet av medeltiden av väl arronderade "län", främst i Skåne. Godsets åtkomsthistoria är, förutom i några få fall, oklart. Godsmassan i städerna var mycket ringa. De kända egendomarna i Lund har bestått av det historiskt och arkeologiskt kända Lundagård (tomt 282:1). Ärkebiskopens apelgård (tomt 20:1), belägen norr om Lundagård omnämns 1483, och en humlegård (tomt 20:7) ännu ett stycke norr därom. Lundagård har från domkyrkans uppbyggnad tjänat som residens för biskopen och dennes administration.

Mensalgodset och kanikresidensen

Generellt har man betraktat mensalgodset som tillhörande en äldre godsmassa, som kan ledas tillbaka till den tid då domkapitlet utgjort ett kollektiv, före en sekularisering av klosterreglerna. I vad mån detta gäller för Lund är dock oklart. Vid reformationstiden fanns 14 "mensae" vilka lades som förstärkning till prelaturer och kanonikat. I 1570 års jordebok redovisas 15 "mensalfonder" som i regel hade namn efter en by där fonden hade ett betydelsefullt gårdsinnehav. För att få del av mensalgodset var kanikerna i princip skyldiga att personligen "residera" vid domkyrkan, men denna plikt åsidosattes ofta (Johannesson 1947, s 62f). Anders Andrén har kunnat föra 7 residens till en bestämd mensalfond, medan 7 residens inte kan kopplas till något specifik godsmassa.

Av de 14 lokaliserade kanikresidensen omnämns 9 först i efterreformatöriska källor. Endast för 5 kanikresidens finns uppgifter om när de tillförts domkapitlet och vem som donerat dem. Ett kanikresidens (tomt 281) donerades dels av myntmästaren Johannes Franz år 1316 och av kaniken Jakob Esbernsen Bellingaröd, död 1349. Ett kanikresidens tillhörande "Det mindre Mensa Stångby" (283-284) donerades år 1335/65 av myntmästaren Strange Jepsen till domkapitlet. Det kanikresidens (tomt 64:1) som tillhörde "Mensa Östra Sallerup" doneras till domkapitlet år 1346 av kaniken Niels Bunkeflo. År 1364 köper väpnaren Peder Eskilsen av Bosarp en gård (tomt 40) av en borgare som han donerar till domkapitlet. Kaniken och kanslern Jens Nielsen köpte en gård (83:1) av en borgare och lät 1390 donera denna till domkapitlet.

En viktig iakttagelse är att de under 1300-talet donerade residensen ligger förhållandevis perifert i förhållande till domkyrkan och de övriga 9 kända residensen. En möjlig förklaring till detta är att flertalet av de övriga residensen, koncentrerade till området öster om domkyrkan, tillhör ett äldre skikt av residens. Ett tidigt avsnörande av dessa tomter, skulle kunna förklara avsaknaden av äldre källor som ger upplysning om hur de förvärvats. I detta sammanhang bör tilläggas att ärkebiskop Andreas Sunesen år 1222 i ett byte med domkapitlet övertog ett kanikresidens öster om domkyrkan. Troligen är det samma gård/tomt som han samma år upplåter för uppförandet av svartbrödernas kloster (Andrén 1984, s 84). Detta skulle i sådana fall utgöra ett ytterligare ett kanikresidens utöver de 14 som är kända. Möjligen kan man identifiera de 9 residensen i området närmast domkyrkan med de 9 prebenden som omtalas under biskop Ricwalds ämbetslid (1072-89; jfr Weibull 1946, s 164).

Figur 26. Tomter i Lunds stad med kanikresidens. Kyrkogårdar har markerats med beige färg.

Kapitelgodset

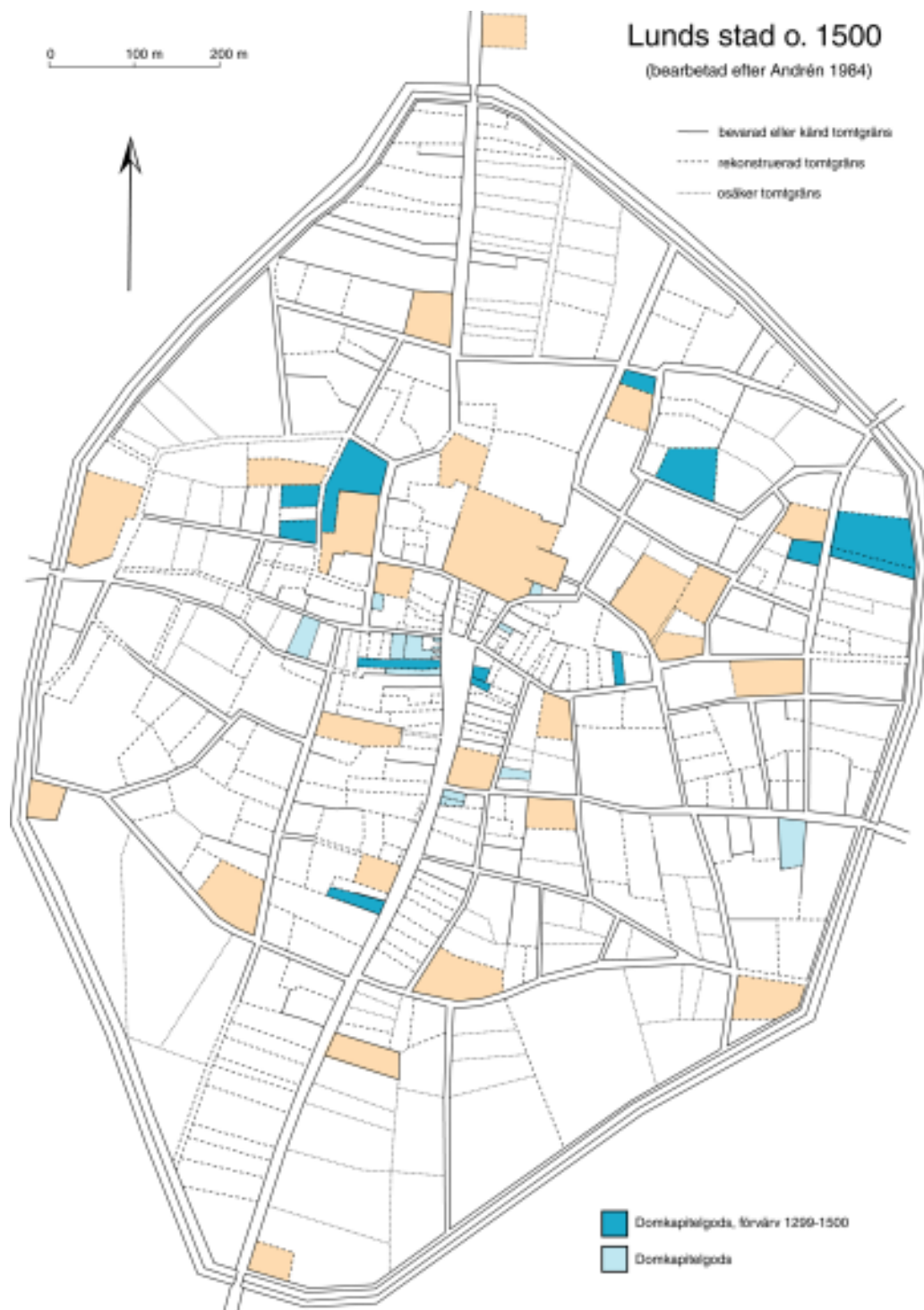
En särskild kategori i 1570 års jordebok är kapitelgodset. Under medeltiden har troligen godset eller inkomsterna delats mellan flera medlemmar av kapitlet. Den äldsta kända förvärvet utgörs av en donation av en gård (tomt 25) år 1299 av kaniken Christen. Förvärven följer sedan relativt jämn takt till och med 1400-talets andra hälft. Den helt överväganden delen består av donationer. Undantaget utgörs av domkapitlets köp av en gård (tomt 48) år 1415. För en gård (tomt 84-85) känner man endast tidpunkten för förvärvet, mellan åren 1478-1495, men villkoren för donationen är inte kända. Ytterligare några donationer är kända, men har inte kunnat lokaliseras till en bestämd tomt. Under 1300-talets första hälft doneras två gårdar i S:t Pauls socken. En av dem eller kanske båda gäller den senare kända "Stafkarlegården" (tomt 35:2). Det gäller donationer av en bod år 1337, två (?) bodar under 1300-talets andra hälft, samt ett hus 1422 (Andrén 1984, s 88f). Samtliga har varit belägna öster om Stortorget.

Det finns även exempel på att domkapitlet gjort sig av med förvärvade gårdar. År 1466 donerar prästen Tuve en gård (tomt 307-309 B) till domkapitlet, men den har enligt en senare tillagd notis på brevet överförts till Gråbrödraklostret. Enligt Anders Andrén kan även ett par tegelbodar som omnämns 1480 ha överförts till S:t Andreas kyrka (tomt 204:4).

Donatorerna domineras av prästerskapet (8 kaniker, 1 sockenpräst, 1 ärkebiskop), men även profanpersoner omnämns. Fem världsliga personer har donerat sammanlagt 5 bodar (Andrén 1984, s 88f) och en halv gård (tomt 205:1) till domkapitlet.

Donerad, år	Första skriftliga omnämnande			
	Gård	Bod	Gård	Bod
1250-1299	1			
1300-1349	1 (+1)	(1)		
1350-1399	2	(2)		
1400-1449	3 + 1 köpt	1		
1450-1499	4			2
1500-1549			4	1
1550-1599			4 + 1 tomt	1 (eller fler)
1600-1649			2	
Summa:	12 (+1)	(4)	10	3

Figur 27. Kapitelgods "Bona Capituli". Kända förvärv till vänster. Inom parentes = ej lokaliserade till specifika tomtnummer. Till höger anges de första skriftliga omnämningarna för övriga enheter, som kan lokaliseras till specifika tomter.⁴ Det totala antalet gårdar uppgår till 23 stycken och bodar till 7 stycken.

Figur 28. Tomter tillhörande Kapitelgodset vid reformationen. Kyrkogårdar har markerats med beige färg.

Prebendegodset

Prebendegodset var i domkyrkans jordebok för år 1570 indelat i 29 fonder. Fonderna hade ofta givits namn efter en by där det ägde gårdar. Sex fonder som i jordeboken benämns som ”prebende” hade egendom i Lund. Några eller samtliga av dessa prebenden var ombildningar av äldre altar- eller kyrkogods. I prebenda Brunstorp ingick gårdar (tomt: 197, 198:1, 213:4) som tidigare tillhört S:ta Maria Minors kyrka i Lund. Prebenda Stora Råby var delvis en ombildning av äldre altargods. I prebendet ingick 2 bodar (tomt 208) i Lund, som ursprungligen donerats till ”S:t Laurentius altare i det nya kapellet”. Under rubriken Prebenda Trä finner man i 1570 års jordebok en vikariegård (tomt 66) som år 1325 donerats till S:t Egidius och S:t Blasius altare i kryptan om altargodset och ytterligare en gård (tomt 71) som år 1454 sköttes till domkapitlet.

Bakgrunden för de andra prebenderna och deras egendom är mera oklar. Två gårdar (tomt 97, 98:1) i Lund tillhörde prebenda ”Skinderbøtte” (=Lund). Gårdarna omnämns med säkerhet först 1539 och 1546, men någon av dem kan vara identisk med en bod som Clemens Köpman donerade till domkapitlet ca 1370-1400. En annan gård (tomt 285:2) tillhörde prebenda Västra Karup som omnämns 1470.

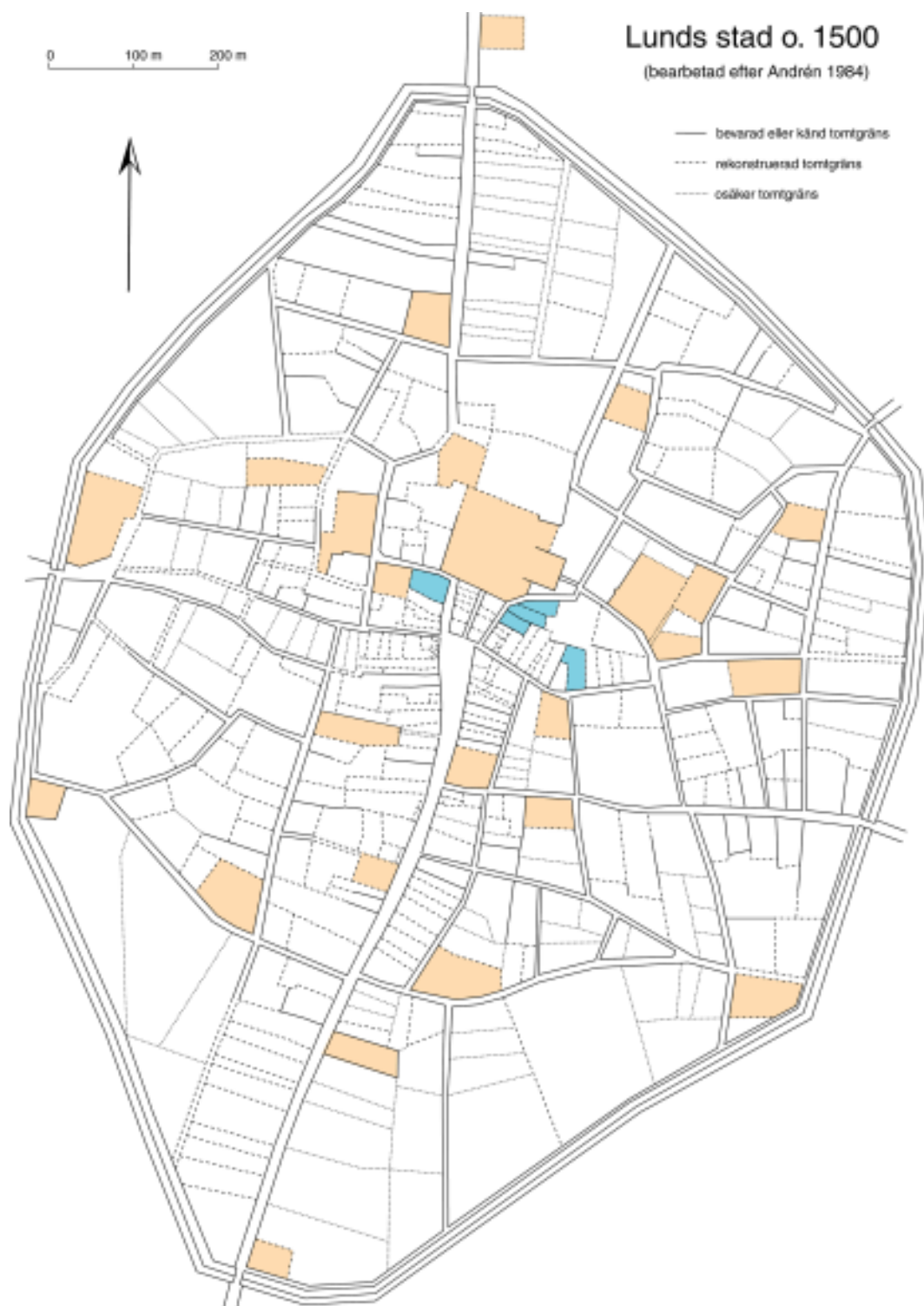
Prebendegårdarna i Lund betecknas aldrig, förutom i ett fall, som residens. I 1570 års jordebok (fol. 140v) betecknas en av prebendet Stora Hammars gårdar (tomt 98:2) i Lund som ”residens”. Det oklart hur detta ska tolkas. Anders Andréén föreslår att orsaken ska sökas i en ombildning av en äldre altare- eller mensalfond (Andréén 1984, s 83).⁵ Ytterligare en gård (tomt 87-88) tillhörde prebendet, men är känd först från år 1618.

Den nära geografiska förbindelsen mellan ”residenset” och domkyrkan samt övriga kanikresidens, som antas tillhöra ett äldre skikt, gör att man är böjd att tro att även tomt 98:2 varit plats för ett kanikresidens, möjligen även det tillhörande ett äldre skikt. På liknande grunder kan man inte utesluta att den gård (tomt 285:2) som tillhörde prebendet Västra Karup, kan ha haft en residensliknande funktion, för tjänst i domkyrkan eller alternativt en prästgård tillhörande S:t Clemens kyrka.

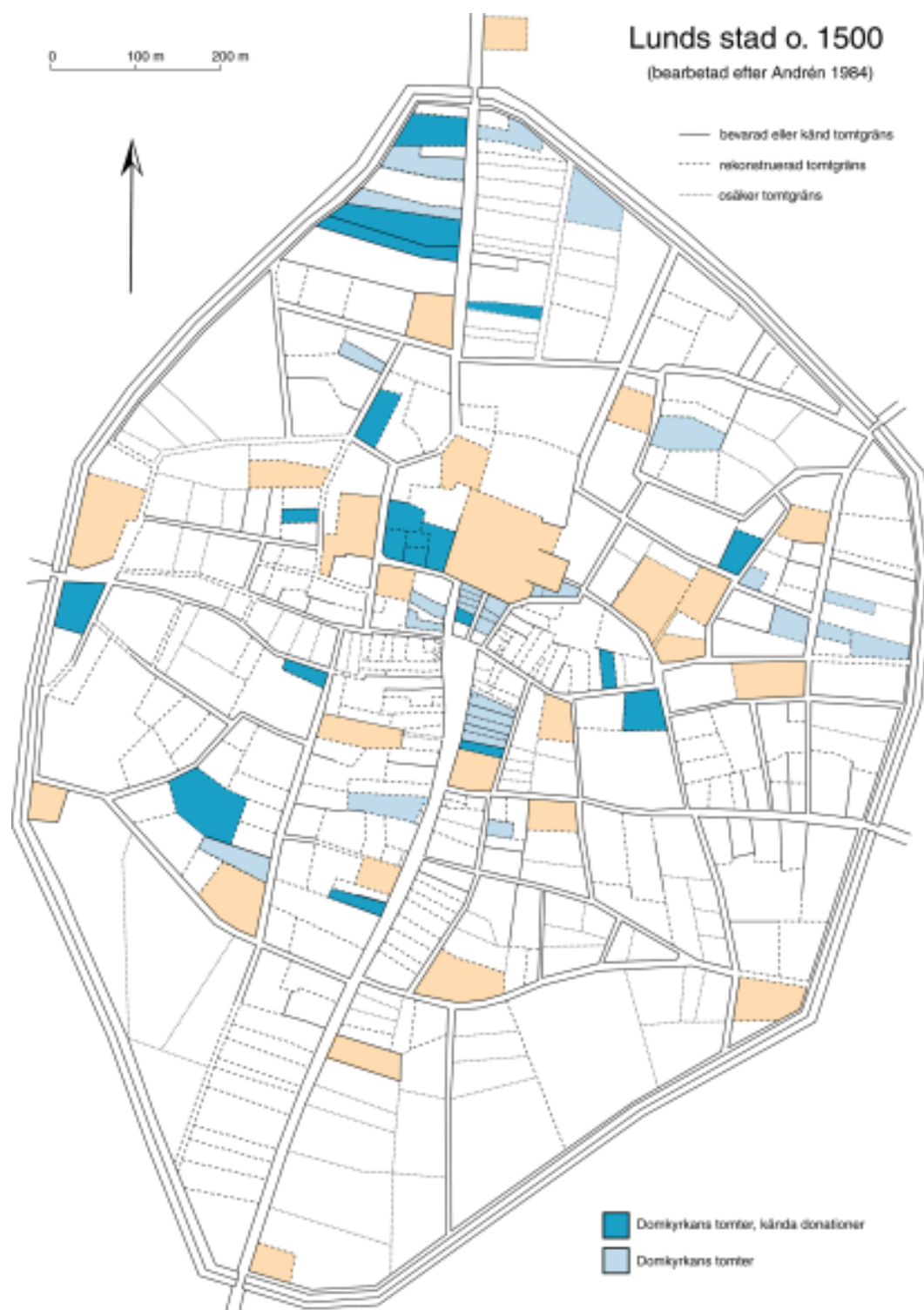
Domkyrkans fabricafond

Domkyrkans fabrica eller byggnadsfond var på 1500-talet delad i den ”första” och den ”andra” fonden. Egendomen i Lund förvaltades under den andra, *secunda*, fabricafonden. Sammanlagt har 44 tomter tillhörande domkyrkan lokaliserats. Av dessa omnämns 3 först under 1500- och 1600-talet. För 15 av tomterna/gårdarna finns uppgifter om donatorn eller tidigare ägare och när de tillförts domkyrkan. Ytterligare 3 donationer är kända men kan inte närmare lägesbestämmas. De allra flesta förvärven har skett genom donationer, de äldsta dokumenterade tillhör andra hälften av 1300-talet. Donationerna är relativt jämnt fördelade över tiden. Den mest givmilda gruppen är kaniker eller andra personer ur prästerskapet. Men här kan även nämnas kung Valdemar Atterdag som 1375/87 överlåter kungsgården, belägen strax väster om domkyrkan (tomt 291:1-294).⁶ I par fall, såsom i början av 1400-talet, har domkyrkan köpt ett par bodar och grund av ”staden” (tomt 110:1). Vad beträffar en donation år 1408 kan den bara lägesbestämmas till ett område inom tomterna 116:2-120. Även ett par donationer av gårdar i S:t Olofs socken i Lund år 1364 och 1423 är svåra att lägesbestämma, men någon av dem är sannolikt identisk med gård 268-269.

Tomt 282:3 betecknas som residens i domkapitlets jordebok år 1614. Det är oklart hur uppgiften ska tolkas. Troligen har residenset tidigare tillhört ett mensalprebende men kommit att överflyttas till fabricafonden.

Figur 29. Tomter i Lund tillhörande prebendegodsens Skinderbötte, Västra Karup och Stora Råby vid reformationen. De övriga prebendena som överförs från andra fonder/kyrkor vid reformationen har exkluderats. Kyrkogårdar har markerats med beige färg.

Figur 30. Tomter i Lund som vid reformationen tillhörde domkyrkan (fabrica). Kyrkogårdar har markerats med beige färg.

Donerad	Första skriftliga omnämmande	
1300-1349	2	
1350-1399	4 (+1)	
1400-1449	4 (+2)	
1450-1499	3	2
1500-1549	2	10
1550-1599		11
1600-1649		6
Summa:	15 (3)	29

Figur 31. Donationer av gårdar/tomter/bodar till Lunds domkyrkas fabricafond. Till höger de första skriftliga omnämningarna av enheter som kan lokaliseras till specifika tomter.⁷

Altargodset och vikarieresidens

Antalet altare i domkyrkan vid reformationstiden uppgick till omkring 70. Det exakta antalet är svårt att beräkna eftersom även under förreformatorisk tid och har altare nedbrutits eller sammanslagits, flyttats eller givits nya beteckningar, samtidigt som nya har tillkommit (Axel-Nilsson 1989, s 49-74). I jordeboken 1570 omnämns 54 altarfonder. I regel har godset även efter reformationen varit orubbat. Det finns dock exempel på att altarfonder som bör ha upplösts kort tid efter reformationen.

Nya altare och donationer tillkom under hela perioden från början av 1100-talet till in på 1500-talet (Figur 31). Det äldsta kända altaret, högaltaret i kryptan, invigdes 1123. Den sista kända altarinvigningen ägde rum 1512, då ärkebiskop Birger Gunnersen invigde sin egen stiftelse. Från de första altarinvigningarna under 1100-talet fram till mitten av 1200-talet invigdes minst 8 altare i domkyrkan. Från mitten 1200-talet kommer altarinvigningarna tätare. Under perioden 1250-1299 tillkom minst 7 altare. Under perioden 1300-1349 invigdes 22 altare och 4 altare, vilkas invigningsår ej är kända, omnämns för första gången. Under perioden 1350 till 1399 invigs minst 5 nya altare. Under perioden 1400-1449 invigs minst 2 nya altare medan 2 okända altare omnämns för första gången. Under perioden 1450-1499 invigs 6 nya altare och 5 okända altare omnämns för första gången. Under perioden 1500 fram till reformationen tillkommer minst 1 nytt altare och 3 altare omnämns för första gången.

Enbart invigningen av nya altare kan dock inte omedelbart översättas som ett uttryck för ett kvantitativt mått på fromhet under olika perioder. Man får även betänka att många donationer gjordes till redan stiftade altare. Det kan även tänkas att med tiden har de många altarna i domkyrkan verkat hämmande på nya stiftelser, som skulle ta än mer utrymme i anspråk.

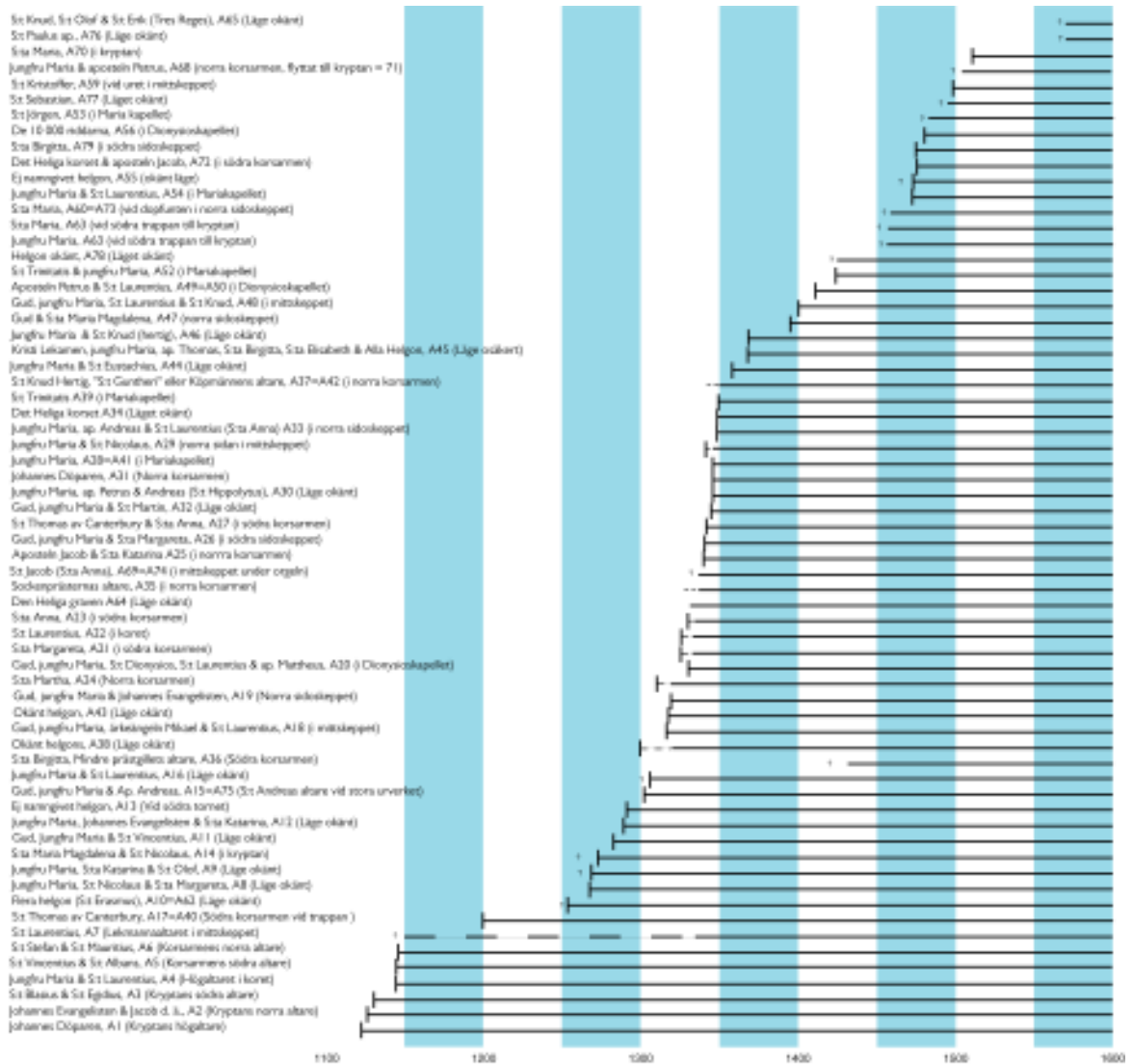
Antalet lokaliserade vikarieresidens uppgår till minst 33. Fjorton av dem omnämns först i efterreformatoriska källor. För 18 gårdar är donatorn och tidpunkten för donationen känd. Före år 1300 är endast en donation känd, av ärkedjåknen Håkan år 1283. Under perioden 1300-1349 doneras hela 9 vikarieresidens. Samtliga donatorer är präster på olika befattningar och en är riddare. Inga donationer eller förvärv är kända från andra hälften av 1300-talet. Från 1400-talet är 4 donationer

kända: år 1412/15 av domprosten Folkvin Gunnensen, 1494 av kaniken Kjeld Andersen, 1495 av väpnaren Tage Henriksen Hollunger och 1498 av kaniken Oluf Esbernsen. Slutligen under början av 1500-talet tillkommer ytterligare vikariegårdar genom donationer av: prästen Aage Gunnensen åren kring 1500, fyra bröder Pedersen (varav två var präster) år 1510, år 1532 av kaniken Jens Mogensen (tomt 302: 1, se handskriften DRA) och slutligen år 1528 doneras en av Sparrefamiljens gårdar till en vikarietjänst. Den första hälften av 1300-talet och slutet av 1400-talet och början av 1500-talet tycks alltså vara de perioder som donationerna var som intensivast. Donatorerna var till den helt övervägande delen präster, oftast anslutna till och med hög befattning inom domkapitlet.

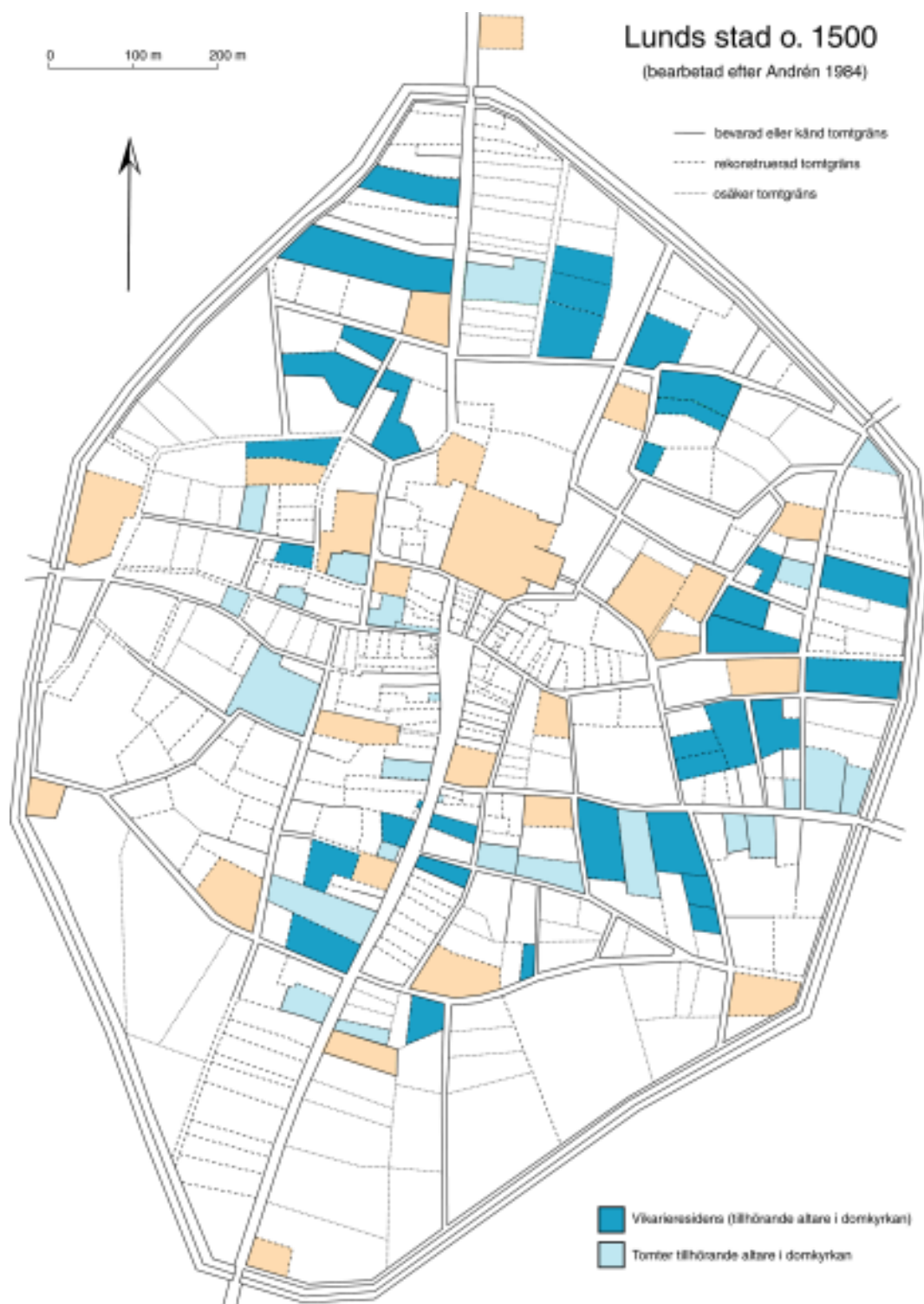
Förutom vikariegårdarna fanns 26 andra tomter i Lund tillhörande olika altare i domkyrkan. Av dem är 8 först kända genom efterreformatorka källor (tomt: 138, 179, 180-181, 188-190, 213:3, 226-227, 314, 322). Under andra hälften av 1200-talet doneras ett par egendomar till altare: år 1269 doneras en gård av ärkedjäken Erland Erlandsen till S:t Erasmus altare; år 1288 donerar ärkebiskop Jens Dros bodar och grunder (tomt 287:2) till S:t Johannes döparens altare i kryptan. Inga donationer eller förvärv är kända från 1300-talet. Under första hälften av 1400-talet doneras ytterligare ett antal egendomar till olika altare: år 1412/15 donerade 3 bodar (tomt 124:1) och en gård (tomt 324:2) till Heliga lekamens altare av domprosten Folkvin; år 1419 sköttes en gård (tomt 319) till S:t Vincents altare. För den andra hälften av 1400-talet finns en rad donationer och förvärv noterade: år 1454 donerade kaniken Niels Pedersen en gård (tomt 71) till S:t Egidius och S:t Blasius altare; år 1458 skiftades Myntaregården (tomt 332:1) till S:ta Marias altare mitt på golvet i S:t Jörgens kapell; år 1464 donerade kaniken Peder Hermansen en gård (tomt 47) till S:t Johannes Evangelistens altare; år 1473 donerade dekanen Lauritz Nielsen Juel 2 bodar (tomt 208) med grunder till S:t Laurentius altare i nya kapellet; år 1496 köptes delar av tomt 220-222 till S:t Jörgens altare; år 1498/1505 testamenterade vikarien Oluf Esbernsen en gård (tomt 72-73) till S:t Christoffers och S:ta Barbaras altare. Sammanlagt doneras 6 senare kända tomter under andra hälften av 1400-talet. Under 1500-talet fram till reformationen tillkommer ytterligare ett antal nya egendomar: år 1500 donerade väpnaren Niels Olsen en gård (41:1) till altaret under stora orgeln i väster; efter 1512 donerade en präst/kanik en gård (tomt 74:1) till altare "skadereden"; år 1509 donerade fru Karine en gård (tomt 199) till S:ta Margaretas altare; år 1510 donerar Trued Madsen en del i en tomt (tomt 220-222) till S:t Jörgens altare och prästbröderna Pedersen en gård (tomt 216:1) till S:ta Marias altare. Sammanlagt doneras 6 byggnader/jordar till olika altare mellan 1500 till reformationen.

Av det övriga altargodset i Lund, förutom vikarieresidensen, har endast 2 donerats under andra hälften av 1200-talet. De flesta donationerna har gjorts under andra hälften av 1400-talet och 1500-talets början. Samtliga donationer, förutom ett par fall, har gjorts av präster.

I några fall är det oklart om altargodset vid någon tidpunkt har varit vikarieresidens. Detta gäller givetvis främst de altare som saknar ett känt residens. Här kan exempelvis nämnas gården (tomt 47) tillhörande S:t Johannes Evangelistens altare vilken omnämns år 1580 som residens men omnämns ej som residens i jordeböckerna. Här kan också nämnas ett antal altare som ägde gårdar i Lund, men som saknade residens: S:t Knuts hertigs altare (tomt 179); Vårfru Guntheri altare (tomt 180-181) och S:t Mikael's altare (tomt 314).

Figur 32. Grafisk figur som visar dateringen av och frekvensen i bildandet av altare i domkyrkan.

Figur 33. Tomter i Lund som vid tiden för reformationen tillhörde altare i domkyrkan. Kyrkogårdar har markerats med beige färg.

	Vikarieresidens		Övrigt altargods	
	Donerad	Första skriftliga omnämmande	Donerad	Första skriftliga omnämmande
1250-1299	1	-	2	-
1300-1349	8	-	-	-
1350-1399	2	-	-	-
1400-1449	1	-	3	-
1450-1499	3 (2)	-	5 (varav 1 köpt; 1 förvärvat i skifte)	1
1500-1549	4	1	4	
1550-1600	-	14	-	8 (+2 osäkra)
Summa	19 (+2)	15	14	9 (+2 osäkra)

Figur 34. Egendomar i Lund som ligger till olika altare i domkyrkan, tidpunkter för förvärv och de första skriftliga omnämningarna.⁸

Institution	Lokaliserade till specifika tomter	Kända	Åtkomst känd ⁹
Ärkebiskopsstolen	3	3	-
Domkyrkans byggnadsfond (fabrica)	44	44	15 (3)
Domkapitlet	113	121	
Kanikresidens ¹⁰	(14)	(14)	5
Vikarieresidens ¹¹	(33)	(36)	18
Altargods	(28)	(29)	
Domkapitlets övriga gods	(28)	(30)	13
Mensa Väsum (S:t Maria Magle)	(7)	(7)	1
Prebende Maria Minor (S:ta Maria Minor)	(3)	(5)	-
Stora Prästgillet	29	29	3
Allhelgonaklostret	1	1	1
S:t Peters nunnekloster	8	8	-
Svartbrödraklostret	4	4	2 ¹²
Gråbrödraklostret	2	4	4
Heligkors	2	2	-
S:t Andreas (1 residens)	3	3	1
S:t Botulf	2	2	1
S:t Clemens	1	1	1
S:t Drotten (1 residens)	4	4	-
S:t Hans	1	1 (+residens?)	-
S:t Jakob	2	4	-
S:t Mikael (1 residens)	1	3	-
S:t Märten	1	1	-
S:t Nikolaus	1+1 residens?	1	-
S:t Olof (1 residens?)	1	1	-
S:t Paul (1 residens)	2	2	-
S:t Peter vid Bredgatan (1 residens)	4	4	2
S:t Thomas	2	2	-
Kronan (Lundagårds län)	11	45	
S:t Jörgens hospital	1	1	-
Helgeandshuset	6	6	1
S:t Knuts gille	3	3	-
S:ta Gertruds gille	1	1	-
Bosjökloster	3	4	2
Övedskloster	2	7	-
Dalby kloster	2	2	-
Knästorps kyrka	1	1	-
Summa	259	309	70

Figur 35. Sammanställning av kända egendomar i Lund tillhörande sockenkyrkor, gillen, kloster och hospital och domkyrkans olika sektioner. Uppgifterna i tabellen bygger på Andrén 1984 samt uppgifter och slutsatser av författaren.

Sockenkyrkorna

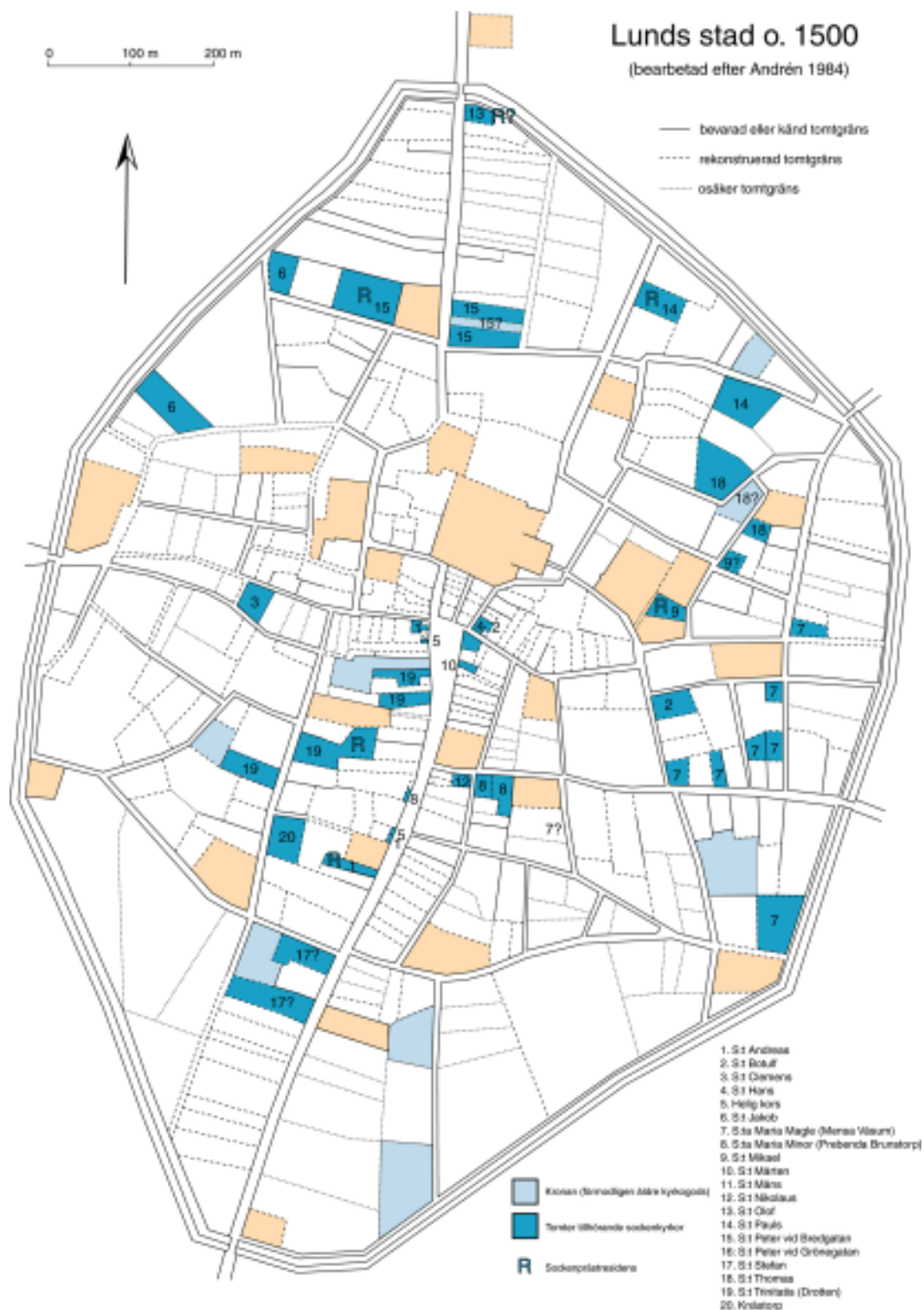
Vid tiden för reformationen har sockenkyrkorna i Lund innehaft betydande egendomar i Lund (exklusive kyrkor och kyrkogårdar). Antalet tomter har uppgått till minst 30, varav 26 har lokaliserats av Anders Andrén. Genomgången nedan kompletterar i någon mån Andréns genomgång (Figur 36).

En grupp om 45 "arrendatorer" eller tomter omnämns i kronans jordeböcker från andra hälften av 1500-talet. De kan i sin helhet eller till mycket stor del antas vara till kronan indraget sockenkyrkogods. Ett av argumenten som tyder på detta är att egendomarna redovisas med sockenkyrkornas namn som rubriker. Åtminstone 8 av egendomarna kan, med hjälp av andra källor, identifieras som tomter tillhörande olika sockenkyrkor före reformationen.¹³ Ytterligare 9 egendomar kan lokaliseras till olika tomter i staden men kan inte bestämt knytas till en kyrka.¹⁴ Det återstår alltså 28 enheter eller tomter som inte kan med någon större säkerhet knytas till en specifik tomt.

Endast residensen för sockenprästerna till kyrkorna S:t Andreas, S:t Drottens, S:t Mikael, S:t Pauls och S:t Peters vid Bredgatan är lokaliserade. Det kan tänkas att vissa kyrkor aldrig haft någon sockenprästbostad, då kyrkorna/prästerna tidigt varit anslutna till fonder och ämbeten vid domkyrkan. Men mera troligt är väl att de faktiskt funnits fler än vad som explicit utsägs av de kända källorna. Utöver de redan kända sockenkyrkoresidensen kan hypotetiska förslag ges till ytterligare. Förslagen är främst baserade på att ett nära geografiskt samband finns mellan tomt och kyrka. Man vill här peka på att S:t Olofs kyrka, strax utanför Norreport, ägde en gård, dem enda i kända i kyrkans ägo, strax innanför porten och S:t Thomas kyrka som ägde en gård (tomt 51) strax väster om kyrkogården. I detta sammanhang ska även nämnas en källa från 1646 som omtalar "Prestegaarden ved lille Raabye" (DRA, Lund 1610-55, Lunds byfogderegnskaber, underretning 1646, fol. 3v). Läget kan för närvarande inte fixeras till en speciell tomt. Möjligen är det samma prästgård som omtalas år 1624 i Vår Fru rote och som beboddes av en viss *Suend* (DRA, DK B97). Den kyrka som ligger närmast Lilla Råby är S:t Hans kyrka, strax innanför stadsvallen. Sannolikheten talar väl för att det är det medeltida sockenprästresidenset som avses. I Malmöhus läns jordebok för år 1606 redovisas 4 enheter under *S. Hanns Kirchbegodtz*. Här kan man lägga märke till en gård som bebos av en viss *Suend Suendsön*.

Det bör även betänkas att ett par kanikresidens (tomt 283-284 och 285:2) väster om domkyrkan ligger i anslutning till sockenkyrkorna S:t Clemens och S:t Nikolaus. Är det möjligt att lämpligt placerade sockenprästresidens har annekterats till domkapitlet och blivit kanikresidens? De båda kanikresidensen antas tillhöra ett äldre skikt, från tiden före o. 1300 (se ovan). Samtidigt bör man hypotetiskt pröva om inte en kronologi kan urskiljas bland kanikresidens, där förslagsvis de som är belägna öster om domkyrkan är de allra äldsta?

I förhållande till godset tillhörande fonderna vid domkyrkan är det endast i få fall som åtkomsten till sockenkyrkornas egendom är närmare känd. Sannolikt beror detta på att sockenkyrkornas arkiv och dokument i mycket liten omfattning överlevt till nutid. Sammanlagt är 6 av sockenkyrkornas förvärv i Lund dokumentariskt belagda. Två av dem tillhör mitten av 1400-talet och resterande 4 slutet och början av 1500-talet. Tre eller (troligen) fyra av donationerna har gjorts av borgare och 2 av präster. Underlaget är för litet för att göra en säkrare tolkning. Det är kanske ingen tillfällighet att borgarna står för en större del av donationerna till sockenkyrkorna än prästerskapet. Detta i kontrast till domkyrkans, domkapitlets och altarfonderrnas välgörare där prästerskapets dominerade. Om man undantar tomterna vid Stortorget förefaller det finnas en tendens till att tomterna i sockenkyrkornas ägo ligger inom eller relativ närhet till socknen ifråga. Även detta drag kan peka på att donatorerna varit bosatta i närheten av "sin" kyrka.

Figur 36. Tomter i Lund som vid tiden för reformationen tillhörde sockenkyrkor i staden och det närmaste omlandet. Kyrkogårdar har markerats med beige färg.

Kyrka	Typ av donation	Årtal	Förvärv från	Typ av förvärv
S:ta Maria Magle	Halv gård (45:4)	1443	Borgare?	Köp?
S:t Clemens kyrka	Tomt/gård (325)	1485	Borgare	Donation
S:t Botulfs kyrka.	Gård (95:2)	1511	Kanik	Donation
S:t Andreas kyrka	Del i gård (216:3)	Före 1466	Präst	Donation
S:t Peter vid Bredgatan	Gård (19)	1483	Borgare	Donation
S: Peter vid Bredgatan	Gård (16-17)	1493	Borgare	Donation

Figur 37. Sammanställning av kända förvärv till sockenkyrkorna i Lund. Tomtnummer inom parentes.

S:t Andreas kyrka. Kyrkans prästresidens var beläget omedelbart söder om kyrkan och omtalas tidigast 1449 (tomt 218). Genom en donation av en präst kort före 1466 kom kyrkan att tillföras en del i en gård belägen norr om kyrkogården, utmed Stora Södergatan (216:3). Enligt en källa från 1540 har kyrkan även innehaft en jord vid Stortorget nordvästra sida (tomt 204:4). Enligt Anders Andrén är det samma tomt, bebyggd med två tegelbodas, som domkapitlet bortarrenderar 1480. Ett skifte i ägandet bör i sådana fall ha skett mellan 1480 eller 1540. En annan möjlighet är att domkapitlet år 1480 administrerade S:t Andreas kyrka och därmed även dess gods.

S:t Botulfs kyrka. Kyrkan utarrenderade år 1530 en gård (tomt 65:1) belägen vid nuvarande Mårtens-
torgets östra sida. År 1605 omnämns tomten som Bispens hage. År 1511 donerade kaniken Oluf Hak en gård norr om Stortorget till kyrkan (tomt 95:2).

S:t Clemens kyrka. År 1485 förvärvade kyrkan en tomt/gård (325) av rådmannen Jon Guldsmed.

S:t Drottens kyrka. Ett par av kyrkans egendomar låg vid Stortorget västra sida. År 1473 omtalas en gård på tomt 207 och 1544 omtalas en öde jord nordöst om Drottens kyrka (tomt 210:1). Den förra gården omtalas år 1585 som tillhörande S:t Jörgens hospital. Om identifikationen är korrekt bör alltså gården ha avyttrats till hospitalet, kanske i samband med reformationen. År 1547 skiftades en bod (204:8) vid Stortorget västra sida tillhörande Drottens kyrka till domkapitlet. Prästresidenset, som låg söder om kyrkan och utmed Grönegatan, bortförlänades av kronan 1551. En stycke söder om residenset, på västra sidan av Grönegatan, utarrenderas år 1547 en av kyrkans gårdar (256:2).

S:t Hans kyrka. År 1541 omtalas kyrkans "hus" på tomt 96:1, vid Stortorget norra sida. I en källa från 1646 omnämns "Prestegaarden ved lille Raabye", vilket skulle kunna avse kyrkans prästgård (DRA, Lund 1610-55, Lunds byfogderegnskaber, underretning 1646, fol. 3v).

Heligkors kyrka. Kyrkan ägde 1510 en del i en gård som legat på tomt 216:2. På tomt 204:7 omnämns år 1541 en bod tillhörande kyrkan.

S:t Jakobs kyrka. Kyrkan ägde under 1500-talet tomter belägna ett stycke norr om kyrkan. Tomt 200:2 utarrenderades år 1575 och gården på tomt 202:2 omnämns 1583. Två av kyrkans egendomar har inte varit möjliga att lokalisera till specifika tomter. Något prästresidens är inte känt. Kyrkans patronatsrätt med rätten över kyrkans gods överfördes 1537 till S:t Peters kloster. Det kan väl

inte uteslutas att egendom tillhörande kyrkan kan återfinnas bland gods som under första hälften av 1600-talet tillhörde klostret?

S:ta Maria Magle (Mensa Väsum). Kyrkan med tillhörande egendom tillhörde domkapitlet sedan 1222 (Diplomatarium Danicum 1R, bd 5, nr 203) och återfinns i jordeböckerna under bordgodset "Mensa Väsum". I 1570 års jordebok redovisas 6 tomter i Lund tillhörande kyrkan (fol. 59v), men sammanlagt är 7 egendomar kända. Fyra av dessa tomter 74:2, 75:2, 77 och 78:2 omtalas för första gången i 1570 års jordebok. Tomt 185 omnämns 1552 och tomt 74:3 omtalas 1549 men kan ej återfinnas i 1570 års jordebok. År 1443 köpte kyrkan en halv gård (tomt 45:4), troligen av en borgare i Lund.

S:ta Maria Minor (Prebenda Brunstorp). Kyrkan med tillhörande egendom donerades 1095-1103 till domkyrkans prostämbete av kung Erik Ejegod. I domkapitlets äldsta bevarade jordebok från 1570 uppförs kyrkans fem egendomar i Lund under rubriken "Prebenda Brunstorp" (fol. 137r). Strax söder om kyrkan, utmed nuvarande Västra Mårtensgatan, ägde kyrkan två gårdar, som utarrenderades 1509 (tomt 198:1) respektive 1540 (tomt 197). Väster om kyrkan, utmed Stora Södergatan, ägde kyrkan en gård som omnämns 1509 (tomt 213:4). I jordeboken 1570 redovisas ytterligare två tomter tillhörande kyrkan. En av dessa tomter kan identifieras med den efter reformationen med profan bebyggelse underlagda kyrkogården, åtminstone den norra delen (tomt 121-122). En av de fem tomter har ej lokaliserats.

S:t Mikael's kyrka. Prästresidenset, som först omnämns 1547, låg omedelbart söder om kyrkan (tomt 103:2). I jordeboken för Landskrona och Lundagårds län omnämns 5 landbor under rubriken "Sanncij Michels Kircke", en av dessa bör vara prästresidenset. En annan enhet, som "her Esbern" arrenderar för 18 mark, betecknas med namnet "Badstugaardt". Enligt Anders Andrén kan denna gård vara identisk med den badstuga som omnämns på tomt 55:1 och som även domkyrkan kan ha haft del i (Andrén 1984, s 74). En till kyrkan tillhörande jord belägen i S:t Botulfs socken omnämns 1462, då den utarrenderas till borgaren Laurentz Mattisons (Lunds ärkestifts urkundsbok IV nr IX). Läget är inte närmare känt. Det kan tänkas att ett par av de landbor (eller företrädare) som redovisas i jordeböckerna från omkring 1600, efter reformationen har erlagt sin jordskyld i arrende för mark som tidigare varit kyrkogård.

S:t Mårtens kyrka. År 1403 köpte Niels Jensen (Murer) i Väsum en bod/tomt (115) vid Stortorget västra sida som sedan gammalt ägdes av kyrkan. Förutom denna gård är inga andra gårdar/tomter kända som tillhört kyrkan. Möjligen kan kyrkans gods ingå i den grupp av tomter som från 1500-talets andra hälft ingick i Lundagårds (kronans) län (se nedan).

S:t Nikolaus kyrka. Kyrkan ägde år 1511 det s k "Skomakarehuset" (124:3) vid Östra Mårtensgatan söder om S:ta Maria Minor. Samma år fick det Mindre Prästgillet presentationsrätt över kyrkan. År 1558 omnämns att prästen Jens Pedersens residens på kyrkogården (tomt 282:2), varit öde i många år. Kan möjligen sockenkyrkoresidenset för S:t Nikolaus kyrka före reformationen sökas på nämnda tomt eller på platsen för det senare kända kanikresidenset (tomt 283-284) söder om kyrkan?

S:t Olofs kyrka. År 1534 omnämns att den första gården (tomt 1:1) innanför Norreport på östra sidan av Bredgatan tillhörde S:t Olofs kyrka. Med tanke på det ringa avståndet till kyrkan kan gården ha varit en idealisk plats för ett sockenprästresidens.

S:t Pauls kyrka. År 1577 omnämns prästresidenset på tomt 22:2, belägen något norr om kyrkan. En annan gård (tomt 30:1) tillhörig kyrkan 1553 fanns öster om kyrkan.

S:t Peters kyrka vid Bredgatan. Kyrkans gårdar förlänades 1558 till Helgeandshuset. Prästresidenset låg strax väster om kyrkan (tomt 299-300). År 1483 donerades en gård (tomt 19) av en borgare och 1493 ytterligare en annan (tomt 16-17). Mellan de två tomterna låg tomt 18, som förekommer i kronans jordeböcker efter reformationen. Sannolikt har även denna gård tillhört kyrkan. Eventuellt kan tomten vara avstyckad från tomt 16-17 eller 19. Vid reformationen ägde kyrkan även en gård vid Stortorget's södra sida (tomt 114:1). Efter reformationen togs den norra delen av kyrkogården i anspråk för bebyggelse (tomt 278).

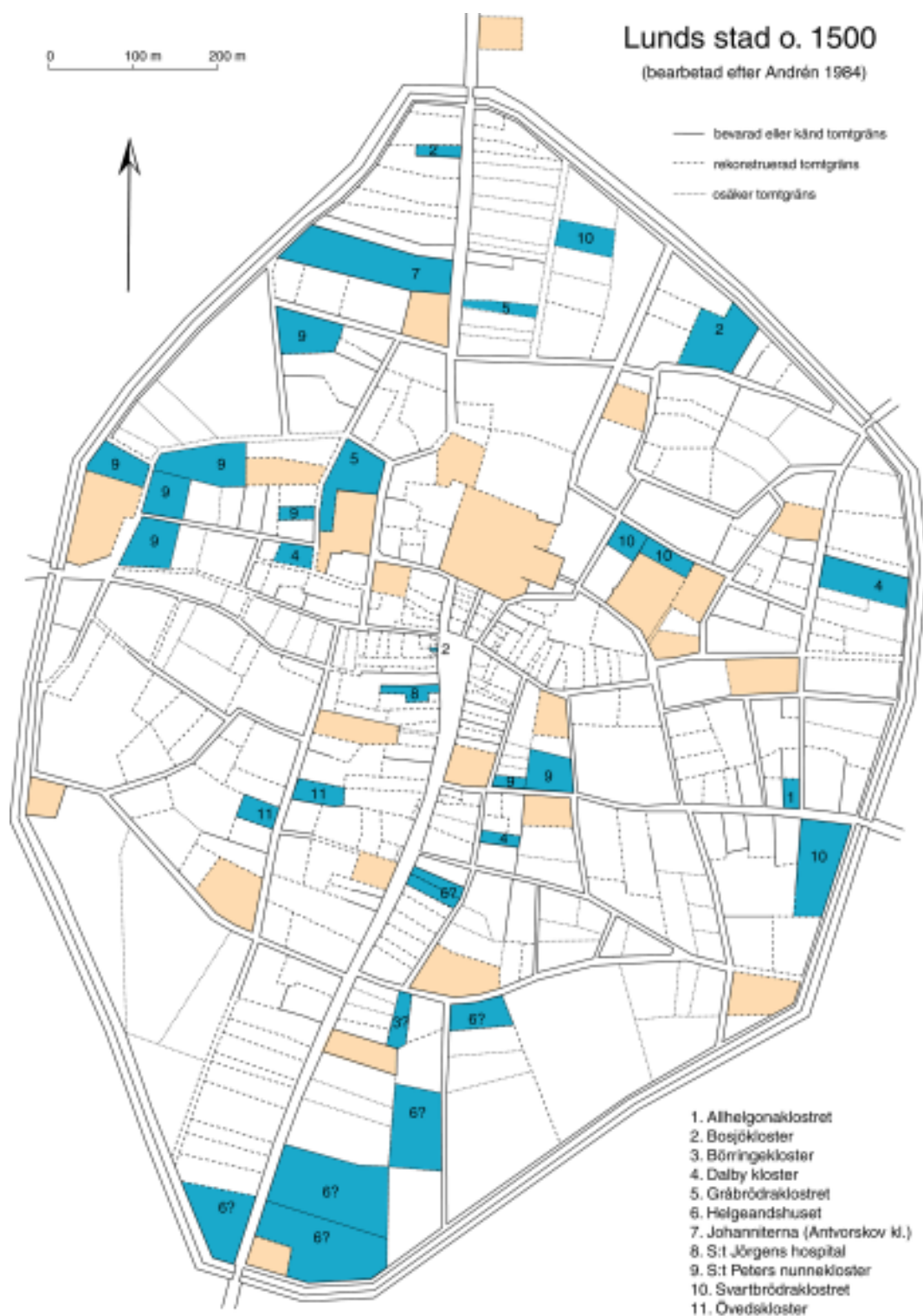
S:t Thomas kyrka. I Landskrona och Lundagårds jordebok från år 1574 redovisas 7 enheter tillhörande S:t Thomas "kyrka", men bör utläsas som "socken" i enlighet med de flesta andra rubriker i avsnittet. Åtminstone en av enheterna, som 1574 arrenderades av Sören Lauritsens änka Mette, berör en tomt/gård som bildats efter reformationen av kyrkogårdens jord (tomt 50). En annan enhet, år 1574 arrenderad av Mäster Bent, kan identifieras som en kyrkan tillhörig tomt väster om kyrkan (tomt 35:3). Enligt en uppgift från 1580 bodde Aage Möller en gård strax söder om kyrkan (tomt 49-50). Möjligen är det samma tomt som berörs i Landskrona och Lundagårds jordebok år 1574 där det talas om en viss "Aage Mellere" som tidigare hade arrenderat 3 boder för 4,5 mark, men som "boderne eer affbrødne" gav han endast 12 skilling av jorden.

Knästorps kyrka. År 1546 omnämns en hage väster om S:t Andreas kyrka vid Gröneгатans östra sida tillhörande Knästorps kyrka.

Lundagårds (Kronans) län. I Lundagårds och Landskrona läns jordebok för år 1574 redovisas sammanlagt 65 tomter eller gårdar i Lund, exklusive 4 i Lilla Råby. Enheterna i Lund är fördelade på 15 rubriker, varav 10 betecknas som socknar och 4 som kyrkor och en som "Sortte Brødre". Det är troligt att rubrikerna endast avser enheternas topografiska och administrativa tillhörighet och inte egendomarnas tidigare ägare. Sannolikt representerar tomterna/gårdarna inte gammalt kronogods utan olika kyrkliga institutioners egendomar som dragits in till kronan vid reformationen. En majoritet av tomterna/gårdarna kan ha tillhört de olika sockenkyrkorna i staden. Genom jämförelser med andra källor har Andrén kunnat identifiera 10 tomter/gårdar som tillhörande olika sockenkyrkor och ytterligare minst 10 bör representera de arrenden som utgått från de kyrkogårdar som nedlades vid reformationen (Andrén 1984, s 39). Det återstår alltså omkring 45 tomter/gårdar som inte har kunnat kopplas till en tidigare kyrklig institution eller har kunnat närmare lokaliseras. Bland tomterna ska säkert återfinnas sådana som tillhört sockenkyrkorna, häribland exempelvis *S:t Stefan* (jfr tomt 224-225 och 228 som kan vara gammalt kyrkogods omnämnt 1480), *S:t Peter vid Gröneгатan* och *S:t Måns*; det finns för närvarande inte några uppgifter om jordagods tillhörande dessa kyrkor. Det kan inte heller uteslutas att det i gruppen om 45 tomter/gårdar kan ingå sådana tillhörande kyrkliga institutioner belägna utanför Lund.

Kloster och hospital

Antalet kända tomter/enheter i Lund som varit i klostrets och hospitals ägo uppgår till minst 39, varav 31 har lokaliserats till specifika tomter (Figur 38). De ursprungliga donationerna av svartbrödra- och gråbrödraklostrens grunder är ej inräknade. Ett tiotal förvärv är dokumentariskt belagda (Figur 40). Två eller tre av förvärven gäller emellertid mark som i senare källor är kända som en och samma tomt.

Figur 38. Tomter i Lund som vid reformationen tillhörde kloster och hospital i och utanför staden. Kyrkogårdar har markerats med beige färg.

Institution	Kända tomter/enheter	Lokaliserade till specifika tomter
Allhelgonaklostret	2?	1
Bosjökloster	4	3
Börtingekloster	2	1?
Dalby kloster	3	3
Gråbrödraklostret	2	2
Helgeandshuset	6?	6
Johanniterna	1	1
S:t Jörgens hospital	1	1
S:t Peters nunnekloster	8	8
Svartbrödraklostret	3	3
Övedskloster	7	2
Summa	39	31

Figur 39. Sammanställning av samtliga klostres/hospitals kända tomter i Lunds stad.

Institution	Förvärvat år	Egendom	Tomt	Donator	Förvärvat efter
Bosjökloster	1337	Tomt	29:1	Borgare	Donation
Bosjökloster	1483	Hus	29:1	kanik	Donation
Bosjökloster	1402	2 bodar	204:5	Borgarfru?	Donation
Svartbrödraklostret	1266	gård	103-104	Borgarfru	Donation
Svartbrödraklostret	1329	gård	103-104?105?	Ärkebiskop	Donation
Svartbrödraklostret	1503	gård	20:5	Änka	Donation
Svartbrödraklostret	1490	Halv gård	175-176	Änka	Donation?
Gråbrödraklostret	1370	gård	307-309	Borgare?	Donation
Gråbrödraklostret	e. 1466	Halv gård	307-309	Domkapitlet? ?	
Helgeandshuset	1283	gård	144:2?	Ärkedjäkn	Donation

Figur 40. Sammanställning av tidpunkterna och omständigheterna för klostres och hospitals kända förvärv av egendomar i Lund.

Allhelgonaklostret. Endast en gård (tomt 74:1) tillhörande klostret, belägen vid Östra Mårtensgatan, kan beläggas i förreformatoriska skriftliga källor. Gården såldes till en präst år 1512. Möjligen kan detta enda belägg för en till klostret tillhörande stadsegendom och dess försäljning, vara representativt i den meningen att intresset för att samla stadsegendomar var låg. Klostret hade emellertid omfattande egendomar på landsbygden. Enligt en jordebok över "Helnekirke" län år 1625 (DRA) erlägger en gård på "Bredegade" landgille. För närvarande kan enheten inte lokaliseras till en bestämd tomt. Ej heller går det inte att utesluta att det rör sig om en gård som tillförts klosterlänet efter reformationen. I detta sammanhang är det viktigt att påpeka att den aktuella egendomen vid Bredgatan kan ha tillhört den nedlagda S:t Olofs sockenkyrka, som kom att läggas till klostret vid reformationstiden.

Bosjöklöster. I Bosjöklösters jordebok 1559 redovisas fyra arrendatorer i Lund, varav tre har lokaliserats av Anders André. Borgaren Niels Mortensen skötte år 1337 en gård (tomt 29:1) till klostret mot att hans dotter, nunna i klostret, skulle få uppbära landgillet. År 1483 donerade kaniken Mogens Kempe alla husen i gården till klostret. År 1577 omtalas gården som Laurits Pedersens jord, troligen den "Laurits Schriffuer" som omnämns i klostrets jordebok 1558. År 1402 donerade Edela Tygesdatter 2 bodar till klostret (tomt 204:5). Troligen är det samma bodar/gård som Trols Offuerskerer arrenderar 1558. En tredje gård tillhörande Bosjöklöster omnämns 1500 och är troligen identisk med tomt 269. En fjärde enhet som omnämns i 1559 års jordebok har inte kunnat lokaliseras till en specifik tomt.

Börtingeklöster. I Malmöhus läns jordebok för år 1565 (DRA), under avsnittet som berör de indragna egendomarna för Börtinge kloster, förekommer två landbor i Lund: Ambrosius och Jens perssen. I jordeboken för år 1606 (DRA) förekommer samma enheter, nu med namnen Ambrosius och Christoffer. En viss jordebokskonservatism kan inte uteslutas. För närvarande kan inte de två enheterna närmare lokaliseras i staden. Namnet Ambrosius är emellertid ovanligt. I Anders Andréns sammanställning (1984) förekommer namnet endast en gång. En viss Ambrosius Remsnider, omtalad 1568, har satts i samband med tomten 150:1, strax norr om S:t Stefans kyrka. För denna tomt finns inga uppgifter om vem eller vilken institution som var ägare. Förslagsvis har Börtingeklöster, enligt det tidigare resonemanget, ägt tomten.

Dalby kloster. Enbart två tomter omtalas i källor från 1500-talet som tillhörande klostret. En av dem var gården Glambeck (198:3), som redan 1480 omnämns såsom tillhörande klostret. År 1560 omnämns tomt 43-45 som tillhörande klostret.

Dalby kloster sålde år 1462 en gård (tomt 318-319) till Bodil, änka efter Henrik Muste till Västerstad. Gården anges ligga i S:t Clemens socken. Gården har legat på tomt 318-319 och bör vara den samme som sonen Tage Henriksen Hollunger (om släkten Hollunger, se Raneke 1982-85, s 740) 1495 donerar till "De tiotusen riddarnas altare" i domkyrkan. Möjligen har gården enbart varit klostrets ägo en kort tid. Anders André har föreslagit att gården är den samma som Peder Christensen år 1431 sålde till Jens Rutbeck, fogde på Helsingborgs slott.

Gråbrödraklostret (Franciskanerna). Området (tomt 310-311) för gråbrödernas klosterområde donerades av ärkebiskop Uffe år 1238. Så småningom kom klosterområdet att utvidgas till omfatta hela tomt 307-309. År 1370 donerades en gård till klostret. En gård (tomt 307-309 B) tillfördes klostret av domkapitlet efter år 1466. Sannolikt har fler gårdar i området förvärvat av klostret. En mycket kort tid, i perioden mellan 1473-80, var en gård (tomt 15) vid Bredgatan i klostrets ägo.

Helgeandshuset. Den äldsta källan som omnämner Helgeandshuset är från år 1269. Omfattningen av Helgeandshusets egendomar under medeltiden är oklar. År 1283 testamenterade ärkedjåknen Håkan en gård till Helgeandshuset. Enligt Anders Andrén kan gården ha varit belägen på tomt 144:2. Rådsmannen Jep Mogensen arrenderade år 1419 ett område som kan vara identiskt med tomt 129 och/eller 130. Under 1500- och 1600-talet förlänades eller överfördes delar av det till kronan indragna kyrkogodset till Helgeandshuset, vilket försvårar identifieringen av det gods som låg till inrättningen vid tiden för reformationen. Enligt Andrén kan tomterna/gårdarna 144:3, 145: 2, 148-149, 238:2, söka sitt ursprung i medeltida förvärv:

Johanniterna. År 1341 omnämns S:t Johannes hus i Lund (tomt 277). År 1496 bortskiftade Antvorskov kloster egendomen vid Bredgatan till riddaren Povl Laxmand.

S:t Jörgens hospital. År 1585 utarrenderas en gård tillhörande hospitalet (tomt 207). Enligt Anders Andrén rör det sig om samma tomt som 1473 tillhörde S:t Drottens kyrka. Någon gång mellan 1473 och 1585 kan alltså tomten ha övergått i hospitalets ägo. År 1587 överfördes hospitalets egendomar till Helgeandshuset (kolla referens).

S:t Peters nunnekloster. De flesta av klostrets kända tomtinnehav fanns i närheten av klostret i den västra delen av staden. Ett par av dem omnämns 1537 respektive 1528 (tomt 302:1 och 305:1) medan ett par andra, strax öster om klosterområdet är kända först från 1667 (tomt 316:2 och 317:1). Klostrets ladugård (tomt 336) strax norr om klosterkyrkan omnämns 1606.

Två av klostrets tomter (82:4 och 84:5) var belägna i det centrala Lund, strax söder om S:t Botulfs kyrka, och omnämns 1556. Tomt 312:2 omnämns först 1556 som tillhörande klostret. Enligt Anders Andrén är det samma tomt som 1432 donerades till domkyrkan av kaniken Anders Strangesen (Gagge). Gården kan följas tillbaka till 1394. Före 1416 ägdes gården av borgare. Dokumenten talar om att det på tomten fanns ett stenhus. Patronatsrätten till S:t Jakobs kyrka tycks ha tillhört klostret vid tiden för reformationen, varför det finns en viss risk för att sammanblanda deras egendomar.

Svartbrödraklostret (Dominikanerna). Själva tomten (103-104) för klostret uppläts år 1222 av ärkebiskop Andreas. Troligen är det samma tomt och kanikresidens som ärkebiskopen samma år har bytt till sig av domkapitlet. Klosterområdet kommer med tiden att utvidgas. År 1266 donerar modern till en kanik en gård vid brödernas kyrkogård. År 1329 donerar ärkebiskop Erik en tidigare prebendegård, som han köpt av domkapitlet, till utvidgning av klostret. De närmare lägena för gårdarna är oklar. Vid reformationen består klostret av tomt 103-104 samt den anslutande tomt 105.

Under senmedeltiden kom klostret även att förvärva ett par gårdar som inte låg i anslutning till klosterområdet. En gård (tomt 20:5) donerades år 1503 av änkan Estrid till svartbröderna. År 1490 sköttes en halv gård (tomt 175-176) vid Österport tillhörande änkan Karine till klostret. Gårdarna kom att behållas i klostrets ägo fram till reformationen. Huruvida detta skall ses som en förändring av praxis eller anpassning till förändrad omvärld är oklart. Dominikanerorden tillhörde de så kallade tiggarrordnarna som inte var godssamlare.

Övedskloster. I Malmöhus läns räkenskaper 1565/66 (DRA) redovisas 7 arrendatorer i Lund tillhörande klostret. Endast två av tomterna har lokaliserats av Anders Andrén: en gård söder om Drottens kyrka vid Grönegatan västra sida (tomt 255), som omnämns 1552, och en gård/tomt (tomt 264:2) på den östra sidan av gatan, som omnämns 1530.

Gillen

Flera gillen i Lund finns omskrivna i källorna. I detta sammanhang kommer endast de gillen som ägde kända egendomar i staden att behandlas. Två av gillena, det Stora och Lilla Prästgillet, hade främst präster som medlemmar. Gillena S:t Knut och S:ta Gertrud kan beskrivas som "profana".

Stora Prästgillet. Sodalitium Majus Lundense anses ha bildats under loppet av 1300-talet och senast ha varit en etablerad institution på 1370-talet. I Peder Helgesens testamente den 4 november 1352 omnämns "Sodalitium presbiterorum". Även 1318 går gillet under detta namn. Första gången som tillnamnet "majus" förekommer är den 10 februari 1432. Namnförändringen sammanhänger med bildandet av Det Mindre Prästgillet, som även kallades Sancta Birgittas gille. Gilllets verksamhet och dess egendom är dåligt känd. S:ta Birgittas altare i domkyrkan var knutet till gillet.

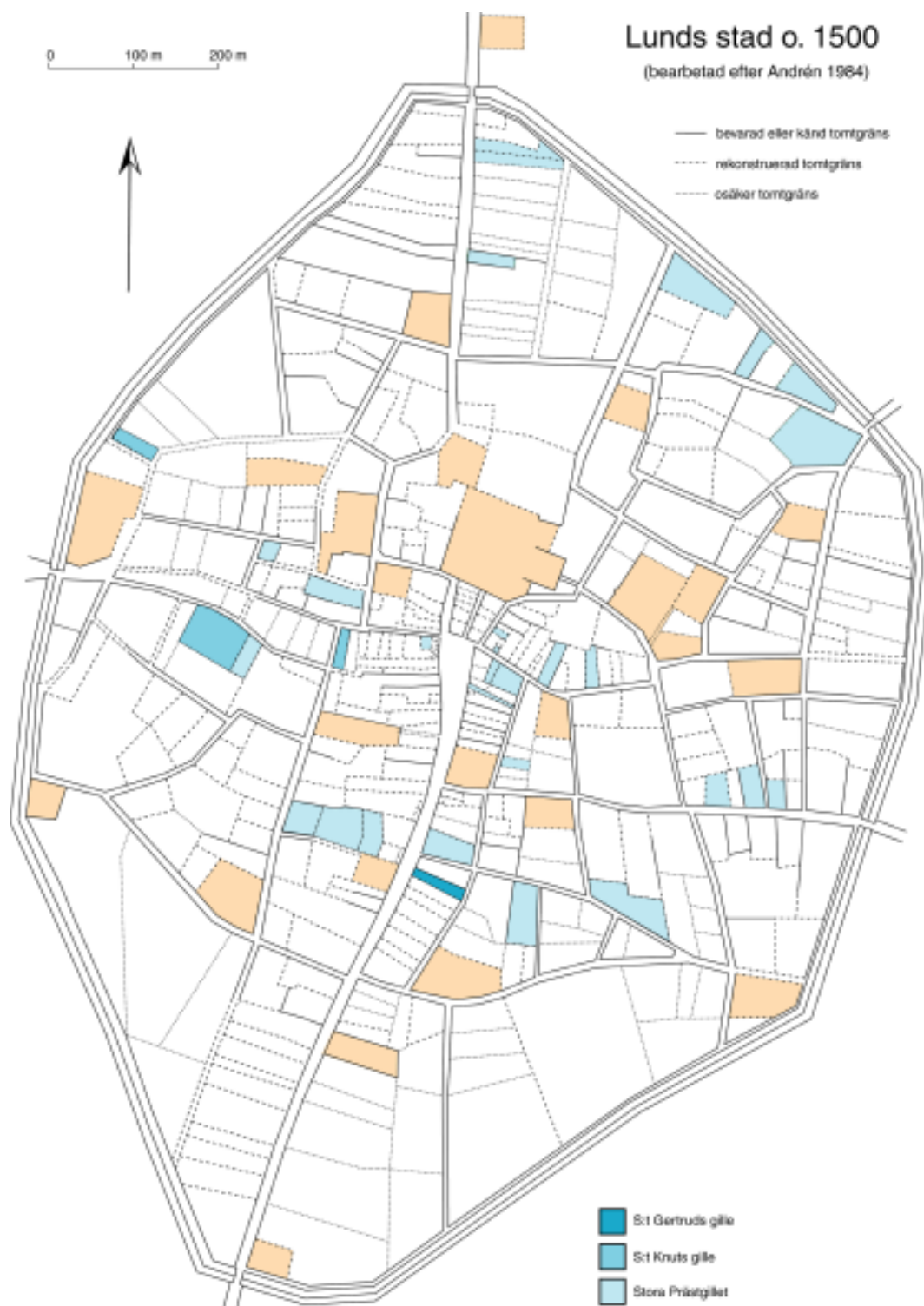
Det finns vissa omständigheter som tyder på att gillet omstrukturerats under Niels Jensens ärkebiskopat (1361-1379). Den heliga Birgitta blev nu en central gestalt i gillet. Gilllet var en sammanlutning av 13 präster, varav en med titeln prost, *prepositus*. Redan 1337 tjänstgjorde gillet präster vid ett altare i domkyrkan kallat "altare presbiterorum". Hur är det med altaret i domkyrkan? (Blomqvist 1951, s 232ff; Green 1978).

En majoritet av gillet tomter och fastigheter framträder i källor från mitten av 1500-talet och under 1600-talet. Anders Andrén har lokaliserat flertalet av de fastigheter som omnämns i "Sodaliet" handlingar. Sammanlagt har gillet disponerat över minst 29 fastigheter i Lund, varav samtliga har lokaliserats av Andrén (Figur 41).¹⁵

Endast i några få fall finns äldre uppgifter som ger upplysningar om godsets åtkomst. Beträffande en gård (tomt 86) finns en uppgift om att den donerats av prästen Peder Mortensen till "sitt altare" omkring 1500. Dekanen Svend Saxtorp donerar år 1404 en bod (tomt 96:2) till Stora Prästgillet och två bodar doneras av prästen Gynter i Hörby ca 1335-70 (tomt 204:3).¹⁶ Även vad gäller gårdarna på tomt 265, 266, 318 och 333:1 innehåller de kända arrendebreven upplysningar om att de donerats till Stora Prästgillet i ersättning för själamässor över namngivna personer, vars levnadstid inte är närmare känd. I de flesta fall torde godset ha donerats av präster som upptagits som medlemmar i Stora Prästgillet.

S:ta Gertruds gille. Gilllet i Lund omnämns först år 1483. På dansk grund är det första kända Gertrudsgillet dokumenterat i Odense år 1343 (Andrén 1981, s 18; Blomqvist 19 s 283). Den enda kända egendomen tillhörande gillet var en gård på östra sidan av Stora Södergatan (tomt 128) som omnämns först 1596.

S:t Knuts gille. Det äldsta sigillet för gillet i Lund dateras till omkring 1250. Den första skriftliga källan omtalar gillet i samband med upprättandet av ett S:t Knuts altare i domkyrkan år 1368 (Andrén 1981, s 20). Gilllets innehav av tomt 333:2 omnämns 1485 och omtalas under 1500-talet som bebyggt av bodar. Ett par av gillet gårdar omtalas relativt sent, år 1583 (tomt 301:4) och 1643 (tomt 329). Samtliga av de kända egendomarna var belägna i den västra delen av staden.

Figur 41. Karta över tomter i Lund som vid reformationen tillhörde det Stora Prästgillet, S:ta Gertruds gille och S:t Knuts gille. Kyrkogårdar har markerats med beige färg.

De profana egendomarna och tomterna

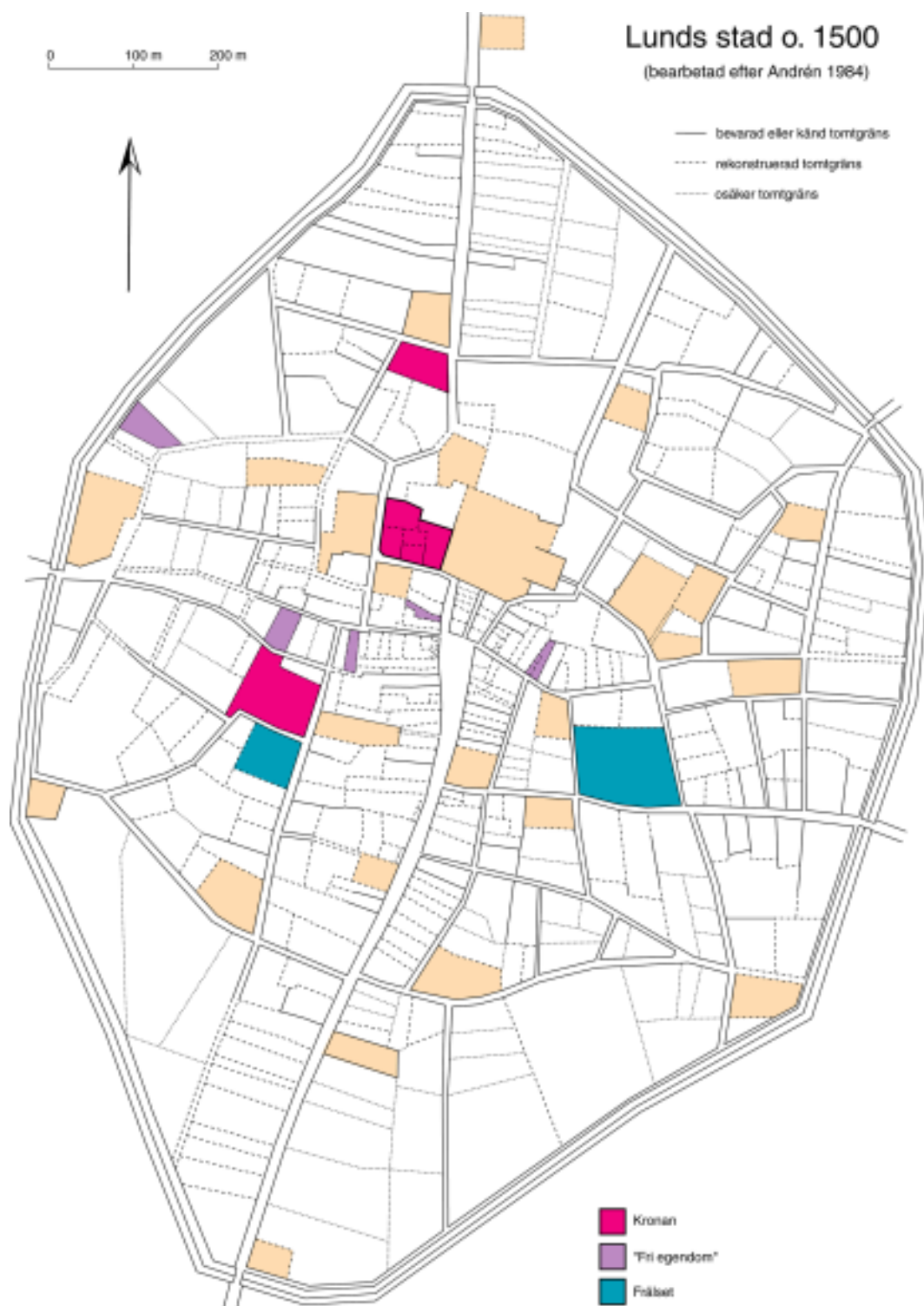
Kunskapen om gårdarna och tomterna i Lund i profan ägo under medeltiden är, sett i relation till det kyrkliga godsets utbredning och utveckling, mindre god. Denna slagsida beror givetvis på att de kyrkliga arkiven och källorna i högre grad bevarats. En berättelse om det kyrkliga godsets framväxt är också en berättelse om det profana godsets tillbakagång. Det vanligaste mönstret vid privata fastigheters övergång till en kyrklig institution, synes vara en borgare eller ibland frälseperson som säljer egendomen till en präst, ofta kanik vid domkyrkan, som sedan donerar denna, ofta till ett altare/domkyrkan/domkapitlet. En analys av hur den kyrkliga godsmassas framväxt under medeltiden visar att omfattningen av de privata tomterna och egendomarna tidigare har varit omfattande. Stora förvärv av kyrkliga institutioner görs under senmedeltiden.

Kronan/kungen

Kronans dokumenterade innehav av egendomar är mycket få (Figur 42). Endast tre omnämns explicit i de medeltida källorna. Ett större område, "kungsgården", (tomt 291:1-293-94) väster om domkyrkan donerades av Valdemar Atterdag till domkyrkan 1375-87. Det centrala läget i förhållande till domkyrkan gör det troligt att tomtinnehavet går långt tillbaka i tiden. En annan av kronans tomter (332:1) fanns väster om Drottens kyrka. Senast under 1400-talets första hälft var en myntverkstad placerad på tomten, som kallades "Möntergaarden". År 1530 omnämns en annan av kronans tomter (tomt 279-280), var belägen strax söder om S:t Peters kyrka vid Bredgatan.

Frälset och borgarna

Vid tiden för reformationen är endast två tomter kända som kan visas ha varit frälseläkters ägo i flera generationer: släkten Billes gård (256:2) vid Grönegatan och släkten Krognos gård vid S:t Botulfs kyrka (83:3). Ett fåtal andra tomter var, åtminstone under 1500- och 1600-talet, "fri egendom" (301:3, 326 och 330 samt o. 1650 tomterna 91:1, 91:2 och 286), men det är svårt att utan ytterligare underlag säga om de varit i privat ägo i generationer eller om det rör sig om gammalt kyrkligt gods som efter reformationen övergått på privata händer.

Figur 42. Karta över tomter i Lund som vid reformationen tillhörde frålbått, "fri egendom", samt tomter tillhörande kronan under senmedeltiden (inklusive Myntaregården och Kungsgården). Kyrkogårdar har markerats med beige fårg.

Avslutning: frågor och problemfält

Den föreliggande texten och kartorna har främst framtagits i syfte att på ett någorlunda kortfattat och lättfattligt sätt ge en bild av källäget och de generella utvecklingslinjerna i jordägandet. Men detta övergripande perspektiv måste förstås som ett av flera sätt att närma sig människan och samhället i historien. Det kan vara en bakgrund till "förståelse", ett instrument för att ställa nya frågor till staden och öppna blicken för andra och nya perspektiv. Studiet av Lunds äldre ägo- och tomtstruktur och de historiska källorna som diskussionen oftast faller tillbaka på finns det anledning att återkomma till i framtiden. Avslutningsvis kommer ett par problemområden att tas upp till diskussion.

Från världsligt till kyrkligt jordägande

Vad har ägandet av tomter och hus egentligen haft för betydelse i det medeltida Lund? Har det överhuvudtaget haft någon betydelse för stadens utveckling? Vad kommer det med tiden dominerande institutionella ägandet i Lund att betyda för byggnadskulturen och förlängning för den medeltida stadens utveckling eller, om man så vill, brist på utveckling? Man vill i sammanhanget peka på att under decennierna närmast före reformationen pågår en kamp mellan borgerskapet i framstående handelsstäder, såsom Malmö, och kyrkan, där de förra med kungens hjälp försöker genomdriva lagar ämnade att kringsträva de privilegier och makt som kyrkan fått i städerna i kraft av sina jordbesittningar (Johannesson 1947, s 128-146). Ett viktigt krav från borgarna var att få de "eviga arrendena" som utgick från kyrkans grunder, så minimala som möjligt, att inskränka jordägarens inflytande över arrendekontraktens längd och utformning och att vid försäljning av kyrklig egendom skulle den i första hand erbjudas en borgare i staden.¹⁷ Vid tiden för reformationen beräknas att minst 31% av tomterna i Malmö var i kyrkans ägo, vilket kan jämföras med Lund där kyrkan ägde mer än 80% av stadens tomter; det fanns sålunda mycket som återstod att "strida" om i Malmö.

Problemet kan formuleras sålunda: är en arrendator som inte äger den jord han brukar och bor på lika benägen att investera i byggnader av varaktig karaktär (såsom grundmurade byggnader i sten och tegel) om arrendatorns eller hans/hennes anförvantes framtida besittandet av grunden är osäker?

Ett indicium som tyder på att jordägandet verkligen har haft betydelse för byggnadskulturen är tegelhusen i Lund. Anders Andréns anser att av de 37 medeltida stenhus han registrerat i Lund, bör de flesta dateras till 1200- och 1300-talet och har uppförts av "stadsaristokratin". Först i ett senare stadium har de flesta, som följd av köp och donationer, kommit i kyrkans ägo (Andréns 1984, s 46f).

En intressant aspekt mot bakgrund av diskussionen ovan är att närmare studera den fortsatta sociala och ekonomiska utvecklingen i Lund efter reformationen, mot bakgrund av såväl skriftliga som materiella lämningar.

Stadens sociala fält

Det har redan berörts hur man i de olika kyrkliga besittningarnas fördelning i staden finner mer eller mindre tydliga tendenser till en ekonomisk och social indelning. Ett exempel på detta är kanikresidensen som företrädesvis ligger i anslutning till domkyrkan och de i sin tur förhåller sig till vikarieresidensen som - i allmänhet är av yngre datum - ligger i en zon utanför kanikresidensen. De av flesta av stadens invånare var emellertid inte präster, de var hantverkare, köpmän, drängar och pigor med mera, var och en med sina förutsättningar där förutom de personliga egenskaperna, också härkomst, kön, yrke och förmögenhet varit av stor betydelse. Det disparata historiska källmaterialet, som i hög grad speglar de kyrkliga institutionernas intresse, försvårar en diskussion kring stadens sociala och ekonomiska sfärer, dess sociala topografi. Här kan nämnas att beträffande städer såsom Stockholm och Malmö, där senmedeltida juridiska och kamerala källor i hög grad finns bevarade, har intressanta resultat framkommit (för en diskussion och forskningshistorik, se Lamberg 2001),

som kan användas som underlag för diskussioner kring det äldre Lund. En bearbetning av yngre källor berörande Lund, från 1600-talet och framåt, kan också ge värdefulla uppslag vid en diskussion kring äldre perioder.

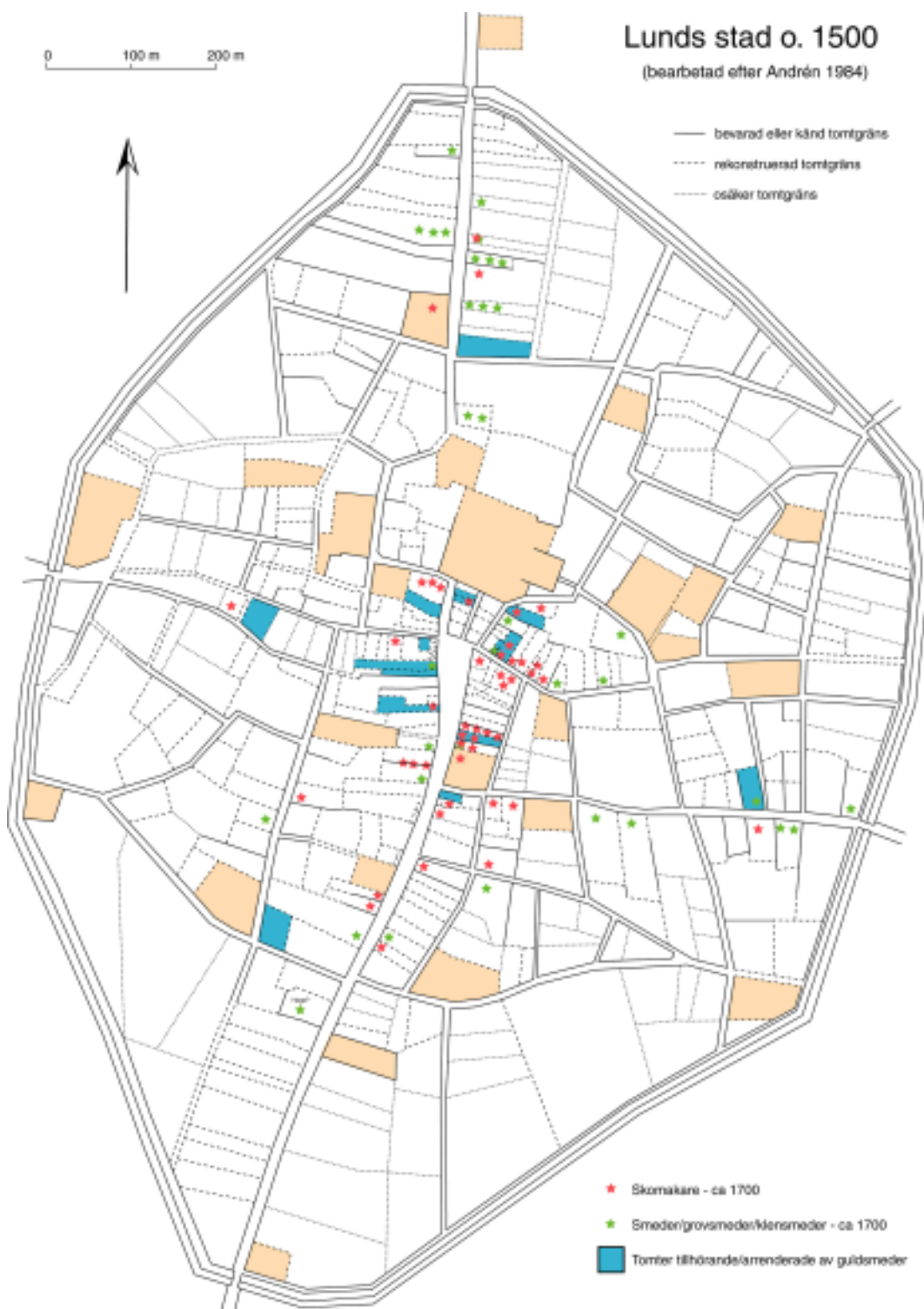
I ett försök att närma sig problemområdet har författaren insamlat belägg för tre typer av hantverkare i staden: guldsmeder (c. 1400-c. 1625), smeder/grovsmeder (1450-1700) och skomakare (1450-c.1680; Figur 43). De utgör tre olika hantverksgrupper som är relativt väl företrädde i källmaterialet. Beläggen är så pass få att de för att kunna ge någon slags generell bild måste omfatta en period som sträcker sig från 1400-talet till slutet av 1600-talet; de flesta beläggen hör hemma i 1500- och 1600-talen. I en del fall är det osäkert om hantverkaren endast ägt tomten eller om han varit bosatt och där bedrivit sin verksamhet. Guldsmederna tycks i stor utsträckning återfinnas kring tomterna som omger Stortorget. Utav de tre hantverkskategorierna var det säkert denna som hade störst socialt anseende och ekonomisk styrka. Skomakarna finner man också i stor utsträckning längs med Stortorget och Södergatan; man kan även märka en koncentration i området strax öster om Stortorget, längs med gatan som senast från 1643 kallats *Skomagerstredet* (Landsarkivet i Lund, Bytingets domböcker), den nuvarande Skomakaregatan. De hantverkare som betecknas som smeder/grovsmeder återfinns i högre grad spridda utanför området närmast Stortorget. En stor andel återfinns längs med Bredgatan. De olika hantverksgruppernas bosättning i staden kan tolkas på flera sätt, som inte behöver motsäga varandra. En bostad och verksamhet i närheten av torget har erbjudit goda möjligheter att exponera sig offentligt, något som i sin tur säkert krävt god ekonomi. Guldsmederna har säkert varit en grupp som både haft denna ambition och den tillräckliga ekonomiska styrkan. En annan hantverkargrupp såsom skomakarna som har haft en stadigvarande avsalu av sina produkter kan ha eftersträvat en bosättning nära torget. För smederna med sin mera skrymmande och eldfångda verksamhet kan mera lämpliga bostäder och tomter funnits en bit utanför de mest centrala delarna av staden. En ytterliggare aspekt som läggs till i diskussionen kring hur man ska förstå koncentrationer av ett slags hantverkare inom ett mindre område, är den roll som skräväsandet haft och behovet att kontrollera (och söka skydd i) den egna yrkesgruppen.

Avslutning

I föreliggande text har författaren försökt att ge en översiktlig bild av vad som är känt kring det äldre jordägandet i Lund, hur vår kunskap ser ut mellan olika sekler, mellan olika områden av staden och på detta sätt även peka på de luckor som – av olika anledningar - finns inom detta problemfält.

Den största utmaningen inom ämnet historisk arkeologi ligger i att få en dialog mellan *text* och *materiell kultur*. I detta möte får man både en bild av hur kunskapsläget ser ut och har formats, samtidigt som nya frågor och perspektiv kan utbildas. Ett sätt att illustrera detta är att ställa de båda fälten mot varandra. I Figur 18 ställs de skriftliga källorna från medeltiden (-1499) mot de arkeologiska slutundersökningarna i staden Lund. Det framgår då tydligt att de arkeologiska undersökningarna i hög grad genomförts i de centrala delarna av staden, där vi även har det mest heltäckande historiska källmaterialet. Men denna bild är generell. Går man in och granskar varje exempel blir bilden mera komplex. Kartbilden gör det också tydligt att stora delar av det medeltida stadsområdet Lund är både historiskt och arkeologiskt mycket dåligt känt, exempelvis den södra delen av staden.

I både ny forskning och i den värdering som i framtiden måste göras av myndigheter och kulturmiljövården bör man beakta de kunskapsluckorna och se det som en utmaning att ställa nya frågor och få ny kunskap. Detta arbete har varit ett försök att sammanfatta kunskapsläget om ägostrukturen i det medeltida Lund med implikationer som för oss in på den sociala och ekonomiska topografin – och vara ett värderingsunderlag i det nya kunskapssökandet.

Figur 43. Karta över tomter i Lund som ägdes av eller beboddes av guldsmeder, skomakare och smeder/grovsmeder cirka 1400-1700. Kyrkogårdar har markerats med beige färg.

Noter

1. ”Anders Andrén har i två e-brev den 10 och 13 mars 2006 föreslagit följande ändringar i den tomtrekonstruktion av Lund ca 1500 som han presenterade 1984: 1. I kv. Mårten har efter arkeologiska undersökningar har tomtstrukturen blivit kompletterad genom att tomt 196 (vars utbredning tidigare var okänd) lagts som en långsmal tomt mellan tomt 197 och de i öster belägna tomt 192-195 (jfr Carelli & Lenntorp 1994 s 92f). 2. Vid grävningar för Byrålogen i kv. Paradis har resultat framkommit som visar att den medeltida Ljusagatan fortsätter söder om Paradisgatan och förmodligen ända fram till Kungshuset. Tomt 20:1 har alltså varit delad i en västra och en östra del. 3. Mot bakgrund av arkeologiska undersökningar av S:t Stefans kyrkogård anser Andrén att en tvärgata gått mellan Stora Södergatan och Prennegatan mellan tomt 141-142 och 150:3 (se vidare Andrén 2000 s 15, figur 3 och Andréns rekonstruktion i Nationalencyklopedin under uppslagsordet ”Lund”).

2. Donationen av två bodar på tomt 204:3 till prästgillesaltaret kan endast ungefärligen förläggas till perioden 1335-70.

3. Period -1299, tomt: 25, 45:6, 144:2, 287:2, 288-289, exklusive dominikanerklostret/kanikresidens 1222 och gråbrödraklostret 1238. Period 1300-1324, tomt: 33, 35:2?, 54?, 55:1, 281, 302-303. Period 1325-1349, tomt: 23-24, 29:1, 32-33, 59-62, 64:1, 66, 67-68, 222:1, 277, 281, 283-284. Period 1350-74, tomt: 20:3, 20:4, 21, 41-42, 120, 249, 268-69, 307-309. Period 1375-1399, tomt: 40, 83:1, 83:3, 114:2, 205:1, 273-274, 291:1, 291:2, 291:3, 292, 293-294, 312:1, 312:1, 312:2, 319, 332:2. Notera att tomterna 291:1, 291:2, 291:3, 292, 293-294 före 1300-talets slut bör ha utgjorts av en stor tomt tillhörande kungsgården. Period 1400-1424, tomt: Tomt: 48, 82:6, 110:2, 115, 116:1, 124:1, 187:1, 129?, 130?, 204:5, 257:1, 257:2, 312:3, 324:2. Period 1425-1449: Tomt: 45:4, 47, 84-85, 179, 218, 219, 275-276, 318-319. Period 1450-1474, tomt:15, 16-17, 42, 72-73, 187:2, 187:3, 187:4, 207, 208, 209, 216:1, 216:3, 285:2, 307-309. 332:1. Period 1475-1499, tomt: 12-14, 19, 20:1, 20:5, 20:7, 83:2, 85, 86, 98:2, 110:1, 110:2, 110:3, 126:1, 175-176, 198:2, 198:3, 199, 213:1, 213:2, 220-222, 325, 333:2.

4. Tomt 25 (gård/tomt) donerades 1299; en eller möjligen två donationer av en gård år 1307 och 1300/35 kan möjligen knytas till tomt 35:2; tomt 41-42 (gård) kan möjligen förbindas med en donation 1350; en bod (”Bolebod”) som bör ha legat någonstans på tomterna 116-120 donerades till domkapitlet 1337; en bod donerades till domkapitlet 1370/1400 men kan inte närmare lokaliseras än till tomterna 97 eller 98:1; på tomt 114:2 låg sannolikt en eller ett par bodar som donerades till domkapitlet i slutet av 1300-talet; tomt 312:1 (gård) donerades till domkapitlet 1383; en bod på tomt 115 donerades till domkapitlet 1407; tomt 48 (gård/tomt) köptes 1415 av domkapitlet; tomt 312:3 (gård) donerades år 1421 till domkapitlet; någonstans på tomterna 116-120 bör även ett hus med grund lokaliseras som 1422 donerades till domkapitlet; tomt 71 (gård/tomt) sköttes till domkapitlet 1454; tomt 42 (gård) har efter 1466 överlämnats till domkapitlet som en donation; ; tomt 219 (gård) donerades till domkapitlet 1468; tomt 84-85 (gård) kom någon gång mellan 1478 och 1495 i domkapitlets ägo; år 1480 utarrenderades två av domkapitlets tegelbodas på tomt 204:4, möjligen har domkapitlet inte ägt grunden (S:t Andreas kyrka) eftersom inga senare arrendeuppgifter kan knytas till tomten; ; tomt 205:1 (gård) utarrenderades 1492; tomt 327 (gård) omnämns 1534; tomt 205:2 (gård) utarrenderades 1540; tomt 204:6 (bod) utarrenderades av domkapitlet 1541; tomt 204:1 (gård) omnämns 1541; tomt 204:2 (gård) ägdes av domkapitlet före 1547; tomt 124: 2 (gård) utarrenderas 1552 av domkapitlet; tomt 177-178 (gård/tomt) omnämns 1552; tomt 82:3 (tomt) utarrenderades av domkapitlet 1556; tomt 96:3 (gård) omnämns som tillhörande domkapitlet 1574; tomt 123 omnämns 1589 som domkapitlets gård; tomt 289 (bodas) utarrenderades 1591; tomt 106:3 (gård) omnämns 1634 som tillhörande domkapitlet. Äganderätten till tomt 108:1 (gård) är osäker, men har författaren förts till domkyrkans gods med tanke på att den första kända arrendatorn Mads Povlsen år 1614 omnämns som arrendator av gård i Kirckestredet tillhörande domkyrkogods (Djb 1614 fol 163v).

5. Generellt förefaller indelningen och administrationen av olika altare och fonder kännetecknas av en djup konservatism. Ändringar eller omflyttningar av gårdar mellan olika fonder/altarstiftelser torde ha varit sällsynt.

6. Den stora tomten som utgjort kungsgården delas sedan upp på mindre delar, som först är kända från 1400- och 1500-talen. De har exkluderats i figur 30.

7. Domkyrkans gods: Period 1300-1349: tomt 54 (tomt) ödejord omnämns 1594, är sannolikt identisk med den gård som kaniken Trugot (död 1319) donerade till domkyrkans byggnadsfond; tomt 55:1 (gård) ”Badstuen” är sannolikt identisk med den stenbadstuga (”juxta balneum lapideum”) som omtalas 1309 och vars granntomt låg i S:t Mikaelns socken. Period 1350-1399: tomt 120 (gård) omnämns 1541, Gården är sannolikt identisk med de två bodar, som Jens Ingvarsen 1369 sålde till kaniken Svend Hinzesen Saxtorp; tomt 249 (tomt) omnämns 1567, är möjligen identisk

med den gård, som kaniken Bennike Henriksen av Åhus testamenterade till domkyrkan 1358; tomt 273-274 (gård) donerades till domkyrkan 1397 av en borgare?; tomterna 291, 293-294 (kungsgården), som sedan kom att delas på mindre tomter, donerades 1375/87 av Valdemar Atterdag; tomt 268-269 (gård/gårdar), är sannolikt identisk med en av eller båda de gårdar som domkyrkan ägde i S:t Olofs socken. Den ena donerades 1364 av sockenprästen i S:t Olofs kyrka Fader Pedersen och den andra donerades 1423 av Jens/Hans Olufsen i Arendala. Period 1400-1449: tomt 312:2 (gård) donerades 1432 av kaniken Anders Strangesen Gagge; tomt 332:2 (gård), "Pilebadstuen", testamenterades till domkyrkan 1418 av kaniken (och senare dekanen) Jens Jakobsen; tomt 257:1 (tomt/gård), "Rosengården", kom i domkyrkans ägo mellan 1423-1484; tomt 110:2 (gård), omnämns 1482, Gården, eller delar av den, är sannolikt identisk med den bod och den jord som domkyrkan förvärvade av staden i början av 1400-talet; om tomt 268-269 (gård) se ovan om period 1350-1399; någon av tomter 116-120 bör vara identisk med den den gård, som notarien Mikkel Ingmarsen Degn testamenterade till domkyrkan 1408. Period 1450-1499: tomt 198:2 (gård), omnämns 1480; tomt 110:3 (gård) omnämns 1482; tomt 275-276 (gård) kom i domkyrkans ägo mellan 1472-1483; tomt 83:2 (gård) testamenterades till domkyrkan 1474/1483 av kaniken Mogens Kempe; tomt 15 (gård) donerades 1487 till domkyrkan av kaniken Jens Bing, efter tidigare ha varit i borgerlig ägo. Period 1500-1549: tomt 20:6 (tomt) omnämns 1503; tomt 85 (gård), donerades till domkyrkan 1502 av kaniken Laurits Lauritzen Skadeland; tomt 111:3 (gård) stenbodan omnämns 1511; tomt 296-298 (gård) donerades av Aage Sparre 1524; tomt 116:2 (gård) omnämns 1544; tomt 111:2 (gård) omnämns 1545; tomt 111:1 (gård) omnämns 1546; tomt 117:1 (gård) omnämns 1547; tomt 1:2 (gård) omnämns före 1547; tomt 118 (gård) omnämns 1547; tomt 119 (gård) 1547; tomt 117:2 (gård) omnämns 1548. Period 1550-1599: tomt 45:1 (tomt) ödejord omnämns 1560; tomt 45:3 (tomt) ödejord omnämns 1560; tomt 34 (gård) omnämns 1569; tomt 45:5 (tomt) omnämns 1585; tomt 285:3 (gård) omnämns 1583; tomt 287:1 (gård) omnämns 1574; tomt 270 (gård) omnämns 1583; tomt 272-273 (gård) omnämns 1573; tomt 302:3 (gård) omnämns 1568; tomt 213:2 (gård) omnämns 1568; tomt 253:3 (gård) omnämns 1587. Period 1600-1649: tomt 108:2 (gård) omnämns 1614; tomt 107:2 (gård) omnämns 1614; tomt 58 (tomt) omnämns 1641; tomt 106:2 klockareresidens omnämns 1634; tomt 106:3 (gård) (Domkapitlet/Domkyrkan) omnämns 1634. Tomt 108:1 (gård) omnämns 1614. Det är oklart om gården/jorden tillhört domkapitlet eller domkyrkan. Författaren har fört den till domkyrkan (se hänvisningar ovan om domkyrkans gods). Beträffande tomt 282:3 som betecknas som i första omnämmandet 1614 betecknas som kanikeresidens kan det faktiskt vara fråga om ett äldre residens.

8. Gods i Lund tillhörande altare i domkyrkan. Period 1250-1299: tomt 45:6 (gård) donerades 1283 av ärkedjåknen Haagen; tomt 288-289 (gård) testamenterades av ärkedjåknen Erland Erlandsen 1269; tomt 287:2 (två svärdfejarbodan och hus) testamenterades 1288. Period 1300-1349: tomt 33 (residens) donerades 1318; tomt 32-33 (residens) donerades 1341/65; tomt 23-24 (residens) donerades 1330; tomt 59-62 (residens) donerades 1349; tomt 66 (residens) donerades 1325; tomt 67-68 (residens) donerades 1348; tomt 222:1 (residens) donerades 1340; tomt 302-303 (södra delen av senare residens) donerades 1314. Period 1350-1399: tomt 20:3 (residens) donerades 1350; tomt 20:4 (residens) donerades 1350. Period 1400-1449: tomt 187:1 (residens) donerades 1412/15; tomt 124:1 (3 bodar) donerades 1412/15; tomt 319 (gård/tomt) donerades 1419; tomt 324:2 (gård) donerades 1412/15. Period 1450-1499: tomt 187:3 (residens) donerades efter 1456; tomt 277 (residens) donerades 1498; tomt 318-319 (residens) donerades 1495; tomt 126:1 (residens) donerades 1488; ett residens donerat 1488 har legat på någon tomt i området tomt 91:4-94 (residens); tomt 47 (gård) donerades år 1464; tomt 71 (gård) donerades 1454; tomt 208 (2 bodar/gård) donerades 1473; tomt 220-222 (tomt) köptes av altare; tomt 332:2 (myntaregården) skiftades till ett altare 1458. Period 1500-1549: tomt 214 (residens) donerades 1510; tomt 216 (gård) donerades 1510; tomt 302:2 (residens) donerades o. 1530; tomt 305:2 (residens) donerades 1528; tomt 223:2 (residens) omnämns 1546; tomt 41:1 (tomt) donerades 1500; tomt 74:1 (gård) omnämns o. 1550 att det tillhör altaret; tomt 199 (gård) donerades 1509; tomt 216:1 (gård) donerades 1510. Period 1550-1599: tomt 20:1 (residens) omnämns 1558; tomt 35:1 (residens) omnämns 1569; tomt 55:2 (residens) omnämns 1558; tomt 63 (residens) omnämns 1558; tomt 65:2 (residens) omnämns 1570; tomt 79 (residens) omnämns 1558; tomt 126:1 (residens) omnämns 1558; tomt 127 (residens) omnämns 1570; tomt 150:2 (residens) omnämns 1558; tomt 159:1 (residens) omnämns 1551; tomt 191 (residens) omnämns 1570; tomt 271-272 (residens) omnämns 1570; tomt 292 (residens) omnämns 1558; tomt 213:2 (gård) omnämns 1568; tomt 187:2 (residens) omnämns 1570.

9. Tidpunkten och omständigheten för förvärvet är dokumentariskt belagt.

10. De av Andrén identifierade 14 kanikeresidensen var belägna på följande tomter: 27, 40, 52-53 (Mensa Tullstorp), 64:1 (Mensa Östra Sallerup), 83:1 (Mensa Arendala), 84, 99-101 (Mensa Äsperöd), 102, 104:1 (Mensa Södra Åby), 106:1, 281, 282-283, 283-284 (Mensa Stångby minor) och 321 (Mensa Väsum).

11. De 33 lokaliserade vikarieresidens låg, enligt Andréén, på tomterna: 20:2, 20:3, 20:4, 23-24, 32-33, 33, 35:1, 45:6, 55:2, 59-62, 63, 65:2, 66, 67-68, 79, 126:1, 127, 150:2, 159:1, 187:1, 187:2, 187:3, 191, 214, 222:1, 223:1, 271-272, 277, 296, 302:2, 302-303, 305:2, 318-319. Utöver dessa har 3 vikarieresidens ej lokaliserats eller kan endast ges en ungefärlig eller möjlig lokalisering. Ett av residensen tillhörande S:ta Marias altare i kryptan, det s k första vikariatet, donerat 1488, möjligen någon eller ett par av tomterna 91:1-94. De båda andra är troligen den vikariegård som utarrenderades 1490 och som möjligen varit belägen på tomt 213:1; den tredje var möjligen identisk med gården på tomt 213:3. Ett "residens" på tomt 98:2 tillhörde "prebenda Stora Hammar"; det är oklart om det rört sig om en ombildning av äldre altar- eller mensalgods.

12. Exklusive donationerna för grunden till den ursprungliga klosteranläggningen.

13. Tomterna: 22:2, 31, 35:3, 49-50, 50, 103:1, 103:2, 218.

14. Tomterna: 30:1, 51, 150:3, 183, 206, 224-225, 228, 239, 248.

15. Prästgilllets egendomar i Lund. Period före 1499: tomt 204:3 (två bodar) donerades av prästen Gynter i Hörby 1335/70 (204:3), tomt 96:2 (bod) doneras 1404; tomt 116:1 (gård) omnämns 1403. Period 1500-1549: Tomt 2 och 3 (gårdar) omnämns 1547; tomt 86 (gård) doneras av prästen Peder Mortensen mellan 1495 och 1502; tomt 90 (gård) omnämns 1548; tomt 112 (gård) omnämns 1548; tomt 215 (gård) omnämns 1548; tomt 265 (gård) omnämns 1548, tomt 266 (gård) omnämns 1548; tomt 318 (gård) omnämns 1548; tomt 320 (gård) omnämns 1548; tomt 333:1 (gård) omnämns 1548. Period 1550-1599: tomt 11 (gård) omnämns 1556; tomt 22:1 (tomt) omnämns 1577; tomt 29:2 (gård/tomt) omnämns 1552; ; tomt 37-39 (gård) omnämns 1553; tomt 75:1 (gård) omnämns 1572; tomt 76 (gård) omnämns 1590; tomt 78:1 (gård) omnämns 1586; tomt 82:2 (gård) omnämns 1556; tomt 95:1 (tomt/gård) doneras 1582; tomt 113:1 (gård) omnämns 1554; tomt 126:2 (gillesgård) omnämns 1560; tomt 158 (gård) omnämns 1551; tomt 168/190 (gård) omnämns 1577. Efter 1600: tomt 30:2 (gård) omnämns 1616.

16. Notera att i dessa fall, liksom även i andra fall, betecknas en fastighet som en "bod" under medeltiden men i eftermedeltida källor som en "gård" (jfr Andréén 1984, s 47). Det är oklart vad som ligger bakom den skiftande terminologin.

17. En fråga som är litet berörd och som kräver ytterliggare belysning är äganderätten till grunden (tomten) visavi äganderätten till byggnaderna. Generellt torde de arrendeavgifter som under senmedeltiden och 1500-talet erläggs till Stora Prästgillet och de olika avdelningarna inom domkyrkan avse arrendet av tomten. I 1570 års jordebok över domkyrkans och domkapitlets finns arrendesummor (se ex. fol. xxx) som är betydligt högre än det vanliga; vid närmare granskning förefaller dessa arrenden avse byggnader (exempelvis bodar), vilka alltså legat betydligt högre arrendenivå.

Figur 44. Flygfoto över Lund, där den medeltida staden fortfarande kan avläsas i dagens stadslandskap, Kulturens B-arkiv.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Rigsarkivet, København (DRA)

Danske Kancelli:

- ¾ B46, Lunds domkapitels jordebok 1570
- ¾ DK B97, Mönstringsruller over Borgerskabet 1583-1639

Registratur 108 A:

- ¾ Gl. Pk. 56/Ny Pk. 23. Jordebok över Malmöhus län 1546/47

Registratur 108 B:

- ¾ Lund 1610-55, Lunds byfogderegnskaber, "underrettning" 1646 om skador under kriget 1644-45

Lensregnskaber:

- ¾ Bosjöklosters jordebok 1559
- ¾ Malmöhus läns räkenskaper 1565/66, 1606
- ¾ Jordebok över "Helnekirke" län år 1625
- ¾ Jordeböcker för Landskrona och Lundagårds län

Landsarkivet i Lund

Lunds kämnärsrätts arkiv: Bytingets domböcker

Tryckta källor

Danmarks Riges Breve 1 - København 1938ff. [DRB]

Diplomatarium Danicum 1 - København 1938ff. [DD]

Lunds ärkestifts urkundsbok III-VI. Diplomatarium diocesis Lundensis. (utgiven av Lauritz Weibull) Lund 1900-39. [LÄU]

Litteratur

- Anund, J. 1995. Stadsarkeologi på UV Uppsala. Stratigrafisk metodhistorik och lägesrapport. *META* 1995:2.
- Arrhenius, B. 1973. Laborativa analyser utförda på fyndmaterial från Björkö 1969-71. Riksantikvarieämbetet, Rapport C1 1973. *Birka. Svarta jordens hamnområde. Arkeologisk undersökning 1970-71*. Stockholm.
- Andersson, H. 1980. *Projektet medeltidsstaden. En presentation. Handelsplats-stad-omland. Symposium om det medeltida stadsväsendet i Mellansverige. Sigtuna 7-8 februari 1979*. Medeltidsstaden rapport 18. Stockholm
- Andersson, H. 1983. Projekt Medeltidsstaden. *Kulturminnesvård* 1:83.
- Andersson, H. 1993. Medieval archaeology in Scandinavia. *The Study of Medieval Archaeology. European Symposium for Teachers of Medieval Archaeology, Lund 11-15 June 1990*. Ed. Hans Andersson and Jes Wienberg. Lund Studies in Medieval Archaeology 13. Stockholm.
- Andersson, H. 2002a. Perspektiv bakåt och framåt på medeltida stadsforskning. Medeltidsstadens arkeologi. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* Nr 42, 2001. Uppsala.
- Andersson, H. 2002b. Urbanization, Not just a Matter of Towns. *Urban Diversity. Archeology in Swedish Province of Östergötland*. Red. Rikard Hedvall. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar skrifter 45. Stockholm.
- André, A. & Högstedt, C. 1990. *Kartornas Lund, 1580-talet till 1950*. Gamla Lund föreningen för bevarande av stadens minnen Årsskrift 72, 1990. Lund.
- Andrén, A. 1980. *Lund. Rapport Medeltidsstaden* 26. Stockholm.
- Andrén, A. 1983. Städer och kungamakt – en studie i Danmarks politiska geografi före 1230. *Scandia* 49, hf 1. Lund.
- Andrén, A. 1984. *Lund – tomtindelning, ägostruktur. Sockenbildning. Rapport Medeltidsstaden* 56. Stockholm.
- Andrén, A. 1985. *Den urbana scenen. Städer och sambälle i det medeltida Danmark*. Acta Archeologica Lundensia. Series IN 8°. Nr 13. Malmö.
- Andrén, A. 1987. Medeltida tegelhus i Lund – en kort översikt. *Middelalderlige stenbuse i danske og skånske kobstaeder*. Hikuin 13. Højbjerg.
- Andrén, A. 1988. Ting och text – skisser till en historisk arkeologi. *META* 1988.
- Andrén, A. 1993. Kunskapspotentialen i stadsarkeologi. *META* 1993:2.
- Andrén, A. 1997. *Mellan ting och text: en introduktion till de historiska arkeologierna*. Eslöv.
- Andrén, A. 2000. Ad Sanctos – de dödas plats under medeltiden. *Hikuin* 27. Moesgård.
- Anglert, M. & Lindeblad, K. 2004. *Nya stadsarkeologiska horisonter*. RAÄ Fou projekt 2003. UV Syd Rapport 2004:4. Lund.
- Arcini, C. 1999. *Health and disease in early Lund: osteo-pathologic studies of 3.305 individuals buried in the first cemetery area of Lund 990-1536*. Lund.
- Axel-Nilsson, Göran 1989: *Thesaurus Cathedralis Lundensis. Lunds domkyrkas medeltida skattsamling*. Acta Regiae Societatis Scientiarum et Litterarum Gothoburgensis, Humaniora 30. Göteborg.
- Beckman, S. 1993. Om kulturarvets väsen och värde. Modernisering och kulturarv. Essäer och uppsatser. Red. Jonas Anshelm. Stockholm.
- Bengtsson, B. 1968. Early medieval excavations in Lund . *Res Medivales*. Ragnar Blomqvist. Kal. Mai. MCMLXVIII oblata. Red. Anders W. Mårtensson. Archeologica Lundensia. Investigationes de antiqvitatibus urbis Lundae III. Sid. 13-24, Lund.
- Berggren, Å. & Burström, M (red). 2002. *Reflexiv fältarkeologi?: återsken av ett seminarium*. Stockholm/ Malmö.
- Bergquist, H. & Lepiksaar, J. 1957. *Animal skeletal remains from medieval Lund*. Lund.
- Bevaringskommittén. 1980. *Vårfru rote*. Lund.

- Biörnstad, M. 1994. Samhällsförändring och kulturmiljö. *SOU 1994: 9 Kulturutredningen. Förnyelse och kontinuitet – om konst och kultur i framtiden*. Stockholm.
- Bjerking, S-E. 1981. *Medeltidsstaden. Grundläggning för nya bus på kulturlager*. R89: 1981. Byggeforskningsrådet. Stockholm.
- Bjerking, S-E. 1982. *Bygga på kulturlager*. Byggeforskningsrådet 1982:79. Stockholm.
- Bjerking, S-E, Damell, D. & Gustavsson, J-H. 1984. *Bygga på kulturlager*. Byggeforskningsrådet Rapport R79: 1984.
- Blom, K Arne. 2001. *Klosterstaden*. Föreningen Gamla Lund – Årsbok 83 – 2001. Lund.
- Blomqvist, R. 1941. *Tusentalets Lund*. Skrifter utgivna av Föreningen Det Gamla Lund XXI-XXII. 1939-40. Lund.
- Blomqvist, R. 1946. *Lund på Mogens Madsens tid. Franz Hogenbergs kopparstick, Mogens Madsens Lund abeskrivning och Vedels kartskeiss*. Föreningen det gamla Lund Årsskrift XXVIII. Lund.
- Blomqvist, R. 1951. *Lunds historia 1. Medeltiden*. Lund.
- Blomqvist, R. & Mårtensson, W. A. 1963. *Thulegrävningen 1961*. Archeologica Lundensia. Investigationes de antiqvitatibus urbis Lundae. Lund.
- Blomqvist, R. m.fl. 1968. *Lunds Stadsbild*. Inventeringskommittén. Lund.
- Blomqvist, R. 1978. *Lunds historia 2 Nyare tiden*. Lund.
- Borg, G. C. 1993. Hotet mot medeltida kulturlager ur naturvetenskaplig synpunkt. *META* 93:2.
- Borg, G. Ch., Jonsson, L., Lagerlöf, A., Mattson, E., Ullén, I., & Werner, G. 1995. *Nedbrytning av arkeologiskt material i jord. Målsättning och bakgrund*. Konserveringstekniska studier. RIK 9. Stockholm.
- Bringéus, N-A. 1992. *Karlin och Kulturen. Kulturen 1992. En årsbok för medlemmarna av Kulturbhistoriska föreningen för södra Sverige*. Lund.
- Broberg, B. & Hasselmo, M. 1992. Urban Archaeology in Sweden – Yesterday and Today. *Rescue and Research. Reflections of Society in Sweden 700-1700 A.D.* Ed. Lars Ersgård, Marie Holmström and Kristina Lamm. Riksantikvarieämbetets Arkeologiska undersökningar Skrifter No 2. Stockholm.
- Broberg, B. 1993. Bevara kulturlager. *META* 1993:2.
- Burke, P. 1996. *Annales-skolan. En introduktion*. Göteborg.
- Carelli, Peter & Lenntorp, Karl-Magnus 1994. *Kv. S:t Märten nr 25-26, Lund. Arkeologisk undersökning 1993*. Arkeologiska rapporter från Lund, nr 8. Lund.
- Carelli, P. 1997. The Past and the Future of Archaeology in Lund. *Lubecker Kolloquium zur Stadarchäologie im Hanserum I: Stand, Aufgaben und Perspektiven*. Lubeck.
- Carelli, P. 2001. *En kapitalistisk anda. Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 26. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.
- Carelli, P. 2005. *Från Vespasianus till Leopold II. En sammanställning av jordfunna mynt i Lund 1833-1994*. Archeologica Lundensia. Investigationes de antiqvitatibus urbis Lundae X. Lund.
- Carlie, A. (red) 1997. *Arkeologisk kulturmiljövård och samhällsplanering*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Carlie, A. & Kretz, E. 1997. Sätt att se på fornlämningar. En teoretisk och metodisk grund för värdebedömning inom kulturmiljövården. *Arkeologisk kulturmiljövård och samhällsplanering*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Carlsson, K. 1982. Stratigrafi i gamla Lödöse. *Lödöse-Västsvensk medeltidsstad* 1:3. Stockholm.
- Christoffersen, A. 1980. *Håndverket i forandring. Studier i horn- og beinhåndverkets udvikling i Lund c:a 1000-1350*. Acta Archeologica Lundensia. Series in 4°. No.13 Lund.
- Christoffersen 1997. Byer? Hvilke byer? Tanker om byutviklingen i Norge i Middelalderen. *META* 1997:4.

- Cinthio, E. 1957. Lunds domkyrka under romansk tid. *Acta Arcaeologica Lundensia*. Series in 8° N^o1. Lund.
- Cinthio, E. 1984. Vad betyder medeltiden för arkeologien? *Den historiska tidens arkeologi i Finland*. Red. Brusila, H. Åbo Landskapsmuseums rapporter 6.
- Cinthio, E. 1988. Examensämnet Medeltidsarkeologi. *META* 88:1-2.
- Cinthio, M. 1990. Myntverk och myntare i Lund. *Lund 1000 års krönika. Kulturen 1990*. Lund.
- Cinthio, M. 1999. Guldsmed i Lund. *Attende tvaerfaglige vikingesymposium. Københavns Universitet 1999*. Förlaget Hikuin og Afdeling for Middelalderarkaeologi. Red. Gillian Fellows-Jensen & Niels Lund. Højbjerg.
- Cinthio, M. 2002. *De första stadsborna. Medeltida gravar och människor i Lund*. Stockholm.
- Edwardsen, G., Molaug, P. B. & Reed, I. 2002. Skader på og bevaring av kulturlag. *Strategisk instituttprogram 1996-2001. Norske middelalderbyer*. Red. Petter B. Molaug. Norsk insitutt for kulturminneforskning. Oslo.
- Edwardsen, G., Molaug, P. B. & Reed, I. 2002. Skader på og bevaring av kulturlag. *Strategisk instituttprogram 1996-2001. Norske middelalderbyer*. Red. Petter B. Molaug. Norsk institutt for kulturminneforskning. Oslo.
- Ekman, J. 1973. *Early Medieval Lund – the fauna and the landscape*. *Archaeologica Lundensia*. *Investigationes de antiqvitatibus urbis Lundae*. Lund.
- Fernlund, R. 1982. "ett Herranom värdigt Tempel". *Kyrkorivningar och kyrkobyggen i Skåne 1812-1912*. Lund.
- Floderius, E. & Gustawsson, K. A. 1946. Fornforskning och minnesvård. Fasta fornlämningar. *Ad Patriam illustrandam*. Uppsala.
- Fogelberg, K., Gardelin, G. & Menander, H. 2004. Ve och fasa – en diskussion kring bruket av faser. *META* 2004:2.
- Gadamer, H-G. 1997. *Sanning och metod: i urval*. Göteborg.
- Gardelin, G., Goksör, S. Johansson Hervén, C. & Larsson, S. 1997 *Askallén, Lundagård. Arkeologisk förundersökning 1996*. Arkeologiska rapporter från Lund, nr 19. Lund.
- Gardelin, G. 2000. *Kv. Apotekaren 7, Lund. Arkeologisk undersökning 1999. Lunds kommun, Skåne*. Lund.
- Gardelin, G. 2002. *Nedbrytning av urbana kulturlager. en översiktlig sammanställning av erfarenheter och kunskapsläge*. www.raa.se/csm/extern/utveckling/forskning_och_utveckling/projekt_2001_2005/kulturarvet_i_i_samhället.html.
- Gardelin, G. & Johansson Hervén, C. 2003. Stratigrafi och hushåll – teori och resultat från några arkeologiska miljöer i Lund. *Stratigrafins mangfoldigbeder. 4. Nordiske Stratigrafimøde*. Viborg Middelalderseminar 2. Red. Ann Bodilsen, Jesper Hjerminde, Mette Iversen. Viborg.
- Gardelin 2005. *Att bygga på kulturlager i medeltida städer. En utvärdering av alternativa grundläggningar i Skåne*. Utgiven av Länsstyrelsen i Skåne län. Malmö
- Gertz, M. C. L. 1917-18. *Scriptores Minores Historiae Danicae Medii Aevi I*.
- Giddens, A. 1997 (1984). *The construction of society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge.
- Green, A. 1978. Sodalitium Majus Lundense – 600 år. *Lunds stifts julbok* 1978. Lund.
- Hasselmo, M. 1989. Åtgärder för att bevara kulturlager i våra äldsta städer. *Kulturmiljövård* 3-4 1989.
- Hildebrand, H. E. 1873. Sveriges antiqvariska topografi. *Vitterhetsakademiens månadsblad* 1873.
- Hodder, I. 1995. *Interpreting archaeology: finding meaning in the past*. London.
- Holmberg, R. 1977. *Den skånska öresundskustens medeltid*. *Acta Archeologica Lundensia*, in Series 8°, nr 11. Lund.
- Holmström, M. & Redin, L. 1993. Tankar efter ett seminarium. *META* 1993:2.
- Hyenstrand, Å. 1978. Fornminnesinventeringen 1978-82. Program, problem, prognos. Riksantikvarieämbetet. Dokumentationsbyrå. Promemorior och arbetshandlingar. Nr 1978:1.

- Hygen, A-S. 1995. Fornminnevern och forvaltning. En teoretisk och metodisk tilaerming til planlegging og praksis i fornminnevernet. Norsk institutt for kulturminneforskning. NIKU Temahäfte 1. Oslo.
- Ingesman, P. 1990. *Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen*. Skånsk senmedeltid och renässans 12. Lund.
- Janson, S. 1974. *Kulturvård och samhällsbildning*. *Nordiska museets Handlingar* 83. Stockholm.
- Jensen, R. 1993. *Särskilda arkeologiska utredningar och fornlämningsbegreppets tillämpning. Särskilda arkeologiska utredningar. Metodkonferensen i Örebro 1992*. Riksantikvarieämbetet. Rapport RAÄ 1993:4. Stockholm.
- Jensen, O. W. & Karlsson, H. 1998. *Aktuell samhällsteori och arkeologi. Introduktion till processuellt och postprocessuellt tänkande*. Gotarc Serie C, Arkeologiska skrifter NO. 20. Göteborgs universitet, Institutionen för arkeologi. Göteborg.
- Jensen, O. W. 1998. Källor till det förflutna. Om textens och tingens källvärden förr och nu. *META* 1998:3.
- Johannesson, G. 1947. *Den skånska kyrkan och reformation*. Skånsk senmedeltid och renässans 1. Lund/Köbenhavn.
- Johansson Hervén, C. 2000a. *Kv Altona 10, Lund. Arkeologisk utredning och undersökningsplan 2000*. Arkeologiska arkivrapporter från Lund, nr 86. Lund.
- Johansson Hervén, C. 2000b. Från jord till papper – några erfarenheter av att producera källmaterial. *Att tolka stratigrafi. Det tredje nordiska stratigrafimötet Åland 1999*. (red. Gunhild Eriksdotter, Stefan Larsson och Viveka Löndahl). Meddelanden från Ålands högskola nr 11, Mariehamn.
- Johansson Hervén, C. 2001a. *Mårtenstorget i Lund. Arkeologisk undersökning 1997. En kulturhistorisk redogörelse*. Lund.
- Johansson Hervén, C. 2001b. På kungsgårdens bakgård. *Möten med forntiden. Arkeologiska fynd år 2000*. Stockholm.
- Johansson Hervén, C. 2003. Bevarande genom alternativ grundläggning – en handläggares reflexioner. Seminariet: Bygga på Kulturlager 6/6 2002. www.raa.se/forskning/seminar.asp
- Karlsson, M. 2004. *Kv. Myntet 9, Lund. Arkeologisk förundersökning 2002-2003*. Arkeologiska arkivrapporter från Lund, nr 118. Lund.
- Klindt-Jensen, O. 1975. *A History of Scandinavian Archaeology*. London.
- Kulturmiljövård* 1990:3.
- Kungl. Maj: ts proposition angående den statliga kulturpolitiken*, SFS 1828:78. Stockholm.
- Kungl. Maj:ts prop 1974: 28 angående den statliga kulturpolitiken*. Stockholm.
- Lag om kulturminnen m.m.*, SFS 1988:950.
- Larsson, S. 1993. Lunda-arkeologin i ljuset av erfarenheterna från de senaste utgrävningarna. *META* 93:3-4
- Larsson, S. & Andrén, A. 1994. *Underlag för planering och beslut rörande ingrepp i fornlämnings nr. 73, Lunds stad*. Arkeologiska rapporter från Lund, nr 6. Lund.
- Larsson, S. 1995a. Till frågan om Metoden 2. *META* 95:2.
- Larsson, S. 1995b. *Nedbrytning av kulturlager. En förstudie*. Arkeologiska rapporter från Lund, nr 10. Lund.
- Larsson, S. 1996a. *Arkeologiska undersökningar i Lund 1890-1995. Bearbetning och publicering. Övergripande projektbeskrivning*. Arkeologiska rapporter från Lund, nr 15. Lund.
- Larsson, S. 1996b. Att arbeta med stratigrafi i Lund – konsekvenser för vår syn på den medeltida staden. *META* 1996:4.
- Larsson, S. & Johansson Hervén, C. 1998. Källmaterialsproduktion och förståelsehorisonter i stadsarkeologin. *META* 1998:2

- Larsson, S. 2000. *Stadens dolda kulturskikt. Lundaarkeologins förutsättningar och förståelsehorisonter uttryckt genom praxis för källmaterialproduktion 1890-1990*. Archeologica Lundensia. Investigationes de antiqvitatibus urbis Lundae IX. Lund.
- Larsson, S. 2001. *Vetenskapligt program för arkeologiska undersökningar, forskning och förmedling vid Kulturen*. Arkeologiska rapporter från Lund, Nr 27. Lund.
- Larsson, S. (red.) 2006. *Nya stadsarkeologiska horisonter*. Stockholm.
- Lamberg, M. 2001. *Dannemännen i stadens råd: rådmanskretsen i nordiska köpstäder under senmedeltiden*. Stockholm.
- Lihammer, A. 2003. Kungen och landskapet. Funderingar kring förändringar i västra Skåne under sen vikingatid och tidig medeltid. *Landskapsarkeologi och tidig medeltid – Några exempel från södra Sverige*. Acta Arcaeologica Lundensia. Series in 8°, No.41. Uppåkrastudier 8. Stockholm.
- Lindroth, S. 1981. *Svensk lärdomshistoria. Gustavianska tiden*. Stockholm.
- Lindeblad, K. 2002. Urban Archaeology in Östergötland. *Urban Diversity. Archeology in Swedish Province of Östergötland*. Red. Rikard Hedvall. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar skrifter 45. Stockholm.
- Ljung, J-Å. 1993. *Arkeologisk förundersökning, Kvarteret Sörmlandsbanken. Södermanland, Nyköping, Kv Sörmlandsbanken 10, RAÄ 231*. UV Stockholm, 1993:80. Riksantikvarieämbetet Byrån för arkeologiska undersökningar. Stockholm.
- Lund. Inventeringskommittén. 1968. *Lunds stadsbild*. Lund.
- Lundberg, A. 1997. *Kv. Paradis 51, Lund. Arkeologisk undersökning och schaktövervakning 1996*. Arkeologiska rapporter från Lund, nr 20. Lund.
- Lundström, I & Naess, J-R. 1993. *Bevarandearkeologi. Ett ämnes syn på sitt källmaterial*. MuseiArkeologi 5. Statens Historiska Museum. Stockholm.
- Mattson, E., Nord, A. G., Tronner, K., Fjaestad, M., Lagerlöf, A., Ullén, I. & Borg, G. Ch. 1997. *Deterioration of archaeological material in soil. Results on bronze artefacts*. Konserveringstekniska studier. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska museer. Rapport RIK 10. Stockholm.
- Meschke, C. 1993. Kulturminneslagens egentliga innebörd. Tillämpning av KML och Medeltidsstadens rapporter som ett underlag för planering. *META 1993:2. META 1994:1*.
- Moreland, J. 2001. *Archaeology and Text. Duckworth Debates in Archeology*. London.
- Mårtensson, A. W. & Wahlöö, C. 1970. *Lundafynd. En bilderbok*. Archeologica Lundensia. Investigationes de antiqvitatibus urbis Lundae IV.
- Mårtensson, A. (red.) 1976. *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi*. Lund.
- Mårtensson, A. 1980. Kulturen och medeltidsarkeologin – så började det. Arkeologi och samhälle. Werdenfels, Å., (red.) *Skånes hembygdsförbunds Årsbok 1979*. Kristianstad.
- Mårtensson, A. W. 1980. *S:t Stefan i Lund*. Gamla Lund Årsskrift 62. Lund.
- Människan i centrum. Agenda kulturarvs programförklaring*. 2004. Stockholm.
- Nilsson, T. 1986. Knuttimring i Norden: bidrag till dess äldre historia. Red. Göran Rosander.
- Nilsson, T. & Wahlöö, C. 1986. Bebyggelsehistorik 1000-1700. Lunds stadskärna. Bevaringsprogram. *Stadsbildens framväxt. Råd vid ombyggnad*. Bevaringskommittén. Lund.
- Nord, A. G., Ullén, I., Tronner, K., Fjaestad, M., Mattson, E. & Borg, G. Ch. 1998. *The deterioration of archaeological metal artefacts in soil. Status report of the national Swedish project "Finds and environment"* (September 1998, stencil).
- Nord, A. G., Tronner, K., Ullén, I., Fjaestad, M., Mattson, E. & Borg, G. Ch. 1999. *The deterioration of archaeological metal artefacts in soil. The 1999 status report of the national Swedish project "Finds and environment"* (September 1999, stencil).
- Nord, A., Lagerlöf, A. 2002. *Påverkan på arkeologiskt material i jord: redovisning av två forskningsprojekt*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

- Raneke, J. 1982-85. *Svenska medeltidsvapen*, del 1-3. Lund.
- Regeringens proposition 1993/94:177. Utbildning och forskning.
- Regeringens proposition 1996/97:3. Kulturpolitik.
- Regeringens proposition 1998/99:114. Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål.
- Ricoeur, P. 1993. *Från text till handling: en antologi om hermeneutik*. Stockholm.
- Riksantikvarieämbetet 1984. Att upprätta program för kulturminnesvård. *Underrättelser från Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer*. 1983:2. Stockholm.
- Robertsson, S. 2002. *Fem pelare – en vägledning för god byggnadsvård*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Rosén, C. 2006. Arkeologi och modernitet. *Det förflutna är att räkna med. En vetenskaplig programskrift från UV* (red.) Lars Ersgård. Stockholm.
- Roslund, M. 2001. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900-1300*. Vetenskaps societeten i Lund. Lund.
- Rudebeck, I. 2002. Motsägelser och nytänkande i svensk uppdragsarkeologi. *Reflexiv fältarkeologi? Återsken av ett seminarium*. Red. Åsa Berggren och Mats Burström. Riksantikvarieämbetet/ Malmö Kulturmiljö. Malmö/ Stockholm.
- Salminen, L. & Johansson Hervén, C. 2001. Bronshantverket i brytningstid – exemplet Lund. *Uppåkra. Centrum och sammanhang*. Red. Birgitta Hårdh. Acta Arcaologica Lundensia. Series in 8°, N0.34. Uppåkrastudier 3. Stockholm.
- Schück, A. 1930. Kulturminnesvård genom tre sekler. *Svensk Kulturminnesvård. Ett 300-årsminne*. Utgiven av Centralkommittén för Gustav Adolf-fonden för de Svenska Kulturminnesmärkenas vård. Stockholm.
- Selinge, K-G. 1988. Det närvarande förflutna. 50 år med fornminnesinventeringen. I *Riksantikvarieämbetets och Statens historiska museums Årsbok 1987-88*.
- SOU 1922:11. Betänkande med förslag till lag angående kulturminnesvård samt organisation av kulturminnesvården. I. Historik, memorial, ang. minnesvårdens nuvarande ståndpunkt, utländska lagstiftning samt bilagor. Ecklesiastiksdepartementet. Stockholm.
- SOU 1979:17 Kulturhistorisk bebyggelse – värd att vårda. Betänkande av byggnadsvårdsutredningen. Stockholm.
- SOU 1985:13 Fornlämningar och exploatering. Betänkande av arkeologikutredningen. Regeringens proposition 1987/88:104 om kulturmiljövård
- SOU 1992:137 Arkeologi och exploatering: betänkande av HUR-utredningen. Stockholm.
- SOU 1995:84 Kulturpolitikens inriktning. Slutbetänkande av Kulturutredningen. Kulturdepartementet. Stockholm.
- Stoianovich, T. 1976. *French Historical Method. The Annales Paradigm*. London.
- Svanberg, F. 1999. *I skuggan av vikingatiden. Om Skåne, Halland, Blekinge och Själland*. Lund.
- Svanberg, F. 2000. *Vikingatiden i Skåne*. Lund
- Tagesson, G. 2002a. *Biskop och stad: aspekter av urbanisering och sociala rum i medeltidens Linköping*. Lund studies in medieval archaeology 30. Stockholm.
- Tagesson, G. 2002b. Kyrkan och det urbana rummet – exemplet Linköping. Medeltidsstadens arkeologi. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* Nr 42, 2001. Uppsala.
- Tagesson, G. 2002c. Church and Urban Space. *Urban Diversity. Archeology in Swedish Province of Östergötland*. Red. Rikard Hedvall. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar skrifter 45. Stockholm.
- Trigger, B. G. 1993. *Arkeologins idéhistoria*. Stockholm/Stehag.
- Underrättelser från Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer* 1983. Allmänna råd till fornminneslagen: tillämpning av fornminneslagen vid byggande och fastighetsbildning. Stockholm.

- Unnerbäck, R. A. & Nordin, E. 1995. Kulturhistoriskt värde? *Kulturmiljövård* 1995:1-2.
- Unnerbäck, R. A. 2002. *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*. Stockholm.
- Wahlöö, C. 1976. *Keramik 1000-1600. I svenska fynd*. *Arcaeologica Lundensia. Investigationes de antiqvitatibus urbis Lundae VI*. Lund.
- Wahlöö, C. & Larsson, G. 1996. *Sextonhundrasjutiosex. Minnet av historien – Historien om Minnet. Berättelser om ett krigets år och det blodiga slaget vid Lund*. Föreningen Gamla Lund Årsbok 78. Lund.
- Wahlöö, C. (red.) 1998. *Metropolis Daniae. Ett stycke Europa*. *Kulturen 1998 en årsbok till medlemmarna av Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige*. Lund.
- Wahlöö, C. 2001. *Metropolis. Ärkebiskoparnas och kungarnas Lund*. Lund.
- Welinder, S. 1989. Arkeologi om människor med bokstäver men utan tvål. *META* 89:2.
- Weibull, L. 1914-17. Den skånska kyrkans äldsta historia. *Historisk tidskrift för Skåneland* bd 5.
- Weibull, L. 1946. Skånes kyrka från äldsta tid till Jacob Erlandsens död 1274. *Lunds domkyrkas historia 1145-1945*, del 1. Stockholm.
- Wienberg, J. 1988. Metaforisk arkæologi og tingenes sprog. *META* 1988 1-2.
- Wikström, A. 2005. *Sigtuna StadsGIS. Rapport Utvecklingsprojekt*. Meddelanden och Rapporter från Sigtuna Museum nr 23. Sigtuna.
- Zachrisson, T. 1996. Antikvariernas och andras landskap. *Fornlämningar och folkminnen*. Mats Burström, Björn Winberg och Torun Zachrisson. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Ödmann, E. 1993. Kapitel 2. Lagstiftning och administration berörande fornminnesvård och fysisk planering. *Arkeologi och samhälle Fornlämningars behandling i samhällsplaneringen*. Berta Stjernqvist, Anne Carlie, Ewa Rydberg och Ella Ödmann. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

När byggnader uppförs på kulturlager eller när en arkeologisk undersökning genomförs berörs endast delar av miljöer. Detta kan illustreras av den ovanstående bilden från undersökningar i kvarteret S:t Clemens 8 1982-1984. Endast delar av Drottens kyrkoruin omfattades och bevarades under ett parkeringshus där den kan besökas.